

Институт за човекови права

Kingdom of the Netherlands

ТЪ ДРЕЖТА
Е НУЕРИУТ НЕ
ПРОЕСИН Е
ЛУСТРАЦИОНИТ

Ч ОВЕКОВИТЕ
ПРАВА ВО
ПРОЦЕСОТ НА
ЛУСТРАЦИЈА

Kingdom of the Netherlands

Институт за човекови права

Институт за човекови права

Kingdom of the Netherlands

ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ВО ПРОЦЕСОТ НА ЛУСТРАЦИЈА

Скопје, август 2016

Човековите права во процесот на лустрација

Издавач:

Здружение на граѓани Институт за човекови права, Скопје

За издавачот:

Маргарита Цаца Николовска

Автор:

Маргарита Цаца Николовска

Манчо Митевски

Темелко Ристевски

Уредник:

Кристина Дода

Лектура:

Татјана Стојановска

Дизајн и печатење:

Аркус дизајн

Тираж:

300 примероци (Бесплатен/некомерцијален тираж)

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

321.728-021.341:342.72/.73

НИКОЛОВСКА, Маргарита Цаца

Човековите права во процесот на лустрација / [автори Маргарита Цаца Николовска, Манчо Митевски, Темелко Ристевски]. - Скопје : Институт за човекови права, 2016. - 198 стр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Содржи и: Të drejtat e njeriut në procesin e lustracionit

ISBN 978-608-65230-9-1

1. Митевски, Манчо [автор] 2. Ристевски, Темелко [автор]

а) Лустрација - Човекови права и слободи

COBISS.MK-ID 101612042

СОДРЖИНА

Вовед.....	4
I. Европски стандарди	8
II. Правна рамка и анализа на процесот на лустрација во РМ	14
III. Управната постапка во процесот на лустрација	21
IV. Политичките, моралните и човечките импликации на процесот на лустрација во Македонија	42
V. Лустрациски процеси во земјите од регионот и во земјите од Централна и Источна Европа	64
Заклучок.....	78
Препораки	80

Kingdom of the Netherlands

Оваа публикација е изработена во рамките на проектот „Заштита на човековите права во лустрациските процеси“ имплементиран од страна на ИЧП, финансиски поддржан од Амбасадата на Кралството на Холандија во РМ. Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на ИЧП и на никаков начин не ги рефлектира гледиштата на Амбасадата на Кралството на Холандија во РМ.

ОВОЕД

Лустрацијата, во однос на целта што треба да ја постигне, треба да биде дел од транзиционата правда која ќе овозможи полесен преод од поранешниот режим кон градење плурална демократија заснована врз принципот на владеење на правото и почитување на човековите права. Од историски аспект, лустрацијата претставува инструмент на морална деквалификација кој пред сè зависи од процесот на транзиција, но и од суровоста на минатиот режим. И покрај тоа што во литературата не можат да се сретнат објаснувања за различната имплементација на процесот на лустрација и за нејзината честа злоупотреба за политички цели, сепак, во сите дефиниции се напоменува дека лустрацијата, како процес, може да биде единствено ефикасна ако се спроведе веднаш по смената на поранешниот систем, а нејзиното правилно спроведување најмногу ќе зависи од реакцијата на јавноста за потребата од лустрација. Битно е јавноста да чувствува потреба за спроведување лустрација уште во почетокот на демократските промени. Лустрацијата се дефинира и како административна мерка која се состои од проверка на лицата кои биле вклучени на високи позиции во комунистичкиот режим и кои се наоѓаат на јавни функции во новонастанатата демократија.

Со прогласувањето на независноста на Република Македонија, во 1991 година, почна периодот на транзиција и на демократска консолидација, без обезбедување на самиот процес на лустрација. Во овој процес, но и подоцна, не беа исполнети многу од критериумите кои ја дефинираа лустрацијата, ниту пак беа исполнети условите предвидени со меѓународните стандарди за изготвување закон и за спроведување на лустрацијата. Првиот закон за лустрација во Македонија, Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција¹ – познат како “Закон за лустрација”, беше донесен во 2008 година, со наводна цел за решавање на неправдите од минатото и чистка на поранешните информатори на тајните служби од јавните функции. Во 2010 година Уставниот суд на РМ одлучи дека временската рамка во која се спроведува Законот за лустрација не е во согласност со Уставот. И по измените на овој закон, Уставниот суд, во 2012 година, повторно одлучи дека и измените на Законот за лустрација не се во согласност со Уставот на РМ. По овие одлуки на Уставниот суд, во средината на 2012 година, Собранието на Република Македонија го донесе вториот закон за лустрација – Закон за определување услов за ограничување вршење јавна функција, пристап до документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност,² без согласност на политичките партии од тогашната опозиција и со целосно игнорирање на претходните одлуки на Уставниот суд на РМ. Во извештајот на експертската група од Европската комисија, познат како „Прибе извештај”, беше нагласена исполитизираноста на

1 Службен весник на Р.Македонија бр.14 од 29.1.2008 година.

2 Сл. Весник на Р. Македонија, бр.86 од 9.7.2012 година.

процесот, непостоењето на независна комисија и постоењето одредени недостатоци кај овој закон. Како последица од овие заклучоци експертската група, во делот препораки, сугерираше дека власта треба да размисли за негово целосно повлекување.³ По овој предлог Собранието донесе Закон за укинување на Законот за лустрација, со можност кај започнатите предмети истиот сè уште да се применува уште одреден временски период, со што, во суштина, не се исполнија препораките на експертската група.

Имајќи ја предвид накратко презентиранива состојба на ова поле и реакциите на домашната јавност, на домашните правни експерти, на граѓанското општество, како и реакциите на меѓународниот фактор Институтот за човекови права (ИЧП) пристапи кон реализација на проектот „Човековите права во процесот на лустрација”, финансиран од Амбасадата на Кралството Холандија.

Во реализација на проектот ИЧП, во периодот од октомври 2015 до септември 2016 година, презеде одредени активности и презентиранива анализа е крајната активност, со цел да се детектираат и да се адресираат недостатоците и негативностите во процесот на лустрацијата, но и да се предложат начини како истите да се отстранат и како состојбата да се санира, а при тоа да се утврди и одговорност за лицата кои довеле до ваква состојба.

Како основа за Анализава, а со цел реализација на проектот, ИЧП ја следеше работата на Комисијата за верификација на факти преку нивната веб страна и преку слободен пристап до информации од јавен карактер. ИЧП се обрати до Комисијата, преку барање слободен пристап до информации од јавен карактер за добивање на бројот на започнати постапки. Во законски предвидениот рок добивме одговор дека Комисијата има 39 активни предмети. Дополнително, беше испратено уште едно барање за тоа „Колку предлози за покренување постапки имаат регистрирано, заклучно со 1 септември 2015 година, во смисла на член 20 од Деловникот на Комисијата за верификација на факти?”. На ова прашање добивме одговор дека Комисијата, согласно со Законот, до овој датум има применено вкупно 74 писмени барања од лица кои, согласно со Законот, можат да достават барања за пристап до информации собрани за него или за негови блиски роднини. По 8 месеци од испраќањето на првите барања, испративме и барање, преку слободен пристап до информации, со прашање „За колку од започнатите предмети се донесени решенија?”. Меѓутоа, и покрај законски изминатиот рок за одговор, до денот на изготвувањето на Анализава не добивме одговор. Не е познато ни по колку предмети ќе се продолжи да се работи. Меѓутоа, како негативна околност се констатира дека по предметите и понатаму ќе се применува проблематичниот закон. ИЧП констатира дека во текот на сите постапки, видно од приложените документи, нема конкретни заклучоци дали, кому и кои човекови права се повредени, на што се укажува и во Законот, а кое е услов за одредено лице да биде лустрирано. ИЧП, исто така, испрати писмо за слободен пристап до информации од јавен карактер до Управниот и до Вишиот управен суд за бројот на лустрациски случаи

3 Република Македонија: Препораки на група искусни експерти за системските прашања за владеењето на правото поврзани со следењето на комуникациите откриени во пролетта 2015 година/ The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015.

кои се поднесени по жалба. Од Управниот суд, во октомври 2015 година, добивме одговор дека од 2010 година се заведени вкупно 89 предмети по изјавени тужби против решенија на Комисијата, од кои по 66 предмети се донесени одлуки, додека против 34 одлуки на Управниот суд се изјавени жалби до Вишиот управен суд.

Институтот за човекови права организираше две јавни дебати, во рамки на проектот на тема „Човековите права во процесот на лустрација“ и „Правните последици од процесот на лустрација“. На дебатите, како презентери, учествуваа професори, судии и други експерти и на истите беше презентираан приказ на историјатот на лустрацискиот процес во Република Македонија, со посебен осврт на правната рамка од моментот на носење на првиот закон до моментот на укинување на последниот закон. Во исто време беше прикажана практиката на Европскиот суд за човекови права за случаите поврзани со процесите на лустрација. Воедно, компаративната студија на случаи на уставни судови во однос на лустрацијата во пост-комунистичките земји беше предмет на презентација на првата дебата. Потребно е да се напоменат и искажувањата на лустрираните лица кои ги изнесуваа своите случаи пред јавноста и трагичните последици од тој процес како врз нив самите, така и врз членовите на нивните семејства. Највпечатливи беа искажувањата на лицата кои кажуваа за односите на средината кон нив, казнувајќи ги со некомуницирање и со сосема игнорантски однос не само кон нив, туку и кон членовите на нивните семејства. Трагични беа искажувањата за смртните последици кај членовите на семејствата или разните болести кои се јавиле како последица на стресот предизвикан од лустрацискиот процес. Уочливи беа искажувањата дека биле обележани, или како што тие велеа, осудени без никакви докази. Сите искази беа на линија дека ваквото постапување е резултат на реваншизам од одредени луѓе од власта кон нив, од за нив непознати причини. Негативниот и тажен впечаток од нивните искази беше видлив кај сите присутни кои беа директно незасегнати лица. Дебатите беа посетени како од лустрираните лица, така и од пошироката јавност, меѓутоа, иако беа повикани, ниту на една од дебатите не беа присутни членови на Комисијата за верификација на факти.

Трета активност во реализација на проектоа беше спроведувањето интервјуа во согласност со однапред утврдената методологија со лустрираните лица во РМ, како и спроведувањето интервјуа со експерти, професори и историчари од Унгарија и Чешката Република по однос на нивните согледувања на процесите на лустрација во овие земји. Во понатамошниот текст на Анализава ќе бидат разгледани и нивните искажувања.

Последна активност во реализацијата на проектоа преставува изготвувањето анализа именувана како „Човековите права во процесот на лустрација“ што е резултат на сите претходно наведени активности. Во Анализава подетално е разработена правната рамка на процесот на лустрација во Република Македонија, како и правните последици од новиот закон со кој се укинува Законот за лустрација. Во првиот дел е дадена анализа на европските стандарди кои го дефинираат и го ограничуваат процесот на лустрација, како и осврт на судската практика на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) и толкувањето на лустрациските процеси на овој суд произлезени од најбитните случаи кои ја опфаќаат лустрацијата. Во третиот дел лустрацискиот процес е разработен од перспектива на управната

постапка, анализирајќи ги недостатоците што ги содржи. Понатаму, опфатени се политичките, моралните и човековите импликации на процесот на лустрација во Македонија. Последниот дел од Анализава опфаќа преглед на лустрациските процеси во регионот и во Централна и Источна Европа. Во овој дел подетално, користејќи компаративен пристап, се разработени состојбите во Албанија и Бугарија. Во последниот дел од текстот е објаснета состојбата на лустрацискиот процес во Чешка и Унгарија, користејќи ги податоците добиени преку спроведните интервјуа со експерти од оваа област во двете држави. Крајот на Анализава содржи заклучоци за лустрацискиот процес во Република Македонија, како и препораки на кој начин би можеле да се отстранат недостатоците.

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ

Спроведувањето на лустрацијата, речиси во секоја од посткомунистички земји, по 1990 година беше комплициран и двостран процес. Цел на лустрацијата не е казната. Се претпоставува дека, доколку некој е виновен за тешки повреди на човековите права, треба да одговара според кривичното право, но место тоа лустрацијата требаше да се спроведе со намера да се заштити новонастанатата демократија. Повеќе од евидентно е дека дури и во случаи каде се донесени соодветни закони за лустрација државите, во повеќето случаи, не успеаја да ја спроведат лустрацијата до крај. Во многу држави законодавството за јавен пристап до досиејата на поранешните тајни служби и неговата имплементација се несоодветни.

Ако на лустрацијата гледаме како на правен процес најважно е да се осврнеме на правилата и на стандардите кои треба да се применат во процесот. Советот на Европа има дадено голем број препораки и критики за начинот на кој лустрацијата се спроведуваше во многу земји. Европските стандарди во областа на лустрација, во најголем дел потекнуваат од три извори: од Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП), преку судската практика на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП); од практиката на националните уставни судови и од резолуциите донесени од Парламентарното собрание на Советот на Европа (Parliamentary Assembly of the Council of Europe PACE).⁴ Резолуциите на Парламентарното собрание претставуваат меко право и не се апсолутно обврзувачки, додека пак европската судска практика е задолжителна за државите- обврзнички.

По падот на Берлинскиот ѕид западните европски држави донесоа бројни документи со цел обезбедување континуитет и стабилност на државите од Централна и Источна Европа. Меѓу нив е и Резолуцијата 1096 (1996) за мерките за разградување на наследството од поранешните комунистички тоталитарни режими ("Резолуцијата на ПССЕ / PACE Resolution") во која се утврдени и главните насоки за спроведување на лустрацијата кои, иако сè уште претставуваат дел од европските стандарди во однос на оваа тема, сепак судската практика на ЕСЧП придонесува за посуптилно разгледување на примената на лустрацијата.

Резолуцијата на Парламентарното собрание на Советот на Европа од 1996 година⁵ започнува со изјавата дека "справувањето со поранешните комунистички

тоталитарни системи не е лесно" и дека "старите структури и начини на размислување треба да се искоренат и да се надминат." Овој документ предвидува дека логична последица на овој процес ќе биде донесувањето закони за лустрација. Притоа, резолуцијата укажува на ризикот од неуспешна транзиција, каде не е јасно дали неуспехот се должи на недостатокот од лустрација или на спроведувањето масовна лустрација. Сепак, се нагласува дека "клучот за мирен соживот и успешен процес на транзиција лежи во постигнувањето деликатна рамнотежа во обезбедувањето на правдата, без притоа да се бара одмазда." Оваа рамнотежа е опишана како примена на процедурални мерки на демократска држава заснована на владеење на правото. Резолуцијата се повикува на неколку критериуми за спроведување "демократска" лустрација, меѓу кои како најбитни се истакнуваат критериумите дека вината мора да се докаже поединечно и дека гаранциите за фер судење мора да се почитуваат.

Овие упатства во 13 ставови генерално инсистираат на целите на процесот на лустрација и на разликата на лустрацискиот процес во однос на кривичното гонење. Во оваа смисла се посочува на ограничувањата на постапките на лустрација на позиции кои претставуваат вистинска закана за демократијата или опасност за човековите права. Тука особено се нагласува дека личности кои се наоѓаат на позиции во приватниот или во полуприватниот сектор треба да се исклучени од лустрациската постапка. Лустрацијата треба да биде ограничена во времето на применување да не биде повеќе од 5 години, по можност да заврши најдоцна до 31 декември 1999 година и да ги земе предвид само активностите од 1 јануари 1980 година. Воедно Резолуцијата предвидува дека не треба да се пристапува кон санкционирање поради мислења и убедувања, ниту да се пристапи кон извршителите кои слушале наредби, туку мерката треба да биде стриктно насочена кон сторителите на повредите на човековите права и нивните организации. Што се однесува до свесните соработници со режимите, лустрацијата може да се примени само доколку се работи за владини функции. Со упатствата се препорачува да се исклучат од лустрирање лица кои биле малолетни, - под 18 години - во времето кога ја сториле повредата или поединци кај кои може да се заклучи дека го смениле однесувањето и поранешните принципи. Во секој случај, лустрацијата мора целосно да ги почитува процедуралните права на лицето врз кое се однесуваат мерките.

Во продолжение, ЕСЧП има неколку случаи во врска со законот за лустрација во земјите од Централна и Источна Европа кои даваат нов пристап кон лустрацијата, особено во смисла на повреда на член 6 (правото на правично судење) и член 8 (право на почитување на приватниот живот и семејството) од ЕКЧП.

Еден аргумент е заеднички речиси за сите одлуки на ЕСЧП во врска со лустрацијата. Иако судот не ја напаѓа легитимноста за донесување лустрација како таква, туку се обидува да дефинира строги ограничувања за лустрациските практики., судот ја признава историската потреба за лустрација на крајот од 1990 година, односно дека државата имала интерес за вршење лустрација во однос на лицата кои вршат важни јавни функции. Сепак, Судот нагласува дека „ако државата носи

(види [Doc. 7568](#), извештај на Комитетот за правни прашања и човекови права, rapporteur: Mr Severin), 27 Јуни 1996.

4 Резолуција на Советот на Европа 1096 (1996) - Мерки за разбивање на наследството на поранешните комунистички тоталитарни системи, Парламентарно собрание на Совет на Европа, 27 Јуни 1996 и 1481(2006) за потребата од меѓународна осуда на тоталитарните комунистички режими и PACE Res 1096 (1996) укажа на потребата од осигурување дека законите за лустрација и сличните административни мерки се во согласност со барањата на соодветната држава врз основа на владеење на правото.

5 Парламентарно собрание на Советот на Европа – Дебата на собранието од 27 June 1996 (22nd Sitting)

мерки за лустрација, таа пред сè мора да се осигура дека лицата засегнати со тие мерки ги уживаат сите процедурални гаранции во согласност со Конвенцијата во однос на која било постапка во врска со примената на овие мерки. Во однос на тајноста на постапката Судот прифаќа дека може да има ситуации во кои постои силен државен интерес за одржување на тајноста на некои документи, па дури и оние кои се произведени од поранешниот режим. Сепак, таквата ситуација е оправдана само во исклучителни случаи.⁶

На пример, во случајот *Ždanoka* против Латвија, одлучен од Големиот судски совет во 2006 година, судот инсистира на потребата да се води сметка за посебените историски и политички околности, изјавувајќи дека она што е прифатено за Латвија можеби нема да биде применето во други земји со цврсто основани демократски институции. Во овој случај судот ги употребува критериумите утврдени со Резолуцијата, како и сопствените водечки принципи за лустрација на многу флексибилен начин. Но, за споредба, во понатамошните одлучувања судот инсистира на индивидуализација, на пример во случајот *Adamsons* против Латвија, каде судот утврдува повреда на член 3 од Протокол 1 од ЕКЧП. Случаите *Matyjek* против Полска и *Bobek* против Полска беа испитани согласно со член 6. Овие случаи одиграа значајна улога судот понатаму да води посебна грижа при одлучувањето за процедуралните гаранции во текот на лустрациските процеси, особено во однос на обезбедувањето тајност, фер судење и еднаквост на оружјата. Судот, во неколку случаи, повторува дека применливоста на член 6 врз постапките во врска со лустрацијата зависи од специфичните околности на секој поединечен случај. На пример, во случајот на *Sidabras and Džiautas* против Литванија⁷ судот утврдил дека член 6 е неприменлив кај таквите постапки. Во случајот на *Rainys and Gasparavičius* против Литванија⁸ судот утврдил дека член 6 е применлив само во неговиот граѓански аспект, додека во случајот на *Matyjek* и во други следни случаи против Полска, како на пример *Bobek* против Полска⁹ и *Mościcki* против Полска¹⁰, судот утврдил дека овој член е применлив во неговиот кривичен аспект.

Во единствениот досега решен случај на ЕСЧП, кој се однесува на лустрацискиот процес во Македонија – *Ивановски* против Македонија, судот утврдил повреда на член 6, во граѓанскиот аспект, и повреда на член 8, во однос на правото на приватност. Во конкретниот случај директна последица на постапката за лустрација беше разрешувањето на апликантот од функцијата судија на Уставниот суд и забраната за вршење правни професии или вршење јавна функција до март 2016 година. Судот забележува дека неговата практика еволуирала по донесената одлука во случајот *Sidabras and Džiautas* и дека критериумите наведени во други последователни случаи¹¹ како резултат дале судот да воведо поширока примена на член 6 во неговиот граѓански аспект, во однос на споровите кои ги засегаат јавните (државните) службеници. Судот, имајќи ја предвид таквата судска практика

6 *Случајот Matyjek* против Полска (38184/03), пресуда од 24 април, 2007; *Bobek* против Полска, (68761/01), пресуда од 17 јули 2007, *Turek* против Словенија (57986/00), пресуда од 14 февруари, 2006, *Ždanoka* против Латвија (58278/00) пресуда од 16 март, 2006.

7 *Sidabras and Džiautas* против Литванија ((dec.), бр. 55480/00 и 59330/00, ECHR 1 јули 2003.

8 *Rainys and Gasparavičius* против Литванија ((dec.), бр. 70665/01 и 74345/01, ECHR, 22 јануари 2004.

9 *Bobek* против Полска, бр. 68761/01, 17 јули 2007.

10 *Mościcki* против Полска, бр. 52443/07, 14 јуни 2011.

11 Види *Wilho Eskelinen* и други против Финска ([GC], бр. 63235/00, § 62, ECHR 2007-II.

и фактот дека во случајот на апликантот постапувале и Управниот суд и Врховниот суд, утврди дека во овој случај е применлив граѓанскиот аспект од член 6.

Судот смета дека во случаите како што е овој, кога апликантот се жали на неправичност на постапката и своите наводи ги поткрепува со аргументи кои меѓусебно се дополнуваат и допираат различни аспекти на член 6 § 1 од Конвенцијата, со одветен пристап би било да се испита правичноста на постапката како целина. Во такви случаи судот може да утврди повреда на член 6 § 1 од Конвенцијата, доколку постапката гледана во целина, не ги задоволува барањата за правично судење, дури и ако секој процедурален дефект, сам по себе, не би го убедил судот дека постапката не била правична.¹² Судот повторува дека член 6 од Конвенцијата бара судовите да бидат независни и непристрасни. Според востановената практика на судот, постоењето на непристрасност за целите на член 6 § 1 мора да се утврдат согласно со субјективниот тест, при што треба да се има предвид личното убедување и однесувањето на конкретниот судија, односно дали судијата имал какви било лични предрасуди или предубедувања во однос на конкретниот предмет, и исто така, според објективниот текст, односно преку утврдување дали судот самиот, меѓу другите аспекти- неговиот состав, нудел доволно гаранции за исклучување каков било легитимен сомнеж во однос на неговата непристрасност. Во овој случај судот забележува дека во однос на субјективната непристрасност не постои ништо што би укажало на каква било пристрасност или лично предубедување на судиите кои постапувале по предметот на апликантот. Во однос на објективниот тест, јасно е, од поднесоците на апликантот, дека во неговата свест, времето кога биле унапредени двајцата судии кои постапувале по неговиот предмет, заедно и во врска со јавната изјава на премиерот, објективно покренале сомнежи во однос на независноста и непристрасноста на судовите кои одлучувале во неговиот случај. Судот констатира дека предметниот случај се однесува на лустрација на претседателот на Уставниот суд и повторува дека скорешната историја на пост-комунистичките земји покажува дека досиејата формирани од поранешните безбедносни служби може да се користат како инструменти за политички или други цели.¹³ Судот забележува дека пред и за време на постапката за лустрација на апликантот постоела размена на непријатни изјави помеѓу владата и неколку пратеници од партијата на власт, од една страна, и Уставниот суд, од друга страна. Од нивната содржина се чини дека изјавите со критика на Уставниот суд биле предизвикани од неговите одлуки со кои тој прво ги суспендирал, а потоа ги укинал определените одрбди од Законот за лустрација. Судот смета дека ова го зајакнало предубедувањето на лидерите на политичката партија која била на власт, дека судот е против нив, бидејќи повеќето од судиите биле избрани за време на мандатот на претходниот претседател на државата чија партија била во опозиција од јули 2006 година и бидејќи Уставниот суд укинал некои други реформски закони на нивната влада. Помеѓу овие изјави Судот особено внимание придава на отвореното писмо од премиерот, објавено на 24 септември 2010 година, што значи додека постапката за лустрација против апликантот била сè уште во тек пред Комисијата и пред таа да дојде во судска фаза. Во тоа писмо, кое било упатено кон опонентите на лустрацијата, премиерот го употребил иницијалниот заклучок на Комисијата и

12 Види *Kinsky* против Чешка, бр. 42856/06, §§ 83-84, 9 февруари 2012.

13 Види *Joanna Szulc* против Полска, бр. 43932/08, § 88, 13 ноември 2012.

го нарекол апликантот „соработник на тајната полиција на поранешниот режим“, кој сè уште бил контролиран од „определени центри на моќ“ и бил оној кој стоел зад укинувањето определен број законски реформи на неговата влада. Во таа смисла Судот забележува дека постапката за лустрација не завршила во прилог на апликантот и дека изјавата на премиерот била некомпатибилна со концептот на „независен и непристрасен суд“, во смисла на член 6 § 1 од Конвенцијата, разбран на начин дека она што е во прашање во случајот не е фактички доказ за влијанието или за притисокот врз судиите, туку за важноста на појавата на непристрасност. Судот истакнува дека ваквиот став наоѓа поддршка и во мислењето на Европската комисија, која во својот „Извештај за напредокот“, од 9 ноември 2010 година, констатирала дека постаката за лустрација на апликантот „создала загриженост за притисокот врз независноста на судството“. Од сето ова судот заклучил дека постапката, гледана во целина, не ги задоволила барањата за правично судење.

Судот утврдил дека во случајот Ивановски против Македонија одлуката на Комисијата имала последици по приватниот живот на апликантот. Тој не бил само разрешен од функцијата судија на Уставниот суд, туку добил и забрана за вработување во јавна служба или во академската заедница во период од пет години, додека можностите да најде вработување како правник во приватниот сектор, што би кореспондирало со неговите професионални квалификации и искуства, биле редуцирани до таа мера што практикувањето на неговата професија го направиле речиси невозможно (на пример, му било забрането да работи како адвокат). Покрај ваквиот широк опфат на организирања при вработувањето, дополнителна последица од одлуката на Комисијата било тоа дека во очите на заедницата апликантот бил и продолжувало да биде стигматизиран како информатор на тајната полиција на поранешниот режим и затоа, во суштина не бил достоин да врши каква било јавна функција во демократска држава која се заснова на владеењето на правото. Судот утврдува дека ова влијаело на неговата можност да развие нормални односи со надворешниот свет – работни или други – до многу значајно ниво и креирало сериозни тешкотии во водењето нормален личен живот. Истото се одразило и врз заработувањето средства за живот. Одлуката, без сомение, влијаела и врз неговиот углед. Таа имала сериозно влијание врз неговиот приватен живот. Ценејќи ја законитоста и легитимната цел судот констатирал дека одлуката на Комисијата била заснована на релевантните одредби од Законот за лустрација кои ги задоволуваат квалитативните барања за достапност и извесност. Во однос на легитимната цел, судот повторува дека мерките на лустрацијата треба да имаат легитимна цел - заштита на националната и јавната безбедност, економска благосостојба во земјата и права и слободи за другите. Судот, исто така, забележува и дека лустрацијата во државата била воведена околу шеснаесет години по усвојувањето на демократскиот устав. Иако воведувањето таква мерка, толку многу години по историските промени, може да покрене сомнежи во нејзините вистински цели, судот, имајќи ја предвид маргината на уважување која им е оставена на државите, во овој случај истакнува дека е подготвен да прифати дека мешањето имало за цел остварување на легитимната цел на заштита на националната безбедност. Кое било мешање во правото на почитување на приватниот живот ќе се смета за „неопходно во демократско општество“, доколку претставува „неопходна социјална потреба“, особено, доколку е пропорционална на легитимната цел кон која се стреми и доколку причините дадени од националните органи, како оправдување

за истата, се „релевантни и доволни“. Имајќи ги предвид релевантните европски стандарди, Судот смета дека мерката лустрација, која во случајов претставува мешање во приватниот живот, треба да биде „неопходна во демократско општество“, во смисла на член 8 § 2 од Конвенцијата и дека лицето кое е лустрирано не дејствувало под притисок, што треба, на некој начин, да биде предуслов за примена на таквата мерка. Воедно, Судот, елаборирајќи ја ситуацијата, заклучува дека мешањето во правото на апликантот од член 8 на начин на кој резултирало од постапката за лустрација, било непропорционално со легитимната цел што се сакала да се постигне.¹⁴

По донесената одлука од Европскиот суд за човекови права, останува прашањето на кој начин државата ќе ја изврши пресудата и на каков начин ќе ја репарира настанатата штета, бидејќи, покрај овој случај, има уште неколку случаи против Македонија, а кои се однесуваат на лустрацискиот процес и кои чекаат разрешница пред ЕСЧП.

¹⁴ Преземено од случајот Ивановски против Република Македонија (Апликација бр. 29908/11) 21 јануари 2016.

ПРАВНА РАМКА И АНАЛИЗА НА ПРОЦЕСОТ НА ЛУСТРАЦИЈА ВО РМ

Во рамки на правниот систем на Република Македонија, а по подолг временски период од осамостојувањето, на 22 јануари 2008 година Собранието на Република Македонија го донесе Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција – познат како “Закон за лустрација”.¹⁵ Законот ја воведува несоработката со органите на државната безбедност во период помеѓу 2 август 1944 и 30 јануари 2008 година како дополнителен услов за вршење јавна функција, односно соработката со органите на државната безбедност, во споменатиот период, претставува пречка за вршење јавна функција. Сите носители на јавни функции и кандидати за носители на јавни функции беа должни да поднесат писмена изјава за несоработка, односно изјава дека во спомнатиот период на проверка не соработувале со органите на државната безбедност. Предвидено беше Законот за лустрација да се применува пет години од денот на неговото влегување во сила. Исто така, во него беше предвидено основање Комисија за верификација на факти шеесет дена по неговото влегување во сила. Задача на Комисијата беше утврдување на вистинитоста на изјавите на носителите на јавни функции. Членовите на Комисијата беа избрани од Собранието на 15 јануари 2009 година, а Комисијата започна со работа во март 2009 година, што е една година по донесување на Законот. На 22 мај 2009 година во сила влегоа измените на Законот за лустрација со кои беа внесени неколку дополнителни одредби, особено во однос на функционирањето на Комисијата за лустрација, за статусот на нејзините членови и за финансирањето.¹⁶

Во 2010 година, по поднесувањето на Барање за оценка на уставноста, Уставниот суд на Република Македонија ја прифати поднесената иницијатива и одлучи да поведе постапка за оценување на уставноста на неколку одредби од Законот за лустрација. Со тоа беа укинати член 2 став 1 во делот „до влегување во сила на овој закон“, член 8 во делот „и го објавува во Службен весник на РМ“, член 13 и член 34 од Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција.¹⁷

Уставниот суд го запре и извршувањето на поединечните акти или дејствија кои се однесуваат на оспорените одредби до донесувањето одлука за уставноста на истите.

¹⁵ Закон за определување дополнителен услов за вршење јавна функција - Службен весник на Р.Македонија бр.14 од 29.1.2008 година.

¹⁶ Службен весник на Република Македонија“ 64/2009.

¹⁷ Службен весник на Република Македонија бр. 14/2008 и 64/2009.

Уставниот суд се изјасни дека продолжувањето на периодот на контрола за соработка со органите на државна безбедност по 17 ноември 1991 година, датумот на усвојување на актуелниот устав, е неуставно. Судот меѓу другото истакнува дека:

Ако се има предвид дека лустрацијата значи процес на справување со минатото, со цел да се одбележат и отстранат можностите за понатамошно кршење на човековите права во актуелниот општествено политички систем, тоа значи дека лустрацијата треба да се однесува на периодот кога лицата имале можност да ги кршат човековите права и да ги злоупотребуваат за лични цели, без за тоа да постојат изградени уставни и законски механизми за нивно санкционирање, што пак, од друга страна, упатува дека лустрацијата не може да се однесува на периодот кога државата изградила поинаков општествено-политички систем кој за основа ги има човековите права и нивната заштита.¹⁸

Со оваа одлука Уставниот суд ги оцени како неуставни одредбите кои предвидуваат објавување на имињата на соработниците во Службен весник, лустрација по автоматизам во случај на неподнесување изјава и оние одредби кои овозможуваат соработката да се предвиди како пречка за учество во органите на политичките партии, здруженијата на граѓани и верските заедници, со нивните интерни акти.

По повод Одлуката на Уставен суд на РМ, во февруари 2011 година Законот за лустрација беше изменет по втор пат, без притоа да се почитува погоре наведената Одлука на Уставниот суд. Новоизменетиот закон содржеше одредби слични на укинатите одредби и истите беа повторно внесени во законскиот текст. Одредбите со кои беше определен периодот на проверка во рамки на кој соработката со безбедносните служби на државата беше пречка за вршење јавна функција, беа заменети со одредби со кои крајниот датум остана неопределен. Опфатот на примена беше проширен на поранешните носители на јавни функции и на службениците во органите кои вршат работи од јавна природа.¹⁹

По поднесената иницијатива за испитување на неуставноста, во 2012 година Уставниот суд повторно укина неколку одредби и тоа член 1 во деловите „а објавување во „Службен весник на Република Македонија на имињата на лицата кои не поднеле изјава“. При тоа Судот оцени дека јавното објавување на имињата на лицата кои нема да поднесат изјава има карактер на санкција која има последица во сите сфери на нивното живеење, а не само забрана за вршење јавна функција, што е цел на Законот, поради што оцени дека член 8 во делот „се објавува во Службен весник на РМ“ не е во согласност со член 11 и член 25 од Уставот.²⁰

¹⁸ Одлука на Уставниот суд на Република Македонија, Убр. 42/2008 и Убр. 77/2008 од 24 март 2010 година, Службен весник на Р.Македонија бр.45 од 01.04.2010 година

¹⁹ Закон за изменување и дополнување на законот за определување дополнителен услов за вршење на јавна функција Службен весник на РМ, бр. 24 од 25.02.2011 година.

²⁰ Уставниот суд ги укина одредбите: член 1 во деловите за „објавување во „Службен весник на Република Македонија на имињата на лицата кои не поднеле изјава“, како и „лицето кое било носител на јавна функција, а кое не е починато“ и „како и лицето кое било носител на јавна функција“ член 2 став 1, член 5 точка 29 во делот: „и организации“, член 6 став 3, член 7 во делот: „и лицата кои биле носители на јавни функции, а кои не се починати“, член 10-а, член 10-б и член 12 став 3, член 30 став 1, член 32 и член 35-а алинеја 3 од Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција и член 25 од Законот за измени и дополнување на Законот за лустрација од 2011 година. Воедно, Уставниот суд на РМ го запре извршувањето на поединечните акти или дејствија преземени

Притоа, Уставниот суд констатира дека неговата претходна одлука била непочитувана и изманипулирана со новодонесените измени, бидејќи, според измените на Законот од 2011 година одредбите со кои бил определен периодот на проверка, во рамки на кои соработката со безбедносните служби на државата била пречка за вршење јавна функција, биле заменети со зборови и на начин на кој крајниот датум останал неопределен. Личниот опфат на примена бил проширен на поранешните носители на јавни функции и на службениците во органите кои вршат работи од јавна природа на начин кој предвидувал тие да поднесуваат изјави дека не соработувале со државните безбедносни служби.

И, откако Уставниот суд укина одредени одредбите од Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција, заедно со измените, Собранието на РМ, по предлог на владејачката партија ВМРО-ДПМНЕ, во јули 2012 година усвои нов Закон за определување услов за ограничување за вршење јавна функција, пристап до документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност (т.н. нов Закон за лустрација).²¹

Главните измени, предвидени со новиот закон, се однесуваат на периодот за кој се применува лустрацијата, на постапката за објава на Решението со кое се утврдува соработката со органите на државната безбедност и на списокот на лицата кои подлежат на лустрација. Подетално, клучните измени во новиот Закон за лустрација се однесуваат на намалувањето на периодот за кој се применува, односно со овој закон се предвидува лустрацијата да се применува до 2006 година, односно од периодот кога почна да се применува Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер. Со стариот закон беше предвидено лустрацијата да се применува до 2008 година, односно се однесуваше на јавни функционери и на вршителите на јавна дејност евидентирани во досиејата на органите на државната безбедност на Република Македонија и на цивилните и армиските органи на државната безбедност на СФРЈ, како тајни соработници или тајни информатори при оперативно прибирање известувања и податоци од АСНОМ, па сè до денот на влегувањето во сила на Закон, во 2008 година. Освен јавни функционери и вршители на јавна дејност, листата на лицата кои подлежат на лустрација се прошири за бизнисмени и лица поврзани со нив кои имотот го стекнале за време на приватизацијата. Тоа значи дека во оваа листа беа ставени и лицата и со нив поврзаните лица кои се стекнале со над 5% од капиталот во претпријатијата со општествена сопственост, согласно со Законот за трансформација на претпријатија со општествен капитал. Воедно, со овие измени беше предвидено решението со кое се утврдува соработка со органите на државната безбедност да биде објавено на веб страницата на Комисијата. Решението со кое се утврдува соработка со органите на државната безбедност содржи: цело име и презиме, ЕМБГ, дата и место на раѓање, псевдоними кои ги користел и документи кои биле употребени како доказ за негова соработка со органите на државната безбедност, јавна функција или јавно овластување за кое е кандидат да го врши, го врши или го вршел. Согласно со тогашниот Закон за лустрација личните податоци

врз основа на оспорените одредби.

²¹ Закон за определување услов за ограничување за вршење јавна функција, пристап до документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност. Сл. Весник на Р. Македонија, бр.86 од 9.7.2012 година.

на лицата соработници со органите на државната безбедност не претставуваат лични податоци, во смисла на овој закон. Овој закон предвиде да се применува 10 години од денот на изборот на составот на Комисијата за верификација на фактите, односно до 2019 година.

Поднесена е иницијатива²² и против овој закон, по што е побарано мислење од Европската комисија за демократија низ правото, позната како Венецијанска комисија при Советот на Европа. Меѓутоа, и по добивањето на мислењето од Венецијанската комисија, кое е образложено подолу во текстов, решението на судот е дека не поведува постапка за оценување на уставноста, давајќи образложение дека законот е уставен и дека смета дека се почитувани меѓународните стандарди во оваа област. Истото е елаборирано само во издвоеното мислење на решението.²³ Овде е значајно да се напомене дека во овој период настанува кадровска измена на составот на Уставниот суд на РМ, дека повеќето од судиите кои ги имаа донесено одлуките за неуставност на одредени одредби веќе не биле во новиот состав. Изборот на новиот состав на Уставниот суд кој ја донесува одлуката за nepovedување на постапка за неоценување на уставноста на новиот закон во јавноста беше критикуван и оценуван како крајно политички избор на владејачката гарнитурa.

За подобро разбирање на состојбите во Анализава го елаборираме мислењето на Венецијанската комисија, како особено релевантно. Во донесеното *Amicus curiae* мислење од 17 декември 2012 година Венецијанската комисија ги усвои следниве главни заклучоци кои се однесуваат на постапката за оценување на уставноста пред Уставниот суд на државата за тогашниот нов Закон за определување дополнителен услов за ограничување вршење јавна функција, пристап до документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност.

“а) Воведувањето мерки за лустрација многу долго време по започнувањето на процесот на демократизација во земјава ризикува создавање сомнежи во однос на нивната вистинска цел. Одмаздата не треба да преовлада над заштитата на демократијата. За тоа се потребни убедливи причини. Со оглед дека цел на лустрацијата е да се забрани вршење јавни функции од лица со антидемократски начин на однесување и со оглед дека можноста за позитивни промени во однесувањето и во постапувањето на поединецот не треба да се потценува, примената на мерките за лустрација на дејствија кои се случиле пред 21 до 68 години (или дури 31-78 години до денот кога треба да престане да се применува Законот за лустрација) може, доколку воопшто може, да се оправда само по основ на најтешките форми на криминал, особено масовните и повеќекратните прекршувања на човековите права, кои исто така, според кривичното законодавство, се казниви со серизони казни затвор. Примената на мерките на лустрација врз дејствијата извршени по крајот на тоталитарниот режим може да биде оправдана само во светло на исклучителни историски и политички услови и не во држава со долго

²² Со иницијативата поднесена од Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија се оспоруваат член 1 алинеја 2, член 4 став 1, член 15 став 3, член 27 став 3, член 28 став 2, член 29 став 2, член 31 став 2, 3 и 4, член 33 и член 36 став 2 од Законот, од причина што со истите биле повредени член 8 став 1 алинеа 1, 3 и 4, член 9, Амандман XXI, член 18, член 25, член 50, член 51 и член 54 став 1 од Уставот.

²³ Решение на Уставен суд на РМ. У.Број: 111/2012-0-0 Дата на Донесување: 9.4.2014

воспоставена рамка на демократски институции, имајќи предвид дека демократскиот уставен поредок треба да се брани самиот себе, директно преку примената на владеењето на правото и преку гаранциите за заштита на човековите права. Политичките, идеолошките и партиските причини не треба да се применуваат како основа за примена на мерките на лустрација, бидејќи стигматизацијата и дискриминацијата на политичките опоненти не претставуваат дозволени средства на политичка борба во држава која почива на принципот на владеење на правото. Што се однесува до времетраењето на мерките на лустрација, тоа треба да зависи од напредокот во градењето на демократската држава заснована на владеењето на правото, од една страна, а од друга страна, од капацитетот за позитивната промена во однесувањето и навиките на субјектот на лустрацијата. Треба да биде предвидено прецизното траење на секоја поединечна мерка на лустрација, со цел да се избегне дискриминаторскиот третман на лицата во слична состојба, врз основа на времето на усвојување на мерките на лустрација.

б) Примената на мерките на лустрација во однос на функциите во приватните или полуприватните организации е над целите на лустрацијата, која има за цел исклучување на можноста јавните функции да бидат извршувани од лица на кои не може да им се верува дека ќе ги извршуваат во согласност со демократските принципи. Спорната поврзаност со тоталитарниот режим мора да се дефинира на многу прецизен начин. в) Неучеството на засегнатото лице од постапката пред Комисијата за верификација на фактите е спротивно на неговото или нејзиното право на одбрана, особено правото на еднаквост на оружјата. Постапката пред Комисијата за верификација и постапката по жалба треба детално да се уредат за да бидат во согласност со принципот на владеење на правото и правото на правична постапка. г) Името на поединецот за кој се смета дека бил соработник треба да се објави само по донесувањето на правосилна судска одлука, зошто само во случај кога соработката е конечно и правосилно докажана, негативните последици од објавувањето на името на тоа лице по неговиот углед може да се сметаат како пропорционална мерка неопходна во демократското општество.²⁴

По „Извештајот на Прибе“²⁵, во кој особено беше истакната загриженоста околу независноста на Комисијата за верификација на факти и потребата од адресирање на негативностите што произлегуваат од Законот за укинување на Законот за лустрација, следеше брза реакција во Собранието за донесување нов закон со кој ќе се укине Законот за лустрацијата и ќе се ограничи работењето на Комисијата. На 1 септември 2015 година стапи во сила Законот за престанување на важењето на Законот за определување услов за ограничување вршење јавна функција, од 2012 година. Согласно со Законот, Комисијата за лустрација има право, во период од две години, да ги заврши сите тековни постапки по кои било донесено решение, но нема право да покренува нови постапки. Постапките за лустрација кои се во тек, а за кои Комисијата сè уште не донела решение, се запираат. Член 3 од Законот предвидува дека лицето на кое, со конечно решение на Комисијата му е утврдена соработка со органите на државната безбедност, го исполнува условот

со кој му се ограничува правото за вршење јавна функција пет години од денот на конечноста на решението.

Укинувањето на Законот се донесе без никаква јавна дебата, во скратена постапка и не остави никаква можност да се одбере вистинскиот начин на кој би се репарирале повредите сторени со процесот на лустрација. Воедно, Законот не е укинат со образложение дека содржи одредени недостатоци и поради неговата проблематична природа која беше потенцирана со извештајот на Прибе, туку токму спротивното, предлагачите на неговото укинување истакнаа дека законот ги исполнил целите за кои е донесен и поради тоа се јавува потреба од негово укинување. Треба да се додаде дека во проблематичниот закон законодавецот воопшто не се осврнува на забелешките што се однесуваат за адресирање на проблемите од постојниот, туку, со оглед на одредениот временски рок за неговото продолжено важење, фактички, законот кој веќе беше укинат, ќе биде во примена уште еден одреден временски период, две години од денот на донесување на законот со кој се укинува претходниот закон.

Постапките што биле започнати и по кои сè уште се постапувало, како и временската забрана за вршење јавна функција за лустрираните лица продолжуваат да важат. Воедно, одреден број предмети кои се однесуваат на повреди на правата на лустрираните лица се наоѓаат пред надлежните национални судови, како и пред Европскиот суд за човекови права. Прашањето за примена на укинатиот закон кај веќе започнатите предмети отвара многу правни дилеми, како: Што значи завршен предмет за Комисијата, имајќи предвид дека постоеле предмети кои биле во фаза на одлучување по соодветен правен лек пред домашен и меѓународен суд и дека исходот на постапката во овие судови е неизвесен? Основано се поставува и прашањето каков третман ќе има предметот за кој во Управниот суд е поништена одлуката на Комисијата, а во напатствијата на одлуката судот укажува на потреба од повторно постапување од истата? Во прилог на кажаното се констатира дека се појавуваат се поголем број на предмети каде што Управниот суд ги поништува одлуките на Комисијата за верификација на факти. Прашање е и по кој закон Комисијата ќе постапува кога веќе има судска мериторна одлука со која решението на Комисијата е поништено? На кој начин Комисијата ќе интервенира во веќе објавените нејзини решенија на веб страницата, а кои се поништени од Управниот суд?! Дали постапувањето на Комисијата во ваква состојба е во насока да донесе решение со кое ќе интервенира во листата на објавени и лустрирани лица? Решението на оваа правна дилема се гледа во правилното постапување на управните судови во насока на одлучување.

По донесување на Законот со кој се укинува лустрацијата, како да се охрабри и Управниот суд кој според пишувањето на медиумите во јули и август 2016 година, поништи повеќе решенија за лустрација. Претседателот на Комисијата за верификација на фактите заедно со критиката кон Управниот суд дека сериозно ја поткопал нивната работа, изрази стравување дека ќе бидат поништени и останатите дваесетина решенија кои се обжалени. Со одлуките на Управниот суд македонскиот модел на лустрација каков што го замисли и спроведуваше владејачката коалиција доживеа целосен дебакл.

²⁴ Мислење на Венецијанската комисија (Совет на Европа). Текст број: CDLAD(2009)044.

²⁵ Република Македонија: Препораки на група искусни експерти за системските прашања за владеење на правото поврзани со следењето на комуникациите откриени во пролетта 2015/ The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015.

Бидејќи Законот сè уште е во сила потребно е да се елаборира и Деловникот за работа на Комисијата за верификација на факти кој ги регулирал внатрешната организација и функционирањето на Комисијата. Член 2 од Деловникот предвидува дека Комисијата расправа на јавни седници. По исклучок, седниците биле затворени за јавноста кога се произнесувало лицето по поднесената изјава (освен во случај ако лицето писмено побарало седницата да биде јавна) и кога се користеле класифицирани информации. Во член 10 е предвидено дека на седниците на Комисијата можат да присуствуваат домашни и странски експерти и други лица од кои може да се побара стручно мислење, но само доколку бидат поканети. Член 19 предвидува дека Комисијата покренува постапка по службена должност по сопствена иницијатива и по писмено образложена граѓанска иницијатива. Според член 21, доколку се донесе заклучок дека наводите во изјавата не се во согласност со утврдените факти се покренува постапка и истиот се доставува до засегнатото лице кое во рок од пет дена од приемот на заклучокот треба да се произнесе. Член 22 предвидува дека по произнесувањето на засегнатото лице Комисијата, во рок од три дена, донесува решение со кое или ја прекинува постапката или утврдува дека противењето на лицето, односно неговото произнесување не е во согласност со податоците со кои располага Комисијата и поради тоа не се исполнува дополнителниот услов.²⁶ Решенијата на Комисијата се јавни и се достапни на веб страната и во нив се содржани и личните податоци на лицата кои се лустрираат, како на пример, единствен матичен број, што е целосно спротивно на законот за заштита на лични податоци.

Од погоре изнесеното можеме да заклучиме дека законите за лустрација, наместо да помогнат кон „возобновување“ на демократијата, создадоа правна несигурност и беа искористени како алатки за политичка манипулација.

Иако јасно се подразбира дека лустрацијата е за лица кои би биле во можност да бидат и во иднина на јавна функција, што логично значи дека се исклучуваат пензионерите, освен ако повторно бидат избрани да извршуваат јавна функција, и особено починатите лица, поради реалната невозможност повторно да бидат на јавна функција, Комисијата ги лустрира сите овие категории. Со сето погоре изнесено смислата на Законот и неговата имплементација е целосно несоодветна со целите за кои наводно лустрацијата беше донесена, имајќи предвид дека лустрацијата значи процес на справување со минатото, со цел да се одбележат и да се отстранат можностите за понатамошно кршење на човековите права во актуелниот општествено политички систем, односно целта на лустрацијата е заштита на демократијата од можни злоупотреби во иднина, а не справување со минатото.

²⁶ Деловник на Комисијата за верификација на факти донесен на 14.7.2009 година. Достапен на: <http://www.kvf.org.mk/>.

III. УПРАВНАТА ПОСТАПКА ВО ПРОЦЕСОТ НА ЛУСТРАЦИЈА

Лустрацијата требаше да биде процес кој ќе го помогне и ќе го забрза демократскиот развој на Република Македонија со расветлување на случаите на повредите на човековите права и основни слободи од страна на службите за безбедност на поранешниот еднострански комунистички систем и нивните соработници, со цел тоа да не се повторува во иднина. Но, место тоа, таа се претвори во механизам за, на закон засновано, одстранување од јавните функции на личности кои не беа по волја на владеечката гарнитура или, поинаку кажано, таа, место да придонесе за ослободување од тоталитарното наследство на поранешниот систем, доведе до легализација на политичкиот реваншизам на власта во однос на сите оние за кои сметаште дека се, или дека можат да бидат, нејзини политички противници. Правните основи за лустрацијата, како што напоменавме, се содржани во Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција, или, како што популарно се нарекува, Закон за лустрација, кој, Собранието на Република Македонија, го донесе кон крајот на јануари 2008 година и со т.н. нов закон донесен во 2012 година, Закон за лустрација со подолг и попрецизен наслов кој гласеше: „Закон за определување услов за ограничување вршење јавна функција, пристап на документи и објавување на соработката со органите на државната безбедност“.

Под притисок на јавноста и на меѓународниот фактор, Собранието на Република Македонија, во август 2015 година, го донесе Законот за престанување на важење на Законот за лустрација од 2012 година. Но, атавизми од лустрацијата останаа и по донесувањето на овој закон. Правните основи за нивното останување се содржани токму во него.

Егзекутор на власта во постапките за лустрација беше, и за жал сè уште е, Комисијата за верификација на фактите - популарно наречена Комисија за лустрација.²⁷

Комисијата за лустрација, според Законот, е самостоен и независен орган кој ја води постапката за пристап, откривање и употреба на документите на органите на државната безбедност, за објавување на соработката на лица - кандидати за носители на јавна функција или јавно овластување, поранешни и сегашни носители на јавни функции или поранешни и сегашни вршители на јавна дејност или јавни овластувања - со органите на државната безбедност. Оваа законска дефиниција на Комисијата трпи критика затоа што секоја соработка со органите на држав-

²⁷ Мандатот на Комисијата, согласно со Законот за престанување на важењето на Законот за лустрација, престанува со конечното завршување на започнатите постапки врз основа на претходниот закон, а најдоцна во рок од две години од денот на отпочнувањето на примената на овој закон (1 септември 2015 година).

ната безбедност не е општествено штетна. На пример, ако граѓанинот пријави кривично дело или сторител, тој не смее за тоа да биде лустриран. Впрочем, непријавувањето на кривично дело или на сторител, за кое што со Кривичниот законик е пропишана казна затвор во траење од пет и повеќе години, претставува самостојно кривично дело.²⁸

Комисијата донесува решение со кое ја утврдува соработката со органите на државната безбедност и правните последици од таквата соработка на лицата опфатени со Законот. И оваа одредба на Законот трпи критика, затоа што во него не е наведено кои се правните последици од соработката што се повредуваат. Правните последици можат да бидат позитивни и негативни. Ако странката пријави тешко кривично дело против некоја од општествените вредности заштитени со Кривичниот законик и негов сторител, последиците секако нема да бидат негативни, туку позитивни, бидејќи ќе се открие сторителот и неговото противзаконско делување и тоа ќе се процесуира од страна на надлежните органи за кривично гонење (јавното обвинителство и судовите).

Интенција на законодавецот најверојатно била да се расветлат случаите на конкретни загрозувања на човековите слободи и права поради соработката на лустрираните лица со органите на државната безбедност. Но, тоа не е прецизно наведено ни во една одредба на Законот. Поради тоа, предмет на лустрација биа сите граѓани кои соработувале со службите на државна безбедност, без оглед на тоа дали со нивната соработка се нарушени човековите слободи и права на поединци или пак се работело за, со закон дозволена соработка за пријавување на општествено опасни казниви дела. Предмет на лустрација биа дури и лица кои биле вработени во органите на државната безбедност, на кои откривањето на општествено опасните дела им било службена обврска.

Гледано од номотехнички аспект, Законот исто така трпи критика. Така, во постапката за донесување на Законот не се почитувани следниве методолошки начела (принципи) на правното нормирање: начелото на уставност, начелото на нормативна усогласеност на нормативниот акт, начелото на применливост на нормативниот акт, начелото на систематизација, начелото на јазична коректност и јасност на нормативниот акт и други начела.

Наведените недостатоци и недоречености на Законот негативно се рефлектираа на неговата примена во управната постапка, а потоа и во постапката во управните спорови пред Управниот суд.

²⁸ Според член 363, став 1 и 2 од Кривичниот законик тој што знае дека се подготвува извршување на кривично дело за кое според законот може да се изрече казна затвор од пет години или потешка казна, па во времето кога сè уште било можно да се спречи неговото извршување не го пријавил тоа, а делото било во обид или извршено, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година. Ако не е пријавено подготвување на кривично дело за кое, според законот, може да се изрече казна доживотен затвор, сторителот ќе се казни со казна затвор од една до пет години. Според член 364, став 1 и 2 од КЗ службено лице кое свесно ќе пропушти да пријави кривично дело за кое дознало во вршењето на својата должност, ако за тоа дело според законот може да се изрече казна затвор од пет години или потешка казна, а делото се гони по службена должност, ќе се казни со парична казна или со затвор од една до три години. Со ваква казна ќе се казни и секој што свесно ќе пропушти да пријави кривично дело од членовите 123, 141, 142, 158, 162, 165, 186, 187, 188, 215, 216, 231, 232, 236, 237, 238, 258, 259, 268, 269, 273, членовите 305 до 326, 348, 349, членовите 353 до 362, 382, 383, 394, 394-а, 396 и членовите 403 до 422.

Општ осврт за управната постапка пред Комисијата за лустрација

Според Законот (член 31) во постапката за лустрација Комисијата донесува конкретни управни акти – решенија со кои се утврдува соработката со органите на државната безбедност. Диспозитивот на решението на Комисијата содржи цело име и презиме на лицето на кое тоа се однесува, ЕМБГ, дата и место на раѓање, псевдоними кои ги користел при соработката и документи кои биле употребени како доказ за неговата соработка со органите на државната безбедност, јавна функција или јавно овластување за кое е кандидат да го врши, го врши или го вршел. Ваквото законско решение за содржината диспозитивот на решението отстапува од општоприфатените стандарди на управната постапка. Диспозитивот, според ЗОУП (член 211, став 2 до 5) мора да биде краток и определен, а кога е потребно, може да се подели и на повеќе точки. Обично диспозитивот содржи податоци за името и презимето (по потреба и татковито име) на странката, адреса на живеење, правото кое му се признава или обврската која треба да ја изврши, рок во кој треба да ја изврши обврската (дејствието). Со диспозитивот може да се реши и за трошоците на постапката, ако ги имало, определувајќи го нивниот износ и кој е должен да ги плати, на кого и во кој рок. Кога е пропишано дека правниот лек не го одлага извршувањето, тоа мора да биде наведено во диспозитивот. Доказите врз осована кои е утврдена фактичката состојба се ставаат во образложението, никако во диспозитивот.

Имајќи ги предвид одредбите на Законот за лустрација, управната постапка пред Комисијата за лустрација е една од посебните управни постапки. На овие постапки се применуваат одредбите на законот – *lex specialis* – од кои произлегува нивната посебност, а за се друго што не е регулирано со тој закон одредбите на Законот за општата управна постапка (ЗОУП).

Според ЗОУП, управната постапка се поведува по повод барање на странката и по службена должност.

Комисијата за лустрација поведуваше постапка по службена должност.

Прво прашање на кое ќе се задржиме е прашањето за почетокот на постапката за лустрација. Управната постапка, според ЗОУП, се смета за поведена тогаш кога надлежниот орган извршил кое и да е дејствие со цел водење на постапката (ја сослушал странката, сослушал сведок, прибавил докази по службена должност и сл.). Управната постапка по службена должност може да се поведе и со донесување посебен заклучок за нејзино поведување, ако тоа е пропишано со закон или со друг пропис.

Законот за лустрација од 2012 година не предвидува донесување посебен заклучок за поведување постапка за лустрација. Сметаме дека тоа е недостаток на Законот, со оглед на важноста на постапката и последиците што произлегуваат од нејзиното водење. Заклучокот, веднаш по донесувањето, би и се доставил на странката, а таа, според одредбите на ЗОУП, има право на жалба против него. На тој начин, странката би била известена за поведувањето на постапката и би и се пружи можност да ги штити своите права од почеток на постапката. Заклучокот би и се доставил на странката, без било какво објавување на веб страницата на

Комисијата. Секое објавување на податоци за лустрираниот, до конечност на решението за лустрација, е спротивно на член 25 од Уставот, кој на граѓаните им гарантира почитување на приватноста и на достоинството и угледот.²⁹

Законот за лустрација од 2008 година пропишува обврска на Комисијата да донесе заклучок со кој се управува со постапката. Со заклучокот Комисијата го известува подносителот дека изјавата не е во согласност со податоците со кои таа располага и го повикува подносителот на изјавата кој се противи на заклучокот, во рок од пет дена од приемот, усно или писмено да се произнесе. Очигледно е дека ова дејствие во постапката се врши кога таа практично е завршена. Според тоа, заклучокот за управување со постапката не може да се третира како заклучок за нејзино поведување, туку како процесен акт (дејствие) со кој на странката и се овозможува да ги изнесе своите видувања во однос на фактите утврдени во постапката.

Според член 6 од Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција (Закон за лустрација)³⁰ лицата кои биле кандидати за вршење јавна функција или лицата кои веќе ја вршат функцијата беа должни да дааат писмена изјава дека не соработувале со органите на државната безбедност во периодот од донесувањето на Декларацијата на Антифашистичкото собрание на народно-ослободување на Македонија - АСНОМ за основните права на граѓанинот на Демократска Македонија на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година, до денот на влегувањето во сила на Законот (5 февруари 2008 година), како таен соработник или таен информатор при оперативно прибирање на информации што биле предмет на обработка, чување и користење од органите на државната безбедност, дека не издавале наредби, ниту биле корисници на информациите од тајниот соработник или тајниот информатор, со што се кршени или ограничувани основните права и слободи на граѓаните од политички или идеолошки причини, дека поради тоа не стекнале материјална корист, и дека не биле привилегирани при вработување или напредување во службата".

Постапката за утврдување на вистинитоста на изјавата на лицето-носител на јавна функција, Комисијата беше должна да ја покрене во рок од 15 дена од денот на приемот на изјавата, а постапката за утврдување на вистинитоста на изјавата на лицето кандидат за носител на јавна функција, беше должна да ја покрене веднаш, а најдоцна во рок од 24 часа од приемот на изјавата.

Очигледно е дека Законот пропишува кратки рокови за поведување постапка за утврдување на вистинитоста на изјавата, што впрочем е за поздравување. Но, Законот не предвидува обврска на Комисијата да го извести лицето за резултатите од постапката во однос на оние лица за кои е утврдено дека не соработувале со органите на државната безбедност. Поради тоа, на подносителите на изјавите, како дамоклов меч, им висеше над глава опасноста да бидат лустрирани, почнувајќи од

²⁹ На секој граѓанин му се гарантира почитување и заштита на приватноста на неговиот личен и семеен живот, на достоинството и угледот. Според член 12 од Универзалната декларација за човековите права, покрај другото, никој не смее да биде изложен на мешање во приватниот живот и на напади на неговата чест и углед. Секој има право на заштита од Законот против ваквото мешање или напад. Идентична одредба содржи и Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (член 17).

³⁰ „Службен весник на РМ“, број 14/2008.

денот на поднесувањето на изјавата, па до 1 септември 2015 година, кога, според Законот за престанок на важењето на Законот за лустрација, требаше да се запрат сите постапки за кои не беа донесени решенија за лустрација. Со тоа се вршеше силен психолошки притисок врз граѓаните и се повредуваше нивното право на слобода и безбедност, гарантирано со член 5 став 1 од Европската конвенција за човекови права. Тој притисок за оние граѓани кои поднесува изјави во почетокот на 2008 година, траеше седум години.

Според ЗОУП поведувањето на постапката е процедурално прашање. Според тоа, во случај на утврдување на вистинитоста на изјавата дека лицето не соработувало со органите на државната безбедност требаше да се донесе Заклучок со кој би се констатирало дека нема основи за поведување на постапка за лустрација. За одстранување на какви било дилеми за донесувањето на ваков заклучок требаше да се пропише со Законот за лустрација како *lex specialis*. Со оглед на фактот што Законот за лустрација не пропишува ваква можност, сметаме дека, согласно со начелото на заштита на правата на странките, начелото на јавност и начелото на сервисна ориентираност на органите, Комисијата за лустрација беше должна, со писмено известување, во најкраток можен рок, да ги извести странките за тоа дека со проверката на вистинитоста на изјавата е утврдено дека не соработувале со службите за државна безбедност.

Почитување на стандардите на управната постапка во постапките за лустрација

Стандардите на управната постапка се пропишани со ЗОУП во форма на основни начела на постапката. Некои од нив, како што се начелото на јавност, начелото на официјалност и приватност, начелото на истражност и диспозитивност (инквизиционо - истражно и диспозитивно начело) и други, се теориски изведени од одредбите на ЗОУП.

Во постапката беа повредувани повеќе начела пропишани со ЗОУП.

Ќе почнеме од оние без кои не може да се замисли заштитата на правата и интересите на странките во постапката.

Начелото на сослушување на странката

Според ова начело, пред донесувањето на решението, на странката мора да и се даде можност да се изјасни за фактите и околностите кои се од важност за донесувањето на решението. Тоа значи дека странката, пред донесувањето на решението, мора да биде сослушана и со тоа да и се даде можност да ги оствари и да ги заштити своите права и правни интереси.

Постапката за лустрација, како што видовме, се поведува по службен должност. Во најголемиот број случаи законите со кои се регулирани постапките што се водат по службена должност содржат одредби во кои е пропишано претходно

сослушување на странките на записник со цел да се приберат основните податоци за фактите и околностите од значење за донесување на решението. Такви се постапката за експропријација, постапката за расправање на материјалната одговорност на сторителите на штета, дисциплинската постапка и др. Со оглед на последиците до кои може да дојде по правосилноста на решението за лустрација по угледот и достоинството на личноста за која тоа е донесено, а особено по неговиот професионален ангажман, неопходно е потребно сослушување на странките. Но, Законот за лустрација не пропишал таква обврска за Комисијата за лустрација. Тоа е огромен недостаток на овој закон кој се рефлектира со тешки последици во поглед на заштитата на правата на лицата против кои е поведена постапка за лустрација.

Овој недостаток можел да се одстрани со примената на одредбата од член 10 на ЗОУП, која очигледно има императивен карактер и која е во согласност со демократските сфаќања за односите на органите на државната власт кон граѓаните и за работата на овие органи согласно со уставните определби за изградба на Република Македонија како правна држава во која владеењето на правото е една од темелните вредности на уставниот поредок.

Примената на ова начело во постапката за лустрација значи на странката да се пружи можност да ги негира наводите на Комисијата, да ги негира доказите со кои располага, да дава појаснувања и да приложува и предлага докази од кои произлегува спротивното од она што го тврди Комисијата. Основно начело на секоја постапка во која има странки со спротивставени интереси е начелото *audiatur et altera pars* – да се сослуша и другата страна. Овде тоа начело не е почитувано.

Начело на заштита на правата на странките и заштита на јавниот интерес

Ова начело претставува потврда на демократизацијата на управата. Тоа стои наспроти бирократско-етатистичката догма според која, во управната постапка јавните интереси секогаш имаат приоритет во однос на интересите на граѓаните. Општеството се состои од граѓани. Државата во демократското општество всушност претставува систем на организирани граѓани. Таа е организирано демократско општество на граѓаните. Во тоа општество органите надлежни за решавање во управните работи се сервис на граѓаните. Смеслата на постоењето на овие органи се состои токму во работењето за потребите и интересите на граѓаните. Работејќи за потребите и интересите на граѓаните, тие се должни да ги штитат правата на оние граѓани кои се јавуваат како странки во управната постапка. Во основа, на заштитата на правата и интересите на странките стои почитувањето на сите права и интереси кои на странките им се гарантирани и заштитени со Уставот на Република Македонија, законите на Републиката и меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот. ЗОУП ги обврзува органите надлежни за решавање во управните работи да ги штитат правата на странките.

Во постапката за лустрација ни малку не се водеше сметка за заштитата на правата на странките. Комисијата за лустрација се однесуваше како своеврсна инквизиција. Таа го применуваше таканареченото начело на истражност или ин-

квизиционото начело според кое органот треба да ги утврдува фактите и околностите од значење за донесување на решението независно од волјата на странките, се разбира, водејќи се пред сè од јавниот интерес. Комисијата, без сомнение, под јавен интерес го подразбираше интересот на власта, а не интересот на граѓаните.

Во демократското општество државните органи се сервис на граѓаните, а не сервис на владеачката гарнитура. Комисијата за лустрација ни малку не се однесуваше како сервис на граѓаните. Таа беше бирократски отуѓена од граѓаните и, како таква, предизвикуваше страв и трепет кај нив. Еден сервисно ориентиран државен орган не смее да сее страв и трепет кај граѓаните, туку сигурност и доверба.

Начелото на сервисна ориентираност на органите при одлучувањето во управните работи

Во демократските општества, управата, како потсистем на извршната власт, произлегува од граѓаните и работи за нив. Таа не смее да биде отуѓена власт, власт која со бројни бирократски бариери е одвоена од општеството и не смее да биде власт која се става над општеството. На демократското општество му е туѓо секое владеење од човек над човек. Тоа почива на работа (служба) на човекот за човекот, што од аспект на управата значи служба на човекот – јавен службеник за човекот граѓанин, односно странка која во управната постапка остварува или извршува со закон пропишани права или обврски.

Сервисната ориентираност на органите на управата е императив на модерното општество. Таа бара службени лица кои ја сакаат работата, кои ѝ се во целост посветени и кои уживаат во тоа што им служат на своите сограѓани од чиј труд живеат; луѓе кои се свесни дека управата постои за граѓаните и дека егзистира од нив – од даноците, таксите и придонесите кои тие ѝ ги плаќаат на државата за да си обезбедат сигурен и безбеден живот. За членовите на Комисијата за лустрација не може да се каже дека ги поседуваат овие особини.

Службените лица на една вистински сервисно ориентирана управа треба максимално да комуницираат со граѓаните и да ги информираат за предметите; да им помагаат тие, како странки, што побрзо и полесно да ги остваруваат своите права и правни интереси во управната постапка, се разбира, во рамки на јавните интереси утврдени со закон. Според тоа, начелото на сервисна ориентираност на органите ја наметнува потребата за вршењето на управните работи во управната постапка да се обезбедат службени лица кои ќе ги красат несебичност, човечност, комуникативност, пожртвуваност и совесност во работата. Овие морални вредности се императив на еден вистински сервисно ориентиран орган на управата.

Комисијата за лустрација не функционираше како сервис на граѓаните, туку како сервис на владеачката гарнитура која се оддвои од граѓаните и место, согласно со начелото на суверенитет на граѓаните да им служи на нив, таа ѝ служеше на владеачката гарнитура, за пресметки со граѓаните, со истакнати македонски интелектуалци кои не сакаа да ја наведнуваат главата пред авторитетот на власта, туку правеа очајнички напори да ја сочуваат автономијата на својата личност, својот углед и своето достоинство.

Начелото на помош на странката

Ова начело е тесно поврзано и произлегува од претходното начело. Со него ЗОУП му налага на органот што ја води постапката да се грижи незнаењето и неинформираноста на странката и на другите лица што учествуваат во постапката да не биде на штета на правата што им припаѓаат според законот.³¹

За целосно спроведување на ова начело од органите на управата, нужно е, барем во службите кои непосредно работат со странки, да се ангажираат службени лица со висока култура на однесување, со високи етички квалитети проткаени со човекољубие и со подготвеност да им се помогне на луѓето секогаш кога имаат потреба од помош. Членовите на Комисијата за лустрација, како орган за пресметка со граѓаните кои не се однесуваа според волјата на власта, не ги красеа вакви квалитети.

Инаку, во врска со примената на ова начело, секогаш треба да се има предвид фактот дека, со неговата примена, колку што ѝ се помага на странката да ги оствари и заштити своите права и правни интереси, толку, а и повеќе, се придонесува постапката брзо и ефикасно да се спроведе и да се заврши со донесување на законито и добро образложено решение со кое ќе бидат задоволни, како странката, така и другите учесници во постапката. Само на тој начин може да се постигне максимална ефикасност и економичност на постапката, што впрочем, треба да биде крајна цел на секој орган на управата кој работи и решава во управните работи за правата и интересите на граѓаните.³²

Во врска со примената на ова начело, ЗОУП ги обврзува органите што ја водат постапката да се грижат за информираноста на странките за текот на постапката. Нема сомнение дека само добро информирана странка може добро да ја следи постапката и активно да учествува во неа; да дава предлози за изведување нови докази; да бара и да дава појаснувања во текот на постапката, да бара помош од службеното лице што ја води постапката и т.н. Од еден бирократизиран и од граѓаните екстремно оттуѓен орган, каква што е Комисијата за лустрација, не може да се очекува да се однесува според овој законски стандард и да им помага на странките. Таа не беше расположена да им помага на странките. Впрочем, тоа се гледаше и од арогантните изјави на првиот човек на Комисијата. Токму тоа беше една од причините за незаконитоста на многу решенија донесени од Комисијата за лустрација.

Во функција на начелото за помош на странката е законската обврска неа да и се даде упатство - поука за правно средство против решението што го добила. Упатството за правно средство, според ЗОУП, е составен дел на решението во управната постапка. Неговото неставање во решението претставува суштествена повреда на постапката. Упатството мора да ги има сите потребни информации кои ќе и овозможат на странката ефективно да се брани од незаконитостите во работењето на органот во постапката која му претходела на решението. Така, тоа треба да содржи назив на правното средство кое може да се поднесе (жалба, приговор,

³¹ Член 18 од ЗОУП. Пошироко кај Симеон Гелевски, Управна постапка, Просветно дело, Скопје, стр. 61 – 62.

³² За односите меѓу странките – граѓаните и органите на управата во управната постапка види пошироко кај Борче Давитковски, Односи меѓу граѓаните и органите на управата, Зборник на трудови во чест на Александар Христов, Правен факултет, Скопје, 1996, стр. 76 – 82.

тужба); назив на органот на кој треба да му се поднесе правното средство, рок во кој треба да се поднесе тоа и начин на неговото поднесување (непосредно на органот во форма на писмен поднесок, по пошта – со препорачана пратка или на записник кај органот). Упатството за правно средство во решенијата на Комисијата за лустрација гласи: „Лицето може, во рок од осум дена од денот на доставувањето на решението, пред надлежен суд, да покрене постапка заснована врз начелата на приоритет и итност.“ Ваквото упатство очигледно е непотполно и со него не ѝ се помага на странката. Ако со упатството не ѝ се помага на странката да ги оствари и да ги заштити своите права и правни интереси пред повисоките правни инстанци, тоа едноставно ја нема функцијата за која е наменето. Одсуството на таа функција го прави практично непостоечко. Непостоењето на упатство повлекува поништување на решението од повисоката контролна инстанца поради суштествена повреда на постапката. Според тоа, управниот суд, формално гледано, требало да ги поништи сите решенија против кои е поднесена тужба и да ги врати предметите на повторно одлучување, односно на корекција.

Начело на еднаквост, непристрасност и објективност

Уставно-правната основа на ова начело е содржана во одредбите од член 9 од Уставот на Република Македонија, според кој граѓаните на Републикава се еднакви пред Уставот и законите во слободите и правата, независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување и имотната и општествената положба. Согласно со ова начело, органите во управната постапка се должни да обезбедат еднаква, непристрасна и објективна примена на законите и другите прописи во решавањето на управните работи. Тоа е гаранција на правдата и правичноста без која нема законитост во решавањето за правата и обврските на странките во управната постапка.

Ова начело е насочено кон елиминација на нееднаквиот третман на граѓаните од органите надлежни за решавање во управните работи. Основа на ваквиот третман на граѓаните претставуваат социјалната еднаквост, роднинските и пријателските врски и корумпираноста на службените лица. Во постапката за лустрација повредите на ова начело се огледаат во фаворизирањето на странките според партиската припадност и блискоста со владеачката гарнитура.

Од Комисијата беа лустрирани јавни личности: интелектуалци, писатели, новинари, професори, судии и други кои не беа по волја на власта. Таа претставуваше своевиден сервис на власта за пресметка со сите оние кои не сакаа „да играат по нејзината свирка“.

Начело на самостојност

Ова начело гарантира самостојност на органите при решавањето во управните работи и самостојност на овластените службени лица при утврдувањето на фактите и околностите од значење за донесување на решението и при применувањето на прописите со кои што е регулирана соодветната управна материја. Самостојноста треба да овозможи немешање на повисоките инстанци при одлучувањето,

слобода на органот при одлучувањето, непристрасно одлучување и законитост на донесените одлуки. Доколку првостепениот орган, и покрај вложените напори за донесување законита одлука, направи грешка во примената на правото, грешката ќе ја одстрани второстепениот орган, како непосредно повисока инстанца во постапката. Комисијата за лустрација не одлучуваше самостојно, туку онака како што бараше власта.

Начело на јавност

Ова начело треба да обезбеди отвореност на управната постапка за странката и за другите заинтересирани лица. Со тоа на странката и на другите заинтересирани лица треба да им се обезбеди да стекнат увид во текот на постапката, што претставува претпоставка за соодветна општествена контрола врз работата на управата и за јакнење на одговорноста на органите на управата при работата воопшто и при решавањето во управните работи. Примената на ова начело значи придонес кон демократизацијата во работата на органите на управата со тоа што овозможува нивната работа да биде јавна и достапна на увид на секој што има оправдан интерес за тоа.³³

Во постапките пред Комисијата за лустрација ова начело недоволно се применуваше. Законот ја обврзуваше Комисијата да им овозможи на граѓаните пристап до информациите кои таа ги собираше за нив, како и на нивни роднини, заклучно до втор степен по права линија и на лица овластени од нив со полномошно оверено од нотар.

Во функција на ова начело е правото на разгледување на списите и известување за текот на постапката.³⁴ Според ЗОУП странките имаат право да ги разгледуваат списите на предметот и на свој трошок да ги препишуваат потребните списи што, се разбира, се врши под надзор на определено службено лице. Вакво право има и секое друго лице што ќе го стори веројатен својот правен интерес да ги разгледува и препишува списите. Покрај тоа, странката и секое друго лице што ќе го стори веројатен својот правен интерес во предметот (роднини по права линија до втор степен, браќа и сестри на лустрираниот) како и заинтересираните државни органи, имаат право да бидат известени за текот на постапката.

Се разбира дека не можат да се разгледуваат ни да се препишуваат: записникот за советувањето и за гласањето, службените реферати и нацртите на решенијата, како ни другите списи што се водат како доверливи, ако со тоа би можела да се осуети целта на постапката или ако тоа му се противи на јавниот интерес или на оправдан интерес на една странка или на трето лице. Впрочем, тоа го пропишува и ЗОУП.³⁵

33 Пошироко за ова види кај д-р Симеон Гелевски, Управна постапка, Просвенто дело, Скопје, 1993, стр 67 – 68.

34 Член 80 од Законот за општата управна постапка.

35 Види член 80.став 4 од Законот за општата управна постапка.

Во функција на начелото на јавност во управната постапка е и доставувањето со јавно соопштение.³⁶ Законот за лустрација пропишува модерен начин на доставување со јавно соопштение со објавување на решението за лустрација на веб страницата на Комисијата.

Според Законот за лустрација решението се објавува на веб страницата на Комисијата во рок не подолг од три дена од денот на известувањето на странката за резултатите од спроведената проверка. Сметаме дека објавувањето на решението, пред неговата правосилност, е спротивно на одредбата од член 25 од Уставот на Република Македонија со која на граѓаните на Републикава им се гарантира заштита на достоинството и угледот.

Законот ја обврзуваше Комисијата да им овозможи на граѓаните пристап до информациите кои таа ги собираше за нив, како и на нивни роднини, заклучно до втор степен по права линија, и на лица овластени од нив со полномошно оверено од нотар. Мислам дека Комисијата без многу воља им го овозможуваше на граѓаните ова право. Како и да е, ова право е безпредметно, без можност граѓаните да си ја кажат својата вистина на начин и во постапка како што тоа бара ЗОУП, односно начелото *audiatur et altera pars*.

Начело на двостепеност

Ова начело се заснова на одредбата од член 15 од Уставот на Република Македонија со која на граѓаните им се гарантира правото на жалба против поединечните правни акти донесени во постапка во прв степен, пред суд, управен орган или организација или други институции што вршат јавни овластувања. Овој уставен стандард е прифтен во ЗОУП. Според ЗОУП, во управната постапка против решението донесено во прв степен странката има право на жалба.³⁷ Странката има право на жалба и во случај кога првостепениот орган, во определениот рок, не донел решение по нејзиното барање.

Законот за лустрација не го прифаќа овој стандард, туку пропишува дека против решението донесено од Комисијата може да се поведе постапка пред надлежен суд заснована на начелата на приоритет и итност.

Неприфаќањето на овој стандард, без сомнение, неповолно се одразува на заштитата на правата и интересите на странките во постапката пред Комисијата. Нема сомнение дека повеќето контролни филтри на кои е подложено решението на еден орган се гаранција за повисок степен на негова законитост, а со тоа и повисок степен на заштита на правата и правните интереси на странките.

Други значајни начела на управната постапка

36 Види член 94 од Законот за општата управна постапка.

37 Пошироко кај д-р Симеон Гелевски, Управна постапка, Просветно дело, Скопје, 1993, стр. 56 – 57 и кај d-rBranislavMarković, Polozajulogastrankeuupravnompostupku, Privrednipregled, Beograd, 1977, str. 34 – 36.

Непочитувањето на наведените начела доведуваше и до повреда на останатите начела на ЗОУП: **начелото на материјална вистина, начелото на ефикасност, начелото на економичност** и други.

Кога сме кај **начелото на материјална вистина** накратко да кажеме дека не може да се утврди материјалната вистина ако на странката не и се даде можност, на доказите со кои располагала Комисијата, да изнесе противдокази и на најзините аргументи да се спротивстави со противаргументи. Само на тој начин може правилно и непристрасно да се утврди материјалната вистина и, врз основа на така утврдената материјална вистина, да се донесе законито решение.

Што се однесува до начелото на ефикасност, со неговата примена се надополнува начелото на заштита на правата на граѓаните и заштита на јавниот интерес во управната постапка. Ефикасното остварување на правата најчесто за странките е подеднакво важно со нивното целосно остварување. Ова поради тоа што одлучувањето по барањата на странките за кои се решава во управната постапка, во најголем број случаи, не трпи одлагање. Задоцнетата правда е блиску до неправдата, а во случаите кога поради нејзиното доцнење станува излишна, таа претставува и неправда. Поради тоа, начелото на ефикасност во работата на органите на управата, по своето материјално-правно значење, му се приближува на **начелото на законитост**, како клучно начело во нивната работа и, без сомнение, е најважно начело на управната постапка.³⁸

Во постапката за лустрација значењето на доследната примена на ова начело би било големо затоа што со ефикасното окончување на постапката странката дознава дали ќе биде брзо ослободена или не од шиканирањето од Комисијата.

Според начелото на економичност и итност, управната постапка се води економично и итно, без одлагање и колку што е можно со помалку трошоци за странката и за другите лица кои учествуваат во постапката, но така да се прибави се што е потребно за правилно утврдување на фактичката состојба и за донесување законито и правилно решение.³⁹

Законодавецот на Законот за лустрација очигледно водел сметка за ова начело кога ја исклучил второстепената инстанца во постапката и пропишал можност за судска заштита на законитоста пред надлежен суд против првостепеното решение.

38 За значењето на ова начело види член 6 од Законот за општата управна постапка и д-р Симеон Гелевски, Управна постапка, Просветно дело, Скопје 1993, стр. 43 – 46.

39 Ова начело всушност претставува модификација на поранешното начело на економичност на постапката пропишана со Законот за општата управна постапка на поранешната СФРЈ. Наместо поранешната формулација која гласеше: "Постапката мора да се води брзо и со што помалку трошоци за странката и за другите лица кои учествуваат во постапката, но така да се прибави се што е потребно за правилно утврдување на фактичката состојба и за донесување на законито и правилно решение", во одредбата на член 17 од ЗОУП е ставена нова формулација на начелото, модифицирана само во првиот дел на реченицата со следниве зборови "постапката се води економично и итно, без одлагање....." Зборовите во остатокот од реченицата се исти како и во поранешната формулација. Со оваа модификација законодавецот очигледно сакал да ја нагласи потребата од итно постапување на органите на управата во управните работи. Задоцнетата правда е блиску до неправдата. Таа често се претвора во неправда или, во погла случај, во излишна правда, Бавното работење на органите на управата често доведува до задоцнето остварување на правата и интересите на странките во управната постапка. Поради тоа, потполно е оправдана интенцијата на законодавецот со модификацијата на ова начело да влијае на забрзувањето на управните постапки.

Дека законодавецот водел сметка за ова начело зборува и фактот дека рокот од 30 дена за поведување на управен спор го скратил на осум дена.

Но, имајќи го предвид веќе изложеното, со кое се укажува на бројни недостатоци во водењето на постапката, може да се заклучи дека примарна цел на законодавецот не била постапката да се заврши за што е можно пократко време, во интерес на странката, туку во интерес на владеечката гарнитура странката, субјект на лустрацијата, за што е можно пократко време да се жигоса како лице надвор од законот во однос на можноста за вршење јавна функција.

Забрзувањето на постапката за лустрација, како посебна управна постапка, не смееше да биде на штета на квалитетното утврдување на фактичката состојба и на квалитетната примена на материјалното и на процесното право. Имајќи го предвид, при примената на начелото на економичност и итност на постапката не смеат да се изгубат од вид останатите начела на управната постапка, а пред сè начелото на законитост, начелото на ефикасност, начелото на материјална вистина и други начела. Имено, ако давајќи им преголемо значење на економичноста и итноста на постапката органот на управата не ги утврди сите факти и околности од значење за донесување на решението, не ќе може да донесе решение засновано на материјалната вистина, а поради тоа не ќе може правилно да го примени материјалното право. Резултат на тоа ќе биде незаконито решение по кое ќе уследи реакција на незадоволната странка со поднесување правен лек до надлежниот контролен (инстанционен или друг) орган, кој пак, може да го поништи решението и да му го врати предметот на првостепените орган на повторно решавање.

Краен резултат на сето ова е една мошне незаконита, неефикасна и неекономична управна постапка на што, впрочем, во најголем број случаи се сведуваше постапката за лустрација.

Примарна цел на секоја управна постапка, па и на постапката за лустрација во демокртското општество, треба да биде ефикасното остварување и заштитата на правата и на правните интереси на странките, како и ефикасното извршување на нивните обврски, пропишани со закон. Економичноста и итноста на постапката треба да бидат во функција на ефикасноста. Тоа ќе бидат ако при примената на начелото на економичност и итност подеднакво се води сметка и за останатите начела на постапката.

Судска заштита од незаконските решенија во постапката за лустрација

Судската заштита од незаконските решенија на Комисијата за лустрација е регулирана со одредбите од член 31 став 5 и 6 и член 32 став 1, 2 и 3 од Законот за лустрација.

Според член 31 став 5 од Законот за лустрација, против решението на Комисијата, во рок од осум дена од денот на приемот на решението, може да се поведе постапка пред надлежниот суд, заснована на начелата на приоритет и итност. Ако не се поведе постапка во овој рок, решението на Комисијата за лустрација станува конечно.

Според член 32 став 1, 2 и 3 од Законот, надлежниот суд, во рок од пет дена, поведува постапка која е итна, во која одлучува по барањето за утврдување на несоработка со органите на државната безбедност. За поведувањето на постапката подносителот ја известува Комисијата. По правосилноста на одлуката на надлежниот суд, со која се потврдува решението на Комисијата, тоа решение станува конечно.

Законот не прецизира кој е надлежниот суд. Тоа создаваше извесни недоумици кај странките во поглед на судот на кој треба да му се обратат со правно средства за заштита на правата. Бидејќи се работи за решение донесено во управна постапка, се подразбира дека надлежен е Управниот суд.

Законот, исто така, не прецизира во која постапка ќе одлучува надлежниот суд. Според Законот за управните спорови, пред Управниот суд можат да се водат две постапки. Прва е постапката по тужба за поведување управен спор. Втора е постапката по барање за заштита на слободите и правата загарантирани со Уставот, ако таква слобода и право е повредено со конечен поединечен акт, а не е обезбедена друга судска заштита.⁴⁰ Се застава на стојалиште дека постапката пред Управниот суд треба да се води според одредбите за управните спорови содржани во Законот.

Во постапката пред Управниот суд е прескокната една многу значајна фаза. Тоа е доставувањето на тужбата на одговор од страна на органот кој го донел решението против кое е таа поднесена, во случајов Комисијата за лустрација. Овој недостаток донекаде се ублажува со обврската на подносителот на тужбата да ја известува Комисијата за нејзиното поднесување. Но, известувањето на Комисијата од подносителот не е исто со доставувањето на тужбата од судот до Комисијата, со барање таа да даде одговор на неа.

Откако ќе ја прими тужбата на одговор, органот на управата има обврска да ја разгледа и ако утврди дека згрешил во водењето на постапката или во примената на материјалното право, може да го примени вонредното правно средство-менување и поништување на решението во врска со управен спор и да донесе ново решение со кое ќе го одстрани недостатокот. За донесувањето на новото решение органот е должен да го известува судот. Во таков случај судот ќе побара од странката да се изјасни дали и понатаму останува при тужбата. Ако странката изјави дека е задоволна со новото решение и не останува при тужбата, судот, со решение, ја запира постапката. Но, ако странката изјави дека не е задоволна ни со новото решение, судот ја продолжува постапката по тужбата.

Изоставувањето на оваа фаза на постапката, под превезот на начелото на приоритет и итност, по наше мислење, е голем недостаток во постапката. Начелото на приоритет и итност може да се оствари со давање апсолутна предност на предметите за лустрација во однос на другите предмети, како и со скратување на законските рокови за спроведување одделни процесни дејствија, а не со изоставување една значајна фаза на постапката во која на тужениот орган му се дава можност да ја преиспита својата одлука и да даде одговор на тужбата, согласно со начелото *audiatur et altera pars*.

40 Види член 55 од Законот за управните спорови (Службен весник на РМ, број 62/06).

Извесни недоумици создаваше и одсуството на одредба за правото на жалба против одлуката на Управниот суд. Со оглед на тоа што Законот споменува правосилност на одлуката - пресудата на надлежниот суд, се подразбираше дека за одлуката да стане правосилна мора да се исцрпат сите правни средства пред тој суд. Правно средство против пресудата на Управниот суд е жалбата. По жалбите против пресудите на Управниот суд, до формирањето на Вишиот управен суд, одлучуваше Врховниот суд на Република Македонија. По формирањето на Вишиот управен суд по жалбите одлучува тој суд. Со тоа се одстранија сите недоумици во поглед на надлежниот суд за судска заштита против незаконските решенија на Комисијата за лустрација.

Во врска со судската заштита на правата и правните интереси на странките во постапката пред Управниот суд ќе се задржиме и на недореченоста на Законот за лустрација во поглед на фактичката состојба во однос на исполнувањето на условите за лустрација. Од Законот може да се заклучи дека услов одредено лице да биде лустрирано е соработката со органите на државната безбедност. Законодавецот очигледно го изгубил од вид фактот дека секоја соработка со органите за безбедност не е општествено штетна, односно дека со секја соработка не се повредуваат човековите слободи и права. Човековите слободи и права се повредуваат само со онаа соработка при која соработникот, на органите за државна безбедност, им доставува информации за факти кои не постојат, ниту пак постоеле во објективната стварност или со злонамерно искривување на фактите. Доставувањето на вакви информации или злонамерното искривување на фактите претставува кодошење во вистинска смисла на зборот. Не е кодошење ако соработникот доставува информации за факти кои објективно постојат. Останува на органот за безбедност да цени дали тие факти треба понатаму да се процесуираат во судска постапка или не. Крајниот збор за тоа дали некое сторување или несторување е општествено штетно или не, го дава судот. Утврдувајќи ја само соработката со органите за државна безбедност, без навлегување во утврдувањето на постоењето/непостоењето на фактите за повреда на човековите права на поединци, Управниот суд практично беше доведен во ситуација да застане на страната на власта во заштита на нејзините интереси за елиминација од јавниот живот на политички неподобни личности.

Останати прашања во врска со заштитата на правата и слободите на странките во постапката за лустрација

Прво прашање на кое би се задржале е прашањето за лустрација на умрени лица. Правните односи се односи *inter vivos*, меѓу живи субјекти. Управните односи се правни односи кои се воспоставуваат меѓу органот и странката. Странка во управната постапка не може да биде умрено лице. Според тоа, постапките водени во однос на починати лица се апсурдни. Таква е на пример, постапката за лустрација на писателот Славко Јаневски која заврши со донесување решение со кое тој беше лустриран. Решение за лустрација на човек кој одамна го напуштил овој свет е апсурд над апсурдите. Таквото решение не е прифатливо ни од етичка гледна точка. Човекот се родил, живеел, го дал свој придонес за потомците (во

случајов покојниот дал огромен придонес за македонската култура како автор на многу книжевни дела: песни, раскази и романи (меѓу кои е и првиот роман на македонски литературен јазик). Грев е да се вознемирува нечија душа во вечниот мир и спокој, ќе каже народниот мудрец. De mortibus nil nisi bene – За мртвите зборувај само добро, заповеда старата латинска поговорка.⁴¹

Второ прашање е прашањето за ограничување на правото на вршење јавна функција за лица за кои со конечно решение на Комисијата за лустрација е утврдено дека соработувале со органите за безбедност. Според Кривичниот законик забраната за вршење професија, дејност или должност е кривична санкција - казна која може да ја изрече само суд.⁴² Во конкретниот случај, таква санкција изрекува орган на управа - Комисија која, со тоа што и е дадено овластување да изрекува таква санкција, е претворена во квази судски орган, што правно не е допуштено и, се разбира, е противуставно.

Третото прашање се однесува на понатамошната примена на Законот за престанок на важењето на Законот за лустрација. Со член 2, став 3 од овој закон е пропишано дека се запираат сите започнати постапки за кои до први септември 2015 година не се донесени решенија. Со наредниот - третиот член, пак е пропишано дека сите лица на кои со конечно решение на Комисијата за лустрација им е утврдена соработка со орган на државна безбедност го исполнуваат условот за ограничување на вршење на јавна функција. Тоа значи дека на тие лица може да им се ограничи вршењето на јавна функција. Оваа законска одредба е неприфатлива од гледна точка на член 9 од Уставот, според кој сите граѓани пред Уставот и законот се еднакви. Од една страна имаме запирање на постапките и забрана за покренување нови постапки (член 2, став 2 од Законот), а од друга страна пак, имаме санкционирање на оние лица за кои се донесени конечни решенија со ограничување на вршењето јавни функции. Тоа е противуставно. Уставниот суд, без сомнение, треба да ги елиминира од правниот систем овие законски одредби по службена должност, ако веќе досега никој не поднел иницијатива за оценување на нивната уставност.

Впрочем, и од аспект на ЗОУП оваа законска одредба е неприфатлива. Управната постапка се состои од пет фази. Последната фаза е извршување на решението. Ако со член 2 од Законот е пропишано да се запираат постапките, тоа значи и да не се спроведува извршување на конечните решенија во постапките, бидејќи административното извршување на решенијата е дел - фаза на управната постапка. Сметаме дека Управниот суд, и без одлука на Уставниот суд за неуставноста на наведената одредба на Законот, повикувајќи се на ЗОУП треба да ги поништува решенијата и да ѝ наложува на Комисијата да ги запира постапките во секој конкретен случај од веќе наведените причини.

Последното, четврто прашање со однесува на поимот вршител на јавна функција. Според законите, вршител на јавна функција е избран или именуван функционер во органите на државната власт. Законот за лустрација го проширува поимот вршител на јавна функција со тоа што таксативно набројува на кои сè

лица тој ќе се применува. Но, во никој случај вршител на јавна функција не може да се смета граѓанин кој врши одредена професија при чие вршење не одлучува непосредно за права и обврски на други граѓани. Така, како вршител на јавна функција не може да се третира писател, професор, уметник, новинар и сл. кој не е на раководна позиција во некој од органите на државната власт. Според тоа, не треба да се инсистира на отстранување од работа вакви лица и од оваа причина, покрај она што го наведовме за неможноста за извршување на конечните решенија поради тоа што извршувањето е фаза на управната постапка.

Во врска со ова забележлив е и големиот опфат на лица кои можат да подлежат на лустрација. За илустрација ќе ја наведеме одредбата од член 3, став 1, точка 16 со која се опфатени сите лица на служба во АРМ, Министерството за одбрана, Миистерството за внатешни работи и т.н. Во редот на тие лица се наоѓаат воени стгарешини со ниски чинови (подофицири) кои извршуваат административно технички работи, цивилни лица од редот на услужниот персонал, дактилографи, електричари, возачи, хигиеничари и т.н. Овие лица ниту вршеле, ниту вршат, ниту пак ќе вршат некаква јавна функција или јавни овластувања. Исто така, илустративна е и одредбата од точка 25 која ги опфаќа лицата кои се стекнале со над 5% капитал при трансформацијата на претпријатејата во општествена сопственост и со нив поврзаните лица. Се поставува прашањето каква е врската на стекнатиот капитал со јавната функција? Лицето може да стекне капитал, а никогаш да не врши јавна функција.

Контрола над работата на Комисијата за лустрација

Општ осврт

Демократното општество треба да обезбеди ефективна контрола над своите органи и институции кои вршат јавни овластувања. Контролата може да биде формална и неформална.

Формалните облици ги опфаќаат сите институционализирани облици на контрола што над овие органи и институции ги вршат субјектите на општествената контрола и надзор кои што се наоѓаат надвор од нивната организациона структура и во неа.

Неформалните облици на контрола над органите управата ги опфаќаат сите облици на контрола што ги вршат контролните субјекти на општеството кои не се опфатени во системот на официјалната структура на државни органи и кои ја остваруваат контролата надвор од формално-правните рамки на контрола утврдени со прописите за контролата и надзорот во општеството. Тука спаѓа контролата што ја вршат политичките партии, здруженијата на граѓаните, разни социјално економски групации на граѓаните (синдикати, комори и сл.), средствата за јавно информирање, како и контролата што ја вршат самите граѓани, како припадници на општеството.

41 Stojčević D, Romac A.: Dicta e regulae iuris - latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom i objašnjenjima – drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1971.

42 Според член 33, став 1, точка 3 од Кривичниот законик забраната на професија, дејност или должност е казна. Оваа казна, според став 6 од истиот член, може да се изрече само како споредна казна, заедно со казната затвор или со условна осуда со која е утврдена казна затвор.

Формални облици на контрола над Комисијата за лустрација

Секако дека најнефективни се формалните облици на контрола. Во однос на работата на Комисијата за лустрација, покрај инстанционата и управно-судската контрола, за кои погоре стануваше збор, најзначајни се собраниската (парламентарната) контрола, уставносудската контрола, омбудсманската контрола и контролата од страна на управната инспекција.

Според член 6 од Законот за лустрација претседателот и членовите на Комисијата ги избира и ги разрешува Собранието на Република Македонија, со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, од редот на личности со висок личен и професионален интегритет.

Имајќи ја предвид оваа одредба, Собранието на Република Македонија врши **собраниска** контрола над работата на Комисијата за лустрација затоа што тоа практично ја избира Комисијата. Ако тоа ја избира, таа нему треба да му одговара за нејзината работа. Во прилог на ова говори и одредбата од член 68, став 1, алинеја 17 од Уставот на Републикава, според која Собранието врши политичка контрола и надзор над Владата и над другите носители на јавни функции што се одговорни пред него.

Но, Собранието на Република Македонија, како орган на власта која одамна се одвоила од граѓаните и место да биде нивни сервис, се претворила во сервис на самата себе си, очигледно е повеќе фокусирано кон репресивната страна на работата на Комисијата. Него не го интересира или малку го интересира законитоста во најзиното работење. Токму поради тоа изостана ефективната собраниска контрола над работата на Комисијата.

Уставносудска контрола во Република Македонија врши Уставниот суд на Републиката. Тој контролата ја врши во рамките на неговата уставна надлежност да ја штити уставноста и законитоста⁴³.

Во вршењето на својата контролна улога во однос на Комисијата за лустрација, Уставниот суд не беше на висината на неговата, со Уставот пропишана, мисија. За ова зборува фактот што тој чекаше иницијатива за оцена на уставноста на Законот за лустрација да поднесат Хелсиншкиот комитет за човекови права и граѓанинот Стамен Филипов и покрај тоа што Деловникот му дозволува самиот, по службена должност, да поведе ваква постапка. Ова особено поради фактот што Комисијата за лустрација предизвика големи турбуленции во јавноста уште со самиот почеток на нејзината работа. До тие турбуленции дојде поради недостатоците во нормативната регулатива за нејзиното работење за кои погоре стануваше збор.

Вршител на омбудсманската контрола во Република Македонија е Народниот правобранител. Вршејќи ја оваа контрола тој, покрај другото, ги штити и правата на граѓаните загарантирани со Уставот и законите кога тие им се повредени од страна на органите на управата.

Постапката за заштита на уставните и законските права на граѓаните пред Народниот правобранител се покренува со поднесување претставка. Секое лице

може да поднесе претставка до Народниот правобранител кога ќе оцени дека му се повредени уставните и законските права, или кога се повредени начелата на недискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите и организациите на Републиката кои вршат јавни овластувања.

Народниот правобранител може да покрене постапка и по сопствена иницијатива, доколку оцени дека на граѓаните им се повредени уставните и законските права.

Досегашните искуства покажуваат дека Народниот правобранител реагира прилично млако кога се во прашање повреди на правата на граѓаните гарантирани со Уставот и законите на Републикава. Таа негова млакост е присутна и беше очигледна и во однос на Комисијата за лустрација.

Однесувањето на Народниот правобранител, кога е во прашање заштитта на правата и слободите на граѓаните, најубаво е отсликано во извештајот на Експертската група предводена од германецот Рајнхард Прибе во кој, покрај другото, е наведено: „Народниот правобранител се пројавува како неволен да го користи својот мандат во целост, веројатно затоа што балансира помеѓу тоа да не ја вознемири премногу владејачката гарнитура во врска со определени случаи и неговата способност да спроведува истраги во помалку политизирани случаи. Понатаму, тензијата политичко опкружување изгледа дека придонесува за недостиг на почит за неговата работа и овластувања и води до опструкција. Сепак, токму за време на такви кризни времиња, неопходен е строг надзор од Народниот правобранител врз владеењето на правото, доброто владеење, заштитата на човековите права и враќањето на јавната доверба во државните институции. Следствено, Народниот правобранител не пристапува систематски кон разоткриените потенцијални прекршувања на човековите права, иако, настрана од очигледниот политички притисок (директен или индиректен), ништо, теоретски, не го спречува него да делува силно на откритијата како вистински надзорен чувар на поредокот“. Од омбудсман со вакви карактеристики не можеше да се очекува ефективна интервенција во заштитата на човековите права во постапките пред Комисијата за лустрација.

Во надлежност на Управната инспекција е надзорот над примената на ЗОУП, Законот за инспекцискиот надзор и другите закони што содржат одредби за управната постапка.

Одредби за управната постапка содржи и Законот за лустрација. Впрочем, Комисијата при донесувањето на решенијата го применува ЗОУП во сите ситуации кои не се регулирани со посебните одредби на Законот за лустрација. Од ова произлегува дека во надлежност на Управната инспекција е и контролата на работењето на Комисијата за лустрација во управните постапки за донесување решенија за лустрација.

Иако немаме попрецизни сознанија за ангажманот на Управната инспекција во однос на работењето на Комисијата за лустрација на управните постапки, од односот на контролно-заштитните институции на власта кон најзините органи можеме да заклучиме дека Управната инспекција немала значајна улога во контролата на работењето на Комисијата за лустрација.

⁴³ Види член 108 од Уставот на Република Македонија.

Неформални облици на контрола над Комисијата за лустрација

Ако за носителите на формалните облици на контрола може да се каже дека потфрлија во контролата над работењето на Комисијата за лустрација, тоа не може да се каже за носителите на неформалните облици. Политичките партии од опозицијата, здруженијата на граѓаните, средствата за јавно информирање, како и граѓаните будно ја следеа работата на Комисијата за лустрација и редовно укажуваа на негативностите во нејзиното работење, ги критикуваа и жигосуваа сите пропусти во најзината работа, организираа тркалезни маси и други собири на кои критички се расправаше за негативностите во постапката за лустрација и за штетните последици кои лустрацијата ги нанесува и ќе ги нанесува на општеството. Со тоа тие извршија огромен притисок врз власта. Како резултат на тој притисок, власта мораше да го менува Законот за лустрација за да ублажи некои негови одредби и најпосле да донесе Закон за престанок на неговото важење. Поништувањето на 12 члена од Законот за лустрација, до кое дојде со одлука на Уставниот суд во март 2012 година, е резултат на иницијативата на Хелсиншкиот комитет за човекови права и на граѓанинот Стамен Филипов. Со елиминација на тие членови од Законот на Комисијата, како егзекутор на политичката волја на владечката гарнитура во пресметките со најзините неистомисленици, и се зададе тежок удар од кој таа не можеше да се опорави.

Последици од лустрацијата

Законот за лустрација отиде во историјата. Комисијата за лустрација ги живее нејзините последни денови. Од лустрацијата останаа извесни атавизми кои произлегуваат од Законот за престанување на важењето на Законот за лустрација. Но, останаа и последиците. Атавизмите ќе исчезнат. Последиците ќе бидат долготрајни.

Со почетокот на работата на Комисијата за лустрација кај граѓаните се створи **страв и неизвесност** за својата иднина. Имајќи го предвид општопрокламираниот систем на општествена самозаштита, кој бараше од граѓаните за време на социјализмот активно да учествуваат во самозаштитата на општеството од социјално-патолошки појави, многу граѓани, како поединци, остваруваа контакти со органите на државната безбедност. Многу од нив беа и членови на бројните комитети за безбедност и општествена самозаштита кои беа формирани во организациите на здружениот труд, во самоуправните интересни заедници, органите и институциите на власта и т.н. Многу од граѓаните работеа во органите за внатрешни работи, во органите за безбедност и разузнавање, во инспекциите, обвинителствата, кривичите судови и сл. Секој од нив се плашеше да не се најде под удар на фамозната Комисија за лустрација. Завладеа страв од можни прогони, губење на работата, шиканирање и маргинализирање од власта.

Во Републикава завладеа атмосфера која наликуваше на атмосферата во годините на административниот социјализам, меѓу 1945 и 1952 година, кога доследно се спроведуваа т.н. диктатура на пролетаријатот.

Граѓаните кои се најдоа на удар на боздоганот на Комисијата за лустрација, во најголем број случаи, незаслужено претрпеа **тешки трауми** само поради тоа што работеле во органите за безбедност, или, вршејќи ги своите службени и граѓански обврски, еднократно или неколкукратно соработувале со органите за безбедност, а и со другите контролно-заштитни институции на некогашното социјалистичко (комунистичко) општество.

Голема **штета претрпеа и сè уште трпат контролнозаштитните органи и институции** на општеството, пред сè органите за внатрешни работи и обвинителствата бидејќи граѓаните не се осмелуваат да ги пријавуваат кривичните дела и нивните сторители, плашејќи се да не бидат лустрирани, со што непосредно му се помага на криминалот во државава и тој непосредно се стимулира.

Законски, лошо поставената и спроведувана лустрацијата доведе до **намалување на демократските капацитети на општеството и на државата** како негов интегрален дел, со што значајно се намали нејзиниот углед на демократска и правна држава.

Инсуфицијата на демократските капацитети, за што значаен придонес има неправилно и неправедно спроведениот процес на лустрација, **непосредно негативно се одрази и на процесите за интеграција** на државата во Европската унија и во НАТО.

IV. ПОЛИТИЧКИТЕ, МОРАЛНИТЕ И ЧОВЕЧКИТЕ ИМПЛИКАЦИИ НА ПРОЦЕСОТ НА ЛУСТРАЦИЈА ВО МАКЕДОНИЈА

Република Македонија беше прва држава од земјите што се осамостоија по распаѓањето на поранешната Југославија која реализираше процес на лустрација. Во Република Македонија беше донесен и почна да се применува Закон за определување дополнителен услов за вршење јавна функција со кој им се оневозможува да вршат јавни функции на лица за кои низ соодветна постапка пред специјална комисија и потврдена од Управен суд ќе се докаже дека во минатиот систем соработувале со тајните служби со што им повредувале човечки права на други лица, а за тоа имале потпишано писмени документи, добивале паричен надоместок и напредувале во службата или на функциите. Мото на овој процес, како што сè уште стои на веб-страницата на Комисијата за верификација на фактите или популарно прифатеното име во јавноста-Комисија за лустрација е - „целта на лустрацијата не е казнување на луѓето за кои постои сомневање дека се виновни - тоа е работа на казниот апарат - туку заштита на демократијата која е во фаза на породување.“ Денес, откако овој процес, кој беше замислен како просветлување, прочистување, покажување и помирување - официјално се заокружува и завршува, се поставува прашањето: дали ја изврши општествената функција за која беше создаден и какви позитивни ефекти и негативни последици создаде?

Лустрирани само поранешни функционери, опозиционери и неистомисленци

Анализите покажуваат големи трансформации во смисла на деформации на процесот од почетната идеја до конечната реализација. Тие „прилагодувања во од“ беа предизвикани и беа во функција на дневно-политичките потреби на власта. Трансформацијата и злоупотребата на лустрацискиот процес се случува во неколку сфери.

Прво, целосно беше изменета законската рамка на процесот кој доби и поинаку, дополнето и надградено име. Првиот закон, донесен на почетокот на 2008 година и изгласан со консензус од сите пратенички групи во Собранието, гласеше: Закон за определување дополнителен услов за вршење јавна функција. За некое лице да се лустрира, односно за да не може да извршува јавна функција, Комисијата требаше да констатира, со факти, дека се исполнети три услови: да постои потпишан документ за соработка со тајните служби, лицето да добивало паричен надоместок за соработката со службите и како резултат на соработката лицето да напредувало во својата служба или во општествената хиерархија, а тоа да го потврди во соодветна законска постапка Управниот суд. Од лустрацијата со

првичното законско решение беа изземени членовите на Македонската академија на науките и уметностите, на Македонската православна црква, новинарите, универзитетските професори и бизнисмените.

Откако уставноста на некои одредби од Законот беше оспорена од Уставниот суд, Собранието, во февруари 2011 година, донесе неколку измени и дополнувања. Имајќи предвид дека од Уставниот суд беше оспорена уставната заснованост и на измените и дополнувањата, пратеничката група на ВМРО-ДПМНЕ подготви нов текст на законот за лустрација. Летото 2012 година, без поширок меѓупартиски и општествен дијалог и консензус, владејачкото мнозинство на коалицијата ВМРО-ДПМНЕ – ДУИ, без гласовите на опозицијата, во Собранието го донесе новиот закон. Тој имаше поинакво име од првиот и гласеше: Закон за определување услов за вршење функција, пристап кон документи и објавување на соработка со органите на државната безбедност. Новото име значеше и нов пристап, елементи и услови во лустрацискиот процес. Со новиот закон беа сменети основните принципи врз кои се базирале лустрацијата и се додадоа нови, во поглед на временскиот опфат, опфатот на лицата, процедурите и гаранциите во процесот и јавното објавување на имињата на лустрираните. Со ваквите зафати и промени комплетно се смени суштината на процесот.

Второ, со ваквиот едностран зафат се прошири опфатот на субјектите кои беа „опсервирани“ во процесот. Со новиот закон и со неговото „креативно“ толкување од Комисијата, почнаа да се лустрираат не само соработниците на тајните служби, туку и нивните жртви, потоа наредбиодавателите, а апсурдот да се заокружи – и починати лица кои не дале ниту изјави дека не биле соработници на тајните служби, ниту пак имаат можност да се жалат! Во крајната фаза од процесот се дозволија барања, иницијативи и претставки против одредени лица да поднесуваат и трети лица, со што се легализираше класичниот кодошлак, но и една од најлошите македонски особини од типот „да му умре козата на комшијата“!

Трето, се растегна и временскиот период на кој требаше да се однесува процесот. Додека со првиот закон лустрациската временска рамка се однесуваше на периодот од 2 август 1944, односно од Првото заседание на АСНОМ и од формирањето на првата македонска држава, па сè до референдумот за осамостојување и донесување на Уставот, кон крајот на 1991 година, сега лустрацијата се растегна од 1944 до 2006 година, до времето кога ВМРО-ДПМНЕ по втор пат дојде на власт, односно до донесувањето на Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер, кој стапи во сила во средината на 2006 година.

Дека лустрацијата беше покрената од дневнополитички мотиви на власта говори и податокот дека процесот - кој требаше да трае до 2019 година, значи десет години - по реакциите од меѓународниот фактор, првата пресуда против одлука на лустрациската комисија на Судот за човекови права во Стразбур, укажувањата на Венецијанската комисија, извештаите на Европската комисија и на Стејт Департаментот на САД, како и извештајот на Прибе – експресно беше прекинат со донесување Закон за престанување на важење на Законот за определување услов за ограничување на вршење јавна функција, пристап до документи и објавување на соработка со органите на државната безбедност. Со овој закон, кој стана пра-

восилен на почетокот од септември 2015 година, на Комисијата за верификација на факти и беше одземен мандатот да покренува нови постапки, туку само можеше да го проследи имплементирањето на донесените одлуки.

Четврто, дека процесот беше искрено, а со тоа и масовно прифатен од јавноста, од поранешните и од актуелните носители на јавна функција, говори податокот дека изјави (во рок од еден месец, од 9 мај до 9 јуни 2010 година), според информациите, во јавните медиуми поднеле повеќе илјади лица. За да биде масовноста на поднесувањето изјави поголема, за оние кои не поднеле изјава дека не се соработници на тајните служби, а во постапките што ги води Комисијата за верификација на фактите се утврди дека биле, беше предвидена голема парична казна од 1.000 евра!

Од друга страна пак, тоа беше користено од пропагандната машинерија на власта да се создаде амбиент дека Македонија е земја на кодоши. Значајна улога во создавањето политички амбиент за сатанизација на опозиционерите, критичарите на власта и неистомислениците, одигра и играта на власта на картата на антикомунизмот и негирање или апстрахирање на достигнувањата од периодот на НОБ, антифашистичката борба и социјалистичката држава, што максимално ги подигна очекувањата на јавноста, па лустрацијата стана своевидна забава на голем дел од луѓето кои, иако гладни за леб, со денови го „цвакаа и прецвакуваа“ секој нов помпезно и на сите медиумски свона обнароден случај. Меѓутоа, уште на стартот, со трансформацијата и деформацијата на процесот на лустрација во негов контрапункт, можеше да се претпостави дека резултатите нема да бидат на нивото на очекувањата и во рамки на првобитната идеја.

Иако се најавуваше дека од околу 36.000 досиеја, колку што се претпоставува дека се водени од тајните служби, како соработници ќе бидат констатирани најмалку 3.000 лица, во времето на работата на Комисијата за верификација на фактите биле проверени повеќе од 30.000 лица. Комисијата, во еден од своите извештаи, презентираше некакви податоци во врска со проверуваните лица, но тие не само што не се дефинитивни за целиот мандат, туку се и неуверливи и нереални. Наводно, до јануари 2014 година биле проверени околу 30.000 изјави, од кои 13.000 според првиот закон и неговите измени (за три години!), а 17.000 според вториот закон (за година и пол). За последната година и пол од работата на Комисија нема податоци дали и колку изјави биле проверени! Од сите тие големи бројки на проверени изјави на лица, беа отворени 203 случаи, како соработници од Комисијата беа констатирани околу 180, од кои повеќе од половината се починати, а една третина од лустрираните се наредбодавачи, високи функционери и вработени во службите или во МВР! Иако епилогот од лустрацијата може да се подведе под народната мудрост – „се тресеше гората, се роди глушец“, сепак, овој политички инструментализиран процес му нанесе огромни штетни последици на македонското општество, кои тешко дека ќе можат брзо и целосно да се согледаат и да се санираат.

Петто, во периодот на одвивањето на процесот на лустрација се зголеми моќта на владејачката партија ВМРО-ДПМНЕ. Таа моќ стана неограничена и неконтролирана. Владејачката врхушка поседуваше апсолутна власт, бидејќи ги освои сите

институции. Набрзо, органски се испреплетува државата и партијата. Партискиот интерес доминираше пред интересот на државата и на граѓаните. Власта стана авторитарна, бидејќи се во државава и во партијата беше раководено и осмислувано од лидерот/премиерот, а како резултат на тоа институциите воопшто, и институциите кои беа надлежни за оваа сфера – целосно се партизираа: Комисијата за верификација на фактите (освен во првите неколку години, работеше без членовите предложени од опозицијата, кои поради селективноста во работата и неуставноста на постапките се повлекоа, а претседателот, наместо еден мандат од шест месеци, со премолчена согласност на владејачката партија, незаконски раководеше со години, како да има „доживотен“ мандат), Управниот и Вишиот управен суд, Уставниот суд.

Во овој контекст треба да се сврти вниманието и кон една правна празнина, односно недореченост, која од Собранието, како законодавец, од Комисијата за лустрација, од партиите и од стручната јавност воопшто не беше опсервирана. Власта го прекина лустрацискиот процес, бидејќи оценила дека тој успешно ја извршил функцијата за која бил покренат (поради поистоветувањето на државата и партијата, веројатно се мисли дека ја исполнил политичката мисија во функција на владејачката партија). Беа лустрирани тие што беа лустрирани, но остана прашањето и проблемот со оние илјадници лица кои поднесоа изјави, кои не се лустрирани, а кои од Комисијата не добиле одговор дека не биле соработници на службите. Комисијата треба да одговори како е можно илјади лица за само еден месец да ја исполнат својата обврска и да поднесат изјави дека не биле соработници на тајните служби, а од друга страна, Комисијата за шест-седум години да не ја исполни својата обврска напишено да им одговори на оние што поднеле изјави, а за кои не се најдени докази – дека не биле соработници на службите. Дали некој од власта со ова сака илјадници луѓе да држи во неизвесност и тоа да го злоупотребува за политичка инструментализација?. За разлика од нив, еден влијателен провладин новинар-пропагандист од најомилениот медиум на власта, само за неколку дена лично од тогашната министерка на полицијата доби потврда дека не бил соработник на службите (во што малкумина поверуваа). Сериозноста на проблемот налага оваа недореченост и правна празнина што побрзо да биде расчистена.

Шесто, кога станува збор за лустрацијата, треба да се напоменат две значајни работи кои во постапките беа занемарувани. Имено, при донесувањето на одлуките Комисијата за верификација на фактите постапувала механички кон доказите кои доаѓале од тајните служби и тие биле земани „здраво за готово“ и биле третираны како несоборливи и неприкосновени факти, иако во најголем број случаи станува збор за субјективно пишувани белешки од оперативците во кои често имало и злоба, реваншизам, неписменост до непрепознатливост што се сака да се каже, пишување само за да се покаже дека нешто се работело и се исполнувале налозите на претпоставените. Во оценките на одговорноста се апстрахирала временската дистанца, односно тогашниот безбедносен, политички, општествен и секаков друг амбиент, а се донесувале одлуки низ денешното поимање на демократијата, власта, владејачкото на правото и слично (ова се потенцира само за да се има предвид, а не како оправдување на злоупотребите на службите и нивните соработници).

Неодминливи се и двојните стандарди и селективноста на институциите приврзани кон актуелната власт (Комисијата за верификација на фактите, УБК, МВР, Кривичниот суд, Управниот и Вишиот управен суд, Уставниот суд...), кои слични, но многу посочтицирани и поверодостојни докази – како што се прислушуваниите разговори на над 20.000 граѓани, министри, политичари, опозиционери, новинари, дипломати, кои како бомби ги објавуваше опозицијата – судовите забранија да бидат користени во обвинителски и судски постапки како валидни индикации само заради фактот што биле снимани од власта, но биле прибавени на незаконски начин. Исто така, Управниот суд, место да се впушта во утврдување на повреди на материјалното право, односно на човековите права, се занимавал само со процедурални прашања. Лустрацијата, место да се одвива низ граѓанско-управни постапки, како да се одвиваше низ кривични постапки, а одлуките на лустраторите од пропагандата на власта се третираа и се пласираа како да станува збор за најтешки кривични дела.

Осмо, место со процесот на лустрација да се застапува, протезира и штити јавниот интерес, се користеше и беше во функција на заштита на интересот на власта. Кога се анализира целиот процес, треба да се констатира дека во ниту еден поединечен случај не е посочена конкретна личност и на кој начин лустрираниот и ги повредил човековите права. Иако од лустрацијата требаше да произлезат предлози за рехабилитација на лицата кои трпеле последици од дејствувањето на лустрираните соработници на службите, такво нешто не се случи. Иако рехабилитациите, односно сатисфакциите за луѓето кои трпеле последици од соработниците и од службите, требаше да доведат до внатрешно помирување во земјава, ниту тоа очекување процесот на лустрација не го исполни.

Значи, место да се остварат придобивки од поширок општествен интерес, лустрацијата, од владејачката партија ВМРО-ДПМНЕ беше искористена за големи политички пазарења внатре во владината коалиција и за уцени кон коалицискиот партнер ДУИ, бидејќи уште на почетокот се појавија досиеја кои говореа за соработка на високи функционери на оваа партија со тајните служби на поранешната федерација во минатиот систем. Овие досиеја, кои од непознати лица беа „фрлени“ во дворовите на функционери од ривалската партија, Комисијата не ги разгледуваше, со образложение дека проверка на фактите/доказите може да се прави само врз база на оригинални документи, а не со помош на фотокопии. Оригиналниите документи/досиеја беа само про форма побарани од Република Србија, која ги наследи архивите на тајните безбедносни служби на поранешна СФРЈ и на тоа се застана.

Деветто, третманот на процесот на лустрација, односно неговата груба инструментализација исклучиво за дневно-политичките интереси на владејачката партија ВМРО-ДПМНЕ, што значеше лустрирање без валидни докази и без исполнување на законските услови, со основна цел - жигосување на политичките противници и неистомислениците, им нанесе огромни штети и на актуелните безбедносни служби. Имено, беа разорени веќе создадените соработнички мрежи на безбедносните служби, а воедно беа одвратени сите оние кои имале намера да соработуваат со службите во интерес на безбедноста на земјата – да не го прават тоа, за да не бидат прогласени за кодоши и непријатели!

Нешто слично се случи и со доаѓањето на власт на ВМРО-ДПМНЕ во 1998 година, кога поради политички причини и како гест кон коалицискиот партнер од албанскиот кампус - ДПА, беше разоткриена и разорена соработничката мрежа на безбедносните служби, па не можеше да се предвиди и пресретне воената 2001 година со сите последици што ги донесе вооружениот конфликт за земјата и граѓаните на Република Македонија.

Десетто, лустрацијата како процес во Македонија може да се посматра и третира и низ една многу поширока димензија. Власта, имено, освен што спроведе лустрација на лица кои наводно соработувале со тајните служби, им нанесувале штета на други лица и како резултат на тоа имале материјална корист и напредувале во државната и јавната хиерархија, на некој начин спроведе вистинска и длабока општествена идеолошко-политичка лустрација. И тоа лустрација на цело едно време, на периодот и настаните во кои е создавана и градена првата македонска држава (НОБ и Антифашистичката борба и социјализмот), за сето тоа да го заокружи со периодот од осамостојувањето на Република Македонија (1991 година), па се до доаѓањето на власт на актуелната гарнитура на ВМРО-ДПМНЕ во 2006 година. Од тогаш наваму, цели десет години власта прави радикални дисконтинуитети во сите сфери на општественото живеење, со се и лошо и добро што постоело и функционираше до тогаш: се препрочитува и се пишува нова историја, се преиспитуваат и се креираат нови вредности, се инсистира на некакви наводни демохристијански морални категории, се создава нова културна матрица во најшироката смисла на зборот, се проблематизира место да се негува словенскиот национален идентитет кој е меѓународно етаблиран, а со копање длабоко низ историјата се бара нов, постар античко македонски идентитет и со тоа се отвораат конфликти со соседите...

Кога сево ова ќе се заокружи, ќе се воопшти и ќе се рационализира, може да се констатира дека од иницијалната идеја: лустрацијата да биде општествено користен, се трансформира во контрапродуктивен и општествено штетен процес, без позитивни ефекти (се спроведуваше само за поранешни функционери, наместо за актуелните и идните функционери, селективно за политичко-идеолошки неистомисленици, притоа прераснувајќи во ригиден некритички и неаргументиран антикомунизам и политички реваншизам).

Според неподелените мислења на голем дел од компетентните аналитичари за оваа сфера, процесот на лустрација во Република Македонија, уште на стартот, во иницијалната фаза, беше обременет со начелни и базични грешки и контроверзи, кои, во најкратки црти може да се сведат на неколку основни елементи: доцна почна, погрешно се постави, многу луташе, се занесе во погрешна насока, долго траеше и се претвори во своја спротивност, а кога власта виде дека повеќе ѝ носи штета отколку корист, неочекувано и експресно го прекина!

Поради ваквиот неуспех, односно дебакл, во јавноста се отвораат нови теми и дилеми и сè почесто се поставува прашањето: каква ќе биде одговорноста на носителите на трансформацијата и деформацијата на процесот, односно дали поради штетните последици од актуелниот, не созрева потребата да се отвори нов процес кој би се занимавал со лустрација на лустраторите?

Наместо прочистување – загадување, наместо просветлување - замрачување

Процесот кој требаше да значи општествено просветлување, прочистување, покажување, извлекување поуки и помирување – кај граѓаните попознат како лустрација, а во највулгарната смисла на зборот одомаќинет кај јавноста и третиран од власта како „лустрација на кодошите“, иако со добра намера, поради доцнењето од дваесетина години од промената на еднoпартискиот со повеќепартиски систем - се покажа како голем товар за едно екстремно поделено општество со кривка демократија, нецелосно владеење на правото и правната држава и мала традиција за негување и почитување на човековите права и слободи. Вака поставениот процес уште повеќе го подели општественото и националното ткиво и се претвори во негова опачина, во контрапункт и во лов на вештерки. До тоа дојде поради отсуство на политичка волја кај власта за вистински успешен процес, онака како што како идеја беше замислен и структуриран од иницијаторот и предлагачот- Стојан Андов, и од првата негова законска верзија.

Поради неколкуте измени и дополнувања на првата верзија на законот од владејачкото мнозинство во Собранието, што се правеше без консензус со опозицијата, процесот се трансформираше, а неговата основна идеја и првобитно замислената функција и цели беа целосно изменети и деформирани. Смеслата на процесот целосно се загуби исклучиво поради неговата политичка инструментализација од персонално нискокапацитетната Комисија за верификација на фактите и стана ефикасна алатка на системот на владеење на ВМРО-ДПМНЕ.

Во неколкуте дебати што на тема лустрација беа водени во македонското општество, без оглед дали станува збор за расправи во Собранието при донесување на законите за оваа сфера, во Уставниот суд, при оспорувањето на нивната уставност, или пак, во рамки на проекти на невладиниот сектор, во кој спаѓаат двете сесии на проектот на Институтот за човекови права, поддржан од амбасадата на Кралството Холандија, на тема „Човековите права во процесот на лустрација“ – веднаш, во прв план се наметнуваат политичките димензии и импликации на процесот. Радикалната политизација на процесот е основната причина што изостава позитивните ефекти.

Власта, со инструментализацијата на овој процес, си доби играчка за замајување на јавноста и за одвраќање на нејзиното внимание од вистинските и големите проблеми во македонското општество. На тој начин, соработниците на тајната полиција од раните периоди на минатиот еднoпартиски систем, најголемиот дел одамна починати или во длабока старост, станаа поважни од денешната една третина сиромашни од вкупното население во земјата и од процентот на најголема невработеност во Европа, станаа поинтересни од катастрофалните состојби во економијата, од одливот во странство на повеќе од половина милион граѓани на Македонија, претежно млади учени и стручни луѓе, станаа побитни од поделеното општество, од губењето на лидерската позиција и застанувањето на земјата на опашката на евроатлантските интеграции во регионот, од неисполнетите изборни ветувања за подобар и побезбеден живот на граѓаните.

Бидејќи мнозинството провладини лустратори, на чело со првиот лустратор во Комисијата за верификација на фактите со неколкугодишен незаконски продолжен мандат - утврди дека големите функционери на актуелната власт се „чисти“ - реши „да им пушти крв“ на оние што не се во власта. Целото внимание, поради политички причини и во функција на актуелната власт, се насочи кон оние кои се критички настроени кон власта и чии досиеја со софистицираната технологија можат да се „прошируваат и надградуваат“ со „договори за дело за соработка со службите“, со „101 приказна во континуитет“, со „каса-прими сметкорасписки за успешно извршените задачи“ и со најразлични „креативни“ толкувања на Законот за да се исполнат условите за кодошлак, а луѓето да бидат јавно морално распнати!

Резимето за ефектите од процесот на лустрација, односно за сработеното, по изминувањето на првиот петгодишен мандат на Комисијата е поразително и самото говори за себе, бидејќи се сведе на поговорката „се тресеше гората, се роди глушец“, односно се сведе на дневна политика. Иако правната основа на лустрацијата носи име Закон за определување дополнителен услов за вршење јавна функција, со измените и дополнувањата и особено со новиот закон - битно се измени изворното битие, супстанцијата на процесот, должината на временскиот опфат и опфатот на лицата што поднесоа, ама и што не поднесоа изјави (лустрираните починати лица). Иако името на законот, главно, остана исто (беше само малку „проширено и надградено“), сè друго беше сменето и извитоперено. Суштината на процесот и функцијата битно се изменија, проширувајќи се и растегнувајќи се според потребите и налозите на власта и особено поради невидената „креативност“ на претседателот и мнозинството членови на Комисијата. Тоа го потврдуваат податоците од Комисија за верификација на фактите.

Имено, за време на првиот (петгодишен) мандат, од 13.000 обработени/проверени изјави/досиеја (уште дваесетина илјади чекаат проверка), Комисијата прогласи 131 лице за соработници на тајните служби. Од нив 113 биле поранешни функционери (помал број од нив соработници, поголемиот број наредбодатели), 11 во моментот актуелни функционери (од најниските ешалони, претежно членови на совети на општините) и 7 кандидати за функционери! И најголемата пикантерија – 40 од лустрираните се починати, што значи јавно жигосани без да поднесат изјава, без да имаат можност да го добијат решението и без можност да се жалат!

Со вториот мандат, кој беше неочекувано прекинат и кој траеше многу кратко, Комисијата за верификација на фактите својата работа ја заокружи на околу 15.000 обработени/проверени изјави кај институциите со кои соработува: Управата за безбедност и контраразузнавање, МВР, Воената служба за безбедност и разузнавање, Агенцијата за разузнавање и Државниот архив, каде што се чуваат досиејата што на времето ги воде безбедносните служби. Необработени/непроверени, односно изјави за кои подосителите немаат добиено одговор дали се проверени и каков е епилогот, останаа илјадници. Во целиот свој мандат, Комисијата има донесено решенија дека 203 лица биле соработници на службите. Од нив, со конечно решение се лустрирани 68, за 23 од надлежен суд решението е поништено, а починати, а лустрирани се 78 лица. Значи, од околу 15.000 обработени/проверени изјави, решенија дека биле соработници се издадени за 146 лица, за 23 лица

решенијата се поништени, а за 34 лица постапките се или прекинати или се во тек во управните судови, од кои неколку се во судот во Стразбур.

Според тоа, ако во Македонија помалку од еден отсто од лицата што поднеле изјави имале, на некој начин, допирни точки со службите (не само како соработници, туку и како жртви, но и како наредбодатели вработени во службите), над 90 отсто од лустрираните се поранешни функционери, речиси половината од нив се починати, една третина се налогодавци (кои не беа опфатени со идејата за процесот, ама по некоја чудна аналогија на Комисијата незаконски се лустрирани), а само дваесетина биле актуелни функционери и неколкумина претенденти за функција (и едните и другите од најниските функционерски нивоа), тогаш овие бројки и факти се најубедлив доказ дека лустрацијата ја промаши целта и не ја изврши функцијата. Од друга страна, со факти се докажа дека во Македонија кодошлагот не бил посебно изразен дел од карактерниот код на луѓето, со што падна и таа теза која ја заговараше и пропагираше власта во битката против неистомислениците.

Посебно морбиден, нечовечки, правно незаснован и без слична практика во светот е односот на власта кон починатите лица, односно нивното лустрирање преку крајно партизираната и инструментализирана Комисија за верификација на фактите. Во официјалните изјави на претставници на Комисијата на оваа тема се презентираше ставот дека „не е битно дали лустрираните се живи или починати“, туку битно е дека тие нарушиле нечији човекови права и за тоа мораат да бидат лустрирани и јавноста да дознае за нивното неморално и нечовечко однесување! Комисијата, освен политичките мотиви и реваншизам, во овој контекст не ја интересира тоа дека овие лица ниту поднеле изјава, ниту имаат намера да стануваат функционери, ниту имаат можност за одбрана и за назначување сведоци, а за повеќето од нив ниту тоа дека не било докажано дека биле соработници на службите!

Значи, дури и од оние малку општествени дебати што се водени околу лустрацијата, и покрај големата пропагандна машинерија што власта ја користеше за информирање и за жигосување во јавноста на лицата кои без суд беа јавно осудени, може, со реални факти и аргументирано, да се констатира дека она што во земјава со години се „тркалеше“ како наводно просветлување и прочистување, нема никаква допирна точка со целта што е определена во името на иницијалниот закон врз кој се базираше процесот - определување дополнителен услов за вршење јавна функција. Оттаму, се наметнува прашањето: Дали власта во Македонија сакаше лустрација во вистинската смисла на зборот, на идејата и на целта, или пак, мотивот ѝ беше овој процес да го злоупотребува како инструмент на системот на владеење - за забава за народот за сметка на судбините на многу луѓе, исклучиво нејзини неистомисленици и опоненти.

Ако се земат предвид фактите кои говорат дека лустрацијата не ја исполни функцијата на прочистување на општеството како предуслов за негово внатрешно помирување и сплотување, тогаш се разоткрива вистинскиот мотив на власта за продолжување на поделбите кои ги овозможуваше овој непродуктивен процес. Значи, лустрацијата долги години се користеше како ефикасна алатка за одржување на високите општествени тензии, меѓу другото и со форсирањето на жестоките поделби во Македонија меѓу (како што самите милуваат да се нарекуваат)

патриотите од ВМРО-ДПМНЕ, како трасери на новото македонско минато, сегашност и иднина и предавниците – опозицијата, „комуњарите“, неистомислениците, „соросидите“ и сите други и поинакви - амбиент кој душа дал за ловење во матно на влемејачката партија и за победи на секаков вид избори.

Десетте години владеење на ВМРО-ДПМНЕ покажаа дека – почнувајќи од радикалниот популизам, преку масовниот клиентелизам и невиденото количество корупција, до континуираната кампања –се е подредено на основната цел: партијата да биде подготвена за победа на избори од кој било вид и во кое било време! Во тој контекст треба да се набљудува и процесот на лустрацијата, кој се користи како мотив за негативна кампања, за говор на омраза, за жигосување на политичките ривали од опозицијата, на неистомислениците и на независните интелектуалци, што значи на сите кои имаат некакви, па макар минимални изгледи да ја загрозат власта на избори. Искуството покажа дека лустрациските пикантерии и случаи, како по правило, се интензивирале во периодите пред избори и во моменти кога вниманието на јавноста требало да се сврти од значајни проблеми и афери со кои се соочувала власта и влемејачката партија.

Објаснувањето за ваквиот пристап е едноставно и се содржи во менталниот код на партијата и нејзината персонална врхушка. ВМРО-ДПМНЕ, власта, и воопшто владеењето ги смета и ги третира како едностран чин (од бога даден специјално за нив) во кој победникот, со самото тоа што ја добил довербата на потребното мнозинство граѓани на парламентарните избори (во 2006, 2008, 2011, 2014 година, макар со едвај една четвртина или една петтина од запишаните гласачи) – е главниот субјект кој неприкосновено ќе одлучува за сè во државава, а сите други – опозицијата, оние што не гласаат, дури и оние што гласаат и ѝ ја дадоа власта на победничката партија – по изборите се само објект кој треба беспоговорно да ги прифатат сите правила и сите политики што ги креира и ги спроведува власта, без разлика што за тоа не го добила мандатот. Ако не се однесува според тие правила, ќе бидат репресирани, омаловажувани, дискриминирани, потиснувани на страна, контролирани и конечно, лустрирани.

Нарушените човекови права доведоа до човечки трауми

Институтот за човекови права, во рамките на проектот: „Заштитата на човековите права во лустрациските процеси“, организираше две дебати. Првата дебата се одржа на тема – „Човековите права во процесот на лустрација“, на која беа опфатени неколку тематски подрачја – (1) Правната рамка на лустрацискиот процес во Македонија, со осврт на неколку предмети од оваа сфера во Европскиот суд за човекови права во Стразбур, (2) Европски стандарди и компаративна студија на случаи на уставните судови во однос на лустрацијата во посткомунистичките земји, (3) Политичките аспекти на лустрацискиот процес во Македонија и (4) Дискусија во која учествуваа десетина лустрирани лица кои ги презентираа своите драматични „лустрациски приказни“ и својот поглед на процесот на лустрација во Република Македонија. Втората дебата беше посветена на темата „Правните последици од процесот на лустрацијата“, во која беа елаборирани – (1) уставно-правниот и (2)

управно-правниот пристап на лустрацискиот процес и (3) последиците од лустрацискиот процес врз лустрираните лица.

Покрај дебатите и дискусиите, Институтот за човекови права, со цел што поавтентично да ги долови човечките димензии на проблемот на лустрацијата, импликациите и одразот на стаусот „лустриран соработник на тајните служби“ врз неговите човекови права, врз семејните односи, угледот и честа во животната и професионалната средина, врз здравјето и воопшто врз егзистенцијата, направи интервјуа со десетина од лустрираните (професори, новинари, адвокати...), што претставува една десетина од вкупно лустрираните (стотина), без починатите. Кога кон сознанијата од овие интервјуа ќе се додадат непосредните искажувања на десетина лустрирани во првата дебата, заедно со сознанијата стекнати од искажувања во медиумите и со директни контакти со други лустрирани лица, може да се склопи реална релевантна слика за карактерот, особеностите и импликациите на лустрацискиот процес во Македонија.

Во интервјуата на Институтот за човекови права со лустрираните лица беа поставени осумнаесет прашања: (1) Дали сметате дека имаше потреба од донесување Закон за лустрација?; (2) Дали, според вас, е исполнета целта од донесувањето на овој закон?; (3) Дали сметате дека донесувањето на овој закон има политичка заднина?; (4) Дали сметате дека сте биле лустрирани /жртва на лустрација поради политички причини?; (5) Дали во времето на донесувањето на решението за лустрација сте биле носител на јавна функција?; (6) Дали, доколку сте биле носител на функција, бевте разрешени од функцијата?; (7) Доколку не сте вршеле јавна функција, дали донесеното решение имало влијание врз вашата работа?; (8) Дали лично сте имале какви било притисоци во текот на постапката за лустрација?; (9) Дали членовите на вашето семејство се соочиле со притисоци како последица од вашето лустрирање?; (10) Дали во постапката ви беа приложени докази и дали доказите беа веродостојни?; (11) Дали ги искористивте сите правни лекови?; (12) Доколку не сте ги искористиле сите правни лекови – зошто?; (13) Дали сметате дека сте имале фер постапка пред Комисијата за лустрација?; (14) Дали сметате дека Комисијата е независна и непристрасна во водењето на постапките?; (15) Дали сметате дека во текот на постапката ви биле загрозувани некои права, и доколку сметате, кои?; (16) Дали сметате дека сте имале фер постапка пред суд, доколку се водела судска постапка?; (17) Дали сметате дека ви е нарушено правото на приватност според Законот за заштита на лични податоци со објавувањето на вашите лични податоци /матичен број, адреса на живеење и слично/?; (18) Дали сметате дека е етички да се лустрираат починати лица и која е крајната цел на тој процес?

Половината од интервјуираните лустрирани лица, во принцип, немаат ништо против што се донесе Закон за лустрација, меѓутоа, сите имаат идентични забелешки: Да - но да не се менуваше првата верзија; Да - но не ваков; Да - од политичка гледна точка, но не од правна. Тие што мислат дека немаше потреба од донесување закон, односно од процесот на лустрација, велат: Не - бидејќи доцното донесување донесе повеќе проблеми на безбедносен план и лични трауми; Не - бидејќи од почетокот беше јасно дека лустрацијата ќе се изроди во лов на вештерки. Во врска со прашањето дали законот, односно процесот на лустрација ја исполни целта, речиси идентична неподелена оценка во сите одговори е - не, меѓутоа со различни

поенти; Не - бидејќи стана алатка на власта за реваншизам против инакумислечките, ни донесе срам пред светската јавност, се искористи за лични политички пресметки со неистомислениците, се постигна спротивен ефект, злоупотребен за политички пресметки во крајно антагонизираното општество. Еден од одговорите гласеше: а која беше целта? Вистинската цел беше да се дискредитираат оние кои јасно и гласно ја критикуваат власта на ВМРО-ДПМНЕ.

Увереноста на интервјуираните дека процесот на лустрација, со промените на законската регулатива по вкусот на владејачките партии се трансформира во политички процес за сатанизација на политичките неистомисленици и критички настроените кон власта, уште повеќе доаѓа до израз во одговорите на прашањето дали има политичка заднина во донесувањето на Законот за лустрација. Иако неколкумина се со став дека можеби во првата верзија немало јасно изразена политичка заднина, со текот на времето, со последната верзија на законот донесен по теркот на ВМРО-ДПМНЕ и според начинот на неговата имплементација од Комисијата, политичката заднина станала очигледна, бидејќи процесот беше искористен за политичка одмазда и дисквалификација на луѓето означени од режимот како опасни неистомисленици и критичари. Потврда за политичката заднина е и експресното прекинување на процесот откако тој почна да ѝ носи негативни последици на власта и кај домашната јавност, кај меѓународниот фактор и посебно кај меѓународната експертска јавност. Најдецидни и неједнодушни лустрираните се во одговорот на прашањето – Дали сметаат дека сте лустрирани од политички причини?. Сите дават потврден одговор – да, освен еден, кој е на мислење дека е лустриран поради завист од колегите во јавниот медиумски сервис каде што работел.

Речиси никој од лустрираните не бил на јавна функција во моментот на лустрацијата, речиси сите биле пензионери или во професии надвор од јавната сфера, па затоа никој поради лустрирањето не бил разрешен. Сепак, некои од оние кои не биле на јавни функции и пензионери, трпеле последици во извршувањето на својата професионална дејност. Околу притисоците врз лицата и нивните семејства во текот на постапката на лустрација, состојбите се различни, додека некои велат дека трпеле притисоци и тие и нивните семејства, посебно ги потенцираат притисоците и нападите во провладините медиуми, додека други тврдат дека немале такви притисоци. Некои немале притисоци, бидејќи воопшто не знаеле дека се води лустрациска постапка против нив, а во еден случај притисокот за негово разрешување бил врз деканот во неговата високошколска установа.

Идентични се одговорите на речиси сите на прашањето дали им презентирале докази и колкава била нивната веродостојност околу нивната лустрација. Ниту виделе, ниту имало докази, ниту тие биле веродостојни, дека и доколку им биле покажани некои докази, тие биле селектирани, односно дека не можеле да ја потврдат нивната веродостојност, бидејќи тогаш за прв пат ги гледале. Речиси сите од интервјуираните користеле правен лек, меѓутоа општо е незадоволството од работата и неажурноста на Управниот и на Вишиот управен суд. Само еден не користел правен лек, бидејќи сметал дека е невин и дека не чувствувал потреба да се брани. Сите до еден се со став дека немале фер постапка пред Комисијата за лустрација, а секој има свој квалификатив за Комисијата: Немав шанса да ги

разјаснам работите; Комисијата е исполитизирана, а одлуките се сомнителни; Комисијата беше нелегална, нанесе многу штети; Не бев на јавна расправа на Комисијата, немав увид во актот поради кој бев лустриран; Од жртва на СДБ ме претворија во соработник, претседателот на Комисијата го скриел одговорот од ДБК дека не сум бил соработник.

Според лустрираните Комисијата не била ни независна ни непристрасна, туку била - партиска алатка на власта; немала објективност во донесувањето одлуки; таа е казнена експедиција на ВМРО-ДПМНЕ; формирана е со задни намери и со партиски налог да се пресмета со поранешните кадри кои извршувале високи функции; дискриминаторска и политички инструментализирана; прислушваните разговори покажаа дека добивала директиви за лустрирање од високи функционери на власта.

Во врска со прашањето дали сметаат дека им се загрозувани некои права, одговорите се на линија дека им се загрозувани многу права, а некои кои не мислат дека им се загрозувани правата истакнуваат дека голем проблем им било малтретирањето во медиумите. Во врска со прашањето дали им е нарушена приватноста со јавното објавување на личните податоци (матичен број, адреса...), сите се со мислење дека им се нарушени. За лустрирањето на починатите, сите до еден сметаат дека тоа е неетично, нехумано, противправно, неморално, со единствена цел за жигосување на политичките противници и неистомисленици.

Македонскиот модел на лустрација „мириса“ на политика и реваншизам

Процесот на лустрација ги покажа сите слабости на функционирањето на правната држава во Република Македонија, поимањето на владеењето од страна на актуелната власт и последиците од сето тоа врз општествените состојби и процеси. Лустрацијата беше искористена за форсирано продлабочување на и онака големите идеолошко-политички и секакви други поделби во македонското општество од кои единствена корист имаше власта. Со помош на партизираните институции и другите општествени и државни ресурси - со популизмот, пропагандата, парите и пендрекот, владејачката елита лесно можеше да владее, да корумпира, да застрашува, но и да ги сатанизира, жигосува и маргинализира политичките ривали и неистомисленици и така да победува на секаков вид избори.

Кога малку потемелно ќе се проследи и ќе се анализира целиот процес на одвивање на македонскиот лустрациски модел, посебно кога се навлегува подетално во поединечните случаи на лицата коишто се лустрирани и нивните „приказни“, на површина излегуваат многу пикантерии, нелогичности, неправди, селективност, кршење закони, повредени човекови права и други зла, само за да се покаже моќта на власта и дека таа остварува се што ќе вети. А едно од тие ветувања беше лустрација на „кодошите“ од минатиот и од актуелниот систем. Преку овие случаи се доаѓа до карактерот и природата на македонската лустрација. Уште позначајно е што карактерот на лустрацијата го открива и карактерот на власта која лустрираше. А една од особините на власта во Македонија беше тактиката - општествениот интерес за прочистување, просветлување, покажување и помирување, кој беше

основниот мотив за лустрацијата (како и во многу други сфери), владејачката партија да го киднапира, како што ги киднапираше државата и институциите - и да го претвори во алатка за остварување на партискиот интерес (флагрантен пример за поистоветувањето/мешањето на партијата и државата) – за реваншизам, изживување и малтретирање на политичките ривали и неистомисленици.

Без некои посебни образлагања, можат да се регистрираат и да се потенцираат неколку позначајни сознанија кои произлегуваат од процесот на лустрацијата во Македонија, воопштени од поединечните случаи, без притоа да се споменуваат конкретни имиња.

Процесот на лустрација започна шокантно, за да се создаде особен впечаток кај јавноста, со лустрацијата на претседателот на Уставниот суд, во чие време беше оспорена уставноста на првиот Закон за определување дополнителен услов за вршење јавна функција, а подоцна и Законот за измени и дополнувања на Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција. Со првата одлука за лустрација се сакаше да се покаже дека кога може да биде лустриран претседателот на Уставниот суд, може да биде лустриран секој друг актуелен и поранешен функционер. Овој случај, колку што беше лустрација на поединец, многу повеќе беше сериозна порака и предупредување за сите неистомисленици, посебно за оние од институциите кои укажуваа на незаконитостите на власта и ги опструираа нејзините незаконски и криминални проекти.

По овој случај, лустрацискиот процес по теркот на власта можеше да добие во брзина, масовност и тежина. Селективноста на лицата кои се лустрираа стана еден од знаците на препознавање на процесот. Се лустрираше „наменски“ и според потребите на дневно-политичкиот момент кога власта сакаше да прати некоја заканувачка порака до јавноста и до политичко-идеолошките неистомисленици, односно кога имаше потреба да го одврати вниманието на јавноста од некои големи проблеми и афери со кои се судираше.

Без исполнување на неколкуте услови и без докази се лустрираа луѓе кои со своето дејствување се вградиле во темелите на македонската држава во различни периоди и во различни сфери од политиката, стопанството, културата, образованието, здравството, безбедносниот систем. Некои луѓе се лустрираа бидејќи учествувале како обвинители и судии во процеси против лица кои актуелната власт ги смета за страдалници и маченици во минатиот систем, иако тие во тој систем биле високи функционери, комунисти и располагале со голема моќ. Има случаи на лица кои се лустрирани од реваншистички причини, бидејќи нивни потомци се неистомисленици со владејачката номенклатура и со факти укажуваат на незаконитостите на лустрациската норматива. Некои беа експресно лустрирани откако ќе се појавеа како експерти или застапници на невладини организации кои покренуваа иницијативи пред Уставниот суд за оцена на уставноста на законот за лустрација. Постои и случај на академик кој е лустриран набрзо откако јавно стана во одбрана на писател – еден од основоположниците на македонската литература, кој, згора на тоа, беше лустриран иако беше починат.

Некои се лустрирани зашто како носители на највисоки функции во безбедносните служби издавале налози за следење на функционери на партијата која сега е

на власт, бидејќи соработувале со странски безбедносни служби во субверзивни цели против државата. Лустрирани се без исклучок сите републички секретари за внатрешни работи како и високи безбедносни функционери од последните години на социјалистичкиот период, како и сите министри за внатрешни работи од осамостојувањето на Македонија како држава, до доаѓањето на ВМРО-ДПМ-НЕ прв пат на власт во 1998 година. Селективноста во лустрацијата ја потврдува фактот дека не е лустриран ниту еден министер за внатрешни работи или висок функционер на безбедноста од владејачката партија.

Постојат примери на лустрирани лица поради конструкции од оперативците во безбедносните служби од минатиот систем, било поради лична нетрпеливост и одмазда, било поради човечка злоба или, едноставно, да се измисли нешто за неког само за да се исполни добиената работна задача. Лустрирано е лице кое од функцијата на која се наоѓало, наводно, ги попречувало матните бизнис-интереси на висок функционер од власта, па некои од Комисијата добиле налог лицето да биде лустрирано, што се слуша во една од снимките на прислушваните разговори обнародени во „бомбите“ на опозицијата.

Една од најкарактеристичните лустрации се однесува на лице кое било следено од службите, значи било жртва, но поради неговата активност во невладиниот сектор како разобличувач на незаконитостите и криминалите на власта, како „сороид“, Комисијата го „прекрстува“ во соработник, го лустрира, а провладините медиуми јавно го распнуваат и го сатанизираат како најголем државен непријател. Доказот од безбедносните служби дека лустрираното лице не е соработник, е скриен од Комисијата. Најпикантен случај на лустрација е оној кога има докази за едно лице, а лустрирано е друго, за негова несреќа со исто име и презиме. Иако е јасно утврдено од Управниот суд дека двете лица се со различни години на раѓање, различни места и адреси на живеење, а лустрираното лица докажало дека во наведениот период не било во странската држава каде што „работело за службите“, Комисијата си остана на одлуката за лустрација, па сега за овој случај се очекува да се произнесе Судот за човекови права во Стразбур.

Сепак, најморбидни, најнезаконски, најнеправедни, најнеморални и најнечовечки се лустрациите на стотината починати лица. За разлика од живите, кои, иако и тие се онеправдани со грубо прекршување на нивните основни човечки права – починатите ниту поднеле изјави, ниту добиле докази, ниту можеле да се бранат, ниту да се жалат. Со чинот на лустрација – практично, вината, односно лустрацијата – крајно неправедно, „адвокатите на ѓаволот“ (како што некои ги третираа членовите на Комисијата) - како „наследство“ - ја префрлија како тежок товар за носење врз нивните семејства и потомци.

Кога се анализира процесот на лустрација, една од најзначајните компоненти која треба да се акцентира е неговата импликација, тешките човечки последици – психички, здравствени, професионални, егзистенцијални и врз угледот и честа - на некои повеќе, на некои помалку, што им ги нанесе статусот „лустриран кодош“ на тие лица и на нивните семејства. Најпотресните моменти се случува кога во дебатата на сесијата на Институтот за човекови права на тема лустрација, поголем број лустрирани лица ги презентираа своите погледи на процесот, особено потен-

цирајќи ја човечката и етичката димензија и сериозните последици врз нивното здравје и врз здравјето на членовите на нивните семејства, врз угледот, професионалните обврски, животната и работната околина и особено врз поширокиот општествен третман. Се зборуваше за шоките кои тие и нивните најблиски ги доживувале кога на телевизија, како гром од ведро небо ќе слушнеле дека се лустрирани. Покрај психичкиот шок, имало и здравствени шокови, мозочни удари, некои престанувале да се појавуваат на улица и да комуницираат со надворешниот свет, трпеле професионалните и работните обврски, особено била тешко доживувана сатанизацијата во медиумите под контрола и инструментализација од власта. Најмногу болело сознанието дека се лустрирани без законска основаност и докази, без право на одбрана, а само поради фактот дека биле политички неистомисленици на власта, односно структури и поединци од власта мислеле дека тие работат против неа.

Иако овие луѓе тврдат дека некаква сатисфакција им претставува осознавањето на пошироката општествена јавност дека лустрацијата се претвори во алатка на власта за сатанизација и жигосување на политичко-идеолошките противници и неистомисленици, сепак, овие оцрнувачки дамки и трауми ќе си ги носат додека се живи, а ќе продолжат да ги носат и да ги чувствуваат и нивните потомци со текот на времето. Сепак, дел од лустрираните, како и дел од општеството кое брзо ги осозна политичките мотиви и инструментализацијата на лустрацијата како алатка на власта, со текот на времето, на лустрацијата почнаа да ѝ даваат една цинично-хумористична димензија и пристап, како знак на немоќ дека не можат да и застанат на патот на ваквата неправда, но и како знак на пркос и неприфаќање. Кај критичката јавност која е сè помногубројна и која го сфати системот на владеење на ВМРО-ДПМНЕ, лустрацијата се третира низ две констатации: ако не си лустриран од оваа и ваква власт, тогаш значи дека не си вреден и значаен во општеството, односно ако си лустриран, тоа треба да се протолкува дека значиш нешто во општеството како и дека си и претставувал сериозна препрека на власта во авторитарното и во криминалното владеење. Дури, во тоа мајтапење со процесот на лустрација, каков што го спроведува власта, се појавија и колумни од познати личности кои јавно бараа да бидат лустрирани и кажуваа зошто го бараат тоа!

При анализирањето на процесот на лустрација во Македонија, треба посебно внимание да се посвети на Комисијата за верификација на фактите, која од почетниот состав, до одземањето на мандатот остана речиси со истите членови. Кон крајот на првиот мандат, Комисијата ја напуштија двајцата членови што беа предложени од опозицијата. На почетокот на вториот мандат не беше реизбран еден од членовите кој постојано укажуваше на незаконитоста на Комисијата и на нејзиниот претседател во постапките и одлуките, така што може да се каже дека на крајот, мисијата лустраторите ја завршија како едноумно тело кое донесуваше едногласни одлуки креирани на друго место, претежно во кабинетите на највисоките функционери на власта. Иако во политиките на владините коалициски партии имаше некои разлики, нивните претставници во лустрациската комисија секогаш постигнуваа консензус за одлуките што ги донесуваа.

За Комисијата за верификација на фактите може да се констатираат неколку елементи кои ја карактеризираа нејзината работа. Дека беше под директно

влијание на владејачката партија и нејзиниот коалициски партнер во власта, дека воглавно лустрираше лица во договор со владејачката партија, што потоа беше користено за сатанизација на опозициски и критички настроените и за заплашување на неистомислениците, дека се однесуваше како кривичен суд наместо како комисија од управната сфера и, конечно и најважно, наместо да ги открива со докази оние кои повредувале човекови права, ги повредуваше човековите права на однапред посочените лица, за потоа платената медиумска пропагандна машинерија да ја спинува лустрацијата на политичките противници и неистомисленици за дневно-политички цели.

Во овој контекст треба да се потенцира дека Комисијата имаше претседател кој „целосно и прирасна во срцето“ на владејачката елита, па наместо да раководи во еден шестмесечен мандат, како што е законски предвидено, незаконски шефуваше повеќе години, а со изборот на старо-новиот состав на Комисијата за уште еден мандат, повторно беше избран за претседател, па на функцијата остана до донесувањето на законот за окончување на процесот на лустрација.

Кога станува збор за лустрацијата во Република Македонија, треба да се констатира дека таа кај граѓаните веднаш и секогаш асоцира на политика, а лустрацискиот процес од мнозинството граѓани се перцепира како политички процес со дневно-политичка содржина и суштина. Со цел некои работи во врска со македонскиот модел и практика на лустрација да станат појасни и поразбирливи, треба да се укаже на некои состојби и елементи кои ја карактеризираа иницијалната фаза на лустрацискиот процес.

При иницирањето на идејата за лустрација од страна на поранешниот неколкукратен претседател на Собранието и тогашен претседател на ЛДП - Стојан Андов, сите парламентарни партии, и од власта и од опозицијата, дадоа консензуална поддршка на предлогот. Иако од опозицијата (СДСМ) беше ставена принципиелна забелешка дека процесот на лустрација би бил поделотворен и би остварил поголеми ефекти доколку беше почнат веднаш по осамостојувањето на државата, Законот, со мали измени на првобитната верзија, беше усвоен со консензус на сите партии. Од донесувањето на Законот за определување дополнителен услов за вршење јавна функција, па до почетокот на процесот на лустрација помина подолг период. Во владејачката коалиција ВМРО-ДПМНЕ – ДУИ се појавија колебања и страв од контрапродуктивни ефекти, бидејќи најголемиот дел кандидати за високи функции во централната и во локалната власт, кои требаше да ги чешлаат лустраторите беа од нивните редови, а при тоа за одреден број беше општо познато дека имаа голем соработнички минат труд со тајните служби.

Поради тоа, помина подолг период на одолговлекување на создавањето кадровски, нормативни, материјални, просторни, финансиски и цела редица други претпоставки за започнување на процесот. Посебно што и Комисијата на стартот внимаваше да се држи до Законот и до Уставот. Во тоа време дури и кај меѓународниот фактор се појавија дилеми дали кај власта постои политичка волја да го имплементира овој процес, па имаше притисоци за почеток на процесот кои беа најизразени во извештаите за напредокот на земјата-кандидат за членство во ЕУ, бидејќи Законот за лустрација, значи процесот на лустрација, беше со таканаречено европско знаменце и мораше да се реализира.

Своевиден пресврт во овој процес се случи откако беше донесена одлука да се лустрира тогашниот претседател на Уставниот суд на Македонија. Со овој случај власта ги испрати пораките до јавноста, до опозицијата, до критичарите и до инаку мислечките дека, кога може претседател на Уставен суд да биде лустриран, тогаш секој друг може да биде лустриран, односно да биде санкциониран по други основи доколку ја критикува или ѝ стои на патот на власта. Кога виде дека се почувствуваа ефектите и дека овој случај ги застраши луѓето, власта сфати дека лустрацијата може да се користи како ефикасна алатка за застрашување, жигосување и преку инструментализирана пропаганда елиминирање од политичката сцена на идејно-политичките противници и неистомисленици. Оваа алатка за пресметка со политичките противници преку нарушување на најсветото – основните човекови права - беше користена неколку години, се додека владејачката коалиција не почна да чувствува дека „играта е прочитана“, и дома и од меѓународниот фактор, и дека дотогаш ефикасната алатка станува контрапродуктивна. Затоа експресно беше прекинат лустрацискиот процес.

Лоши оценки од Венецијанската комисија и од Прибе

Меѓународниот фактор, кој вршеше мониторинг на одвивањето на сите општествени процеси во Република Македонија врз основа на фактот што земјата имаше официјален статус на земја-кандидат за почнување преговори за прием во Европската унија, долго време посветуваше внимание исклучиво дали се спроведуваат формалните и нормативните претпоставки и задачи поставени од Европската комисија, односно дали се донесуваат законите и другата норматива во сферата на владејачкото на правото и правната држава, човековите права и слободи, пазарната економија и слично. Со големо задоцнување органите и функционерите на ЕУ и поединечните земји-членки на меѓународната заедница ги сфатија пристапот и играта на власта во Македонија - да ги исполнува обврските на тој начин што ќе ги донесува потребните закони и нивните измени и дополнувања – меѓутоа, да не ги имплементира во практиката, односно да ги изигрува и инструментализира за свои дневно-политички потреби.

Патем, треба да се потенцира дека и во донесувањето на законската регулатива имаше големи недоследности и злоупотреби - донесување на најголемиот број закони по итна постапка и без дебати, не само без консензус со опозицијата, туку со неприфаќање на ниту еден предлог или амандман од опозицијата, од експертската јавност и од граѓанскиот сектор. Кога ги сфати овие тактики на власта во Македонија, меѓународниот фактор го вклучи алармното свонче и ја промени стратегијата: вниманието наместо само кон обврската за донесување на реформските закони, го насочи и кон начинот, степенот и успешноста на нивното спроведување.

Ваквиот пристап беше спроведен и околу процесот на лустрација. Меѓународниот фактор почна пореално и подлабоко да ги анализира состојбите и да укажува на проблемите, на недоследностите и на злоупотребите откако сфати дека се оправдани реакциите на опозицијата, на интелектуалниот, експертскиот и граѓанскиот кампус кои долго време алармираа за злоупотребите на лустрацискиот процес, за кршење на основните принципи на правото и посебно на човековите права,

за сатанизација на политичките противници и неистомисленици. Меѓународниот фактор сфати дека е во прашање политика на владејачката елита која настојува преку бројни инструменти во сите сфери да ја зачува власта и да продолжи да ги остварува своите тесни лични и партиски интереси.

И покрај неспорниот факт дека меѓународниот фактор, преку своите институции и преку влијателните земји-членки во сите свои извештаи и препораки постојано укажуваше на деформациите и злоупотребите на лустрацискиот процес со прекршување на правните принципи, норми и на голем број човекови права и слободи на поединци и нивните семејства, сепак, посериозно се позанимава со лустрацијата во два наврата.

Првиот пат, кон крајот на 2012 година преку Европската комисија за демократија преку правото, попозната како Венецијанска комисија и во јуни 2015 година, во Листата на итни реформски приоритети за Република Македонија од Европската комисија. Овие два документа се значајни и според нивната содржина, меѓутоа и според нивните јасни и прецизни констатации и препораки. Тие за овој дел од анализата се многу податливи, бидејќи директно и индиректно укажуваат на вмешаност на политиката и на злоупотреби на лустрацискиот процес за дневно-политички интереси на партијата на власт.

Во мислењето, експертите од Венецијанската комисија сметаат дека во концептот на лустрацијата постојат елементи според кои може да се оцени дека е политички, идеолошки и партиски мотивиран, бидејќи, според тоа како што е поставен, тој претставува обид за стигматизација и дискриминација на политичките противници, на неистомислениците и критички настроените лица кон власта. Заклучоците на крајот на мислењето на Венецијанската комисија претставуваат вистинска рентген-снимка на македонската практика на лустрација, а сето тоа е објаснето на еден многу култивиран и разбирлив јазик дури и за најнеупатените за оваа проблематика. Најголем дел од јавноста и особено стручната јавност, освен мнозинството уставни судии, членовите на Комисијата и власта во Македонија, не ги разбраа, или ако ги разбраа, не ги респектираа и не ги прифатија и имплементираа овие заклучоци.

Поради промената на кадровскиот состав, со која се создаде мнозинство луѓе во блиски релации со актуелната власт, Уставниот суд го прими на знаење Мислењето на Венецијанската комисија, меѓутоа ништо од сугестиите не прифати. Со мнозинство гласови на судиите констатира дека нема да се поведува постапка за оценка на уставноста на оспорените членови (на третата и последна верзија) на Законот за определување критериум за ограничување на вршењето на јавна функција, пристап до документи и објавување на соработката со органите на државна безбедност. Притоа, во заклучокот на Уставниот суд се вели дека: „Според Судот, оспорениот закон не содржи одредби со кои се кршат и се ограничуваат основните права и слободи на граѓаните, туку истиот се заснова токму на владеењето на правото, на правна сигурност и на заштита на слободите и правата на граѓаните“.

Сепак, дека во Судот има и судии кои не подлежат под политичко-партиски влијанија и во преден план им е Уставот и владеењето на правото, покажува издвоеното мислење на судијката Наташа Габер-Дамјановска. Во контекст на анализата,

интересни се две нејзини констатации во кои таа укажува на лустрацијата како процес кој се движи по работ на допирните точки на правото и политиката, и упатува на ставот на Советот на Европа во што не треба да се претвори лустрацијата.

„Со оглед на тоа дека лустрацијата е уникатно политичко средство кое многу ретко се употребува и тогаш кога актуелниот правен систем на една држава не може да интервенира, Советот на Европа прави сериозен обид, од аспект на современите правни принципи, експлицитно да се зацртаат прифатливи граници до кои лустрацискиот процес не смее да задира. Имајќи предвид дека ваквата норматива, по својата природа, се движи по работ на допирните точки на правото и политиката и од причина што мора да се води сметка при реализацијата на овој процес во новите уставни устројства да не се повредуваат загарантираните човекови права, во овие документи внимателно се зацртани законските граници на досег и опсег на лустрацискиот процес, што значи лустрацијата се применува ограничено, прецизно и онаму каде тоа е неопходно“. Во тој контекст, Наташа Габер-Дамјановска, познавајќи ја добро македонската практика, инсистира дека „не смее да се пренабрегне фактот дека Советот на Европа експлицитно нагласува дека процесот на лустрација не треба да се претвори во политичка одмазда и пресметка на една актуелна политичка опција кон друга. Бездруго, националните закони кои нема да успеат да го постигнат овој деликатен баланс, ризикуваат да не постигнат широка општествена прифатеност на процесот, како и тој да го загуби легитимитетот“.

Во практиката на македонскиот модел на лустрација, поради свесно отсуство на овој деликатен баланс меѓу политиката и правото, исклучиво поради дневно-политичките потреби на политиката и на владејачката партија, не беше постигната потребниот баланс. При тоа, се злоупотреби процесот на лустрација за дневно-политички потреби и процесот го загуби легитимитетот и се претвори, како што очекуваа добрите познавачи на состојбите во земјава – во лов на вештерки, сатанизација на политичките ривали и на неистомислениците и лустрација на другите, наместо на тие кои навистина биле соработници со тајните служби, а за тоа оствариле соодветна материјална и финансиска корист и напредувале во функциите стигнувајќи до високи позиции и моќ во актуелната владејачка номенклатура.

Вториот пат, и со голем ефект, меѓународната заедница во процесот на лустрација дитектно се замеша во јуни 2015 година, по постигнатите договори во Пржино, со објавувањето на Листата на итни реформски приоритети за Република Македонија од Европската комисија откако респектибилната експертска група на пензионираниот директор во ЕК, Рајнхард Прибе, направи вистинско длабинско скенирање на состојбите во Македонија, а од него, меѓу другото, произлегоа Листата на итни реформски приоритети за Република Македонија од Европската комисија и препораките од групата високи експерти за системските прашања за владеењето на правото кои се однесуваат на следење на комуникациите. Во делот од Листата за итни реформски приоритети беше формулиран еден краток, но многу содржаен и императивен пасус кој се однесува на лустрацискиот процес. Тој предизвика вистински политички земјотрес кај владејачката структура кој ефектуираше со експресна одлука за запирање на лустрацискиот процес кој беше замислен да трае уште неколку години.

Европската комисија, како итен приоритет во оваа сфера, се наложи и наложи: „Да се адресираат сериозните недостатоци и да се ревидира/повлече Законот за лустрација и неговото спроведување (особено имајќи го предвид *amicus* мислењето на Венецијанската комисија) во однос на временските ограничувања, заштитата од политички, идеолошки или партиски причини кои се користат како основи за лустрација; исклучување на лица на приватни или полуприватни позиции и посилен заштита на идентитетот на субјектите до конечната одлука“.

Тоа беше последниот сигнал и предупредување. Власта сфати дека лустрацијата веќе почнува да ѝ претставува тежок товар и дека носи повеќе негативни поени отколку што користи. Тогаш експресно, речиси преку ноќ, беше донесен Законот за престанување на важење на Законот за определување услов за ограничување на вршењето на јавна функција, пристап до документи и објавување на соработка со органите на државната безбедност. Со овој закон, кој стана правосилен во септември 2015 година, на Комисијата за верификација на факти и беше одземен мандатот да покренува нови постапки и на тој начин процесот на лустрација заврши, иако власта со овој до крај недефиниран закон си остави простор да си ги заврши валканите работи во оваа сфера и да ги држи во заложнишно луѓето чии постапки пред управните судови сè уште не се докрајчени. Меѓутоа, сето тоа се последни напори на системот на владеење да го заврши она што го започна и кое се покажа како неуспешно и контрапродуктивно.

Се случи ваква лустрација и никогаш да не се повтори!

На крајот, кога се сведува завршната оценка на политичките аспекти на процесот на лустрација во Македонија, може да се каже дека овој процес, поради неколку причини, беше осуден на неуспех. Доцна почна, речиси по две децении од осамостојувањето на Република Македонија и од промената на еднопартискиот систем со плурална парламентарна демократија. Не се случи спонтано, како катарза на системот, туку беше измислен и прифатен пред добро да се осмисли и договори. За неговото имплементирање немаше некоја посебна политичка волја од владејачката партија, бидејќи со трансферот на многу кадри од поранешната единствена партија во социјализмот и од ривалските опозициски партии, кога дојде на власт, сосема беше извесно дека таа ќе трпеше големи последици и од нејзините редови ќе имаше многу лустрирани. Најголемата опозициска партија, пак, го прифати од немајкаде, за да не биде обвинета дека прави опструкција на демократските процеси, со цел да спаси дел од своите повозрасни кадри од лустрирање.

Кога ќе се направи резиме и ќе се споредат идејата и целите од лустрацискиот процес, која во својата основа значеше општествено прочистување, просветлување, покажување, рехабилитирање и помирување, со ефектите што беа постигнати, уште на прв поглед е видно дека лустрацијата не ги исполни очекуваните ефекти, туку, напротив, генерираше нови проблеми и поделби. Наместо прочистување, доведе до поголемо идеолошко-политичко загадување, наместо просветлување до поголемо затемнување, наместо помирување поголем раскол и закрвување во екстремно поделеното општество. Останува да се констатира дека

политиката на власта комплетно ја дезавуира и за дневно-политички цели ја злоупотреби, ја инструментализира и ја пренасочи во погрешен правец лустрацијата како идеја со добри намери. Нели, познато е правилото дека сите лоши работи започнуваат или се случуваат по добро изразени намери.

Оттаму, политиката (владеечките партии, мнозинството во Собранието, партизираните институции, платените медиумски мегафони...) мора да ги сноси последиците и да ги отплетка и разјасни сите работи, започнувајќи процес на политичка и морална одговорност за катастрофално лошо изведениот лустрациски процес. За оние личности, пак, посебно од Комисијата за верификација на фактите, од Управниот и Вишиот управен суд, од тајните служби и Државниот архив, ако произлезе основано сомнение дека некои поединци со своето противзаконско и неморално работење од политички причини, на невини лица им ги повредиле човековите права – да се покрене и кривична одговорност. Значи, во Македонија можеби треба да започне нов процес под мотото: лустрација на лустраторите, без задни намери, реваншизам и политички злоупотреби, како можност за општествено прочистување и помирување! За озогласениот лустрациски процес може само да се каже: се случи и никогаш да не се повтори!

V. ЛУСТРАЦИСКИ ПРОЦЕСИ ВО ЗЕМЈИТЕ ОД РЕГИОНОТ И ВО ЗЕМЈИТЕ ОД ЦЕНТРАЛНА И ИСТОЧНА ЕВРОПА

Во земјите од регионот, освен во Македонија, која иако најкасно, но најопширно го спроведе лустрацискиот процес, имаше обиди да се спроведе лустрацијата и беа донесени закони за лустрација во Албанија и Бугарија. Во Србија исто така беше донесен закон, меѓутоа без никаква примена, законот престана да важи без притоа да биде некогаш ефективно применет. Во останатите земји, како на пример Хрватска, Босна и Херцеговина и Црна Гора, не беа донесени закони за лустрација, иако постоеа дебати за начини на применување на лустрациски процеси, а во некои држави, како на пример Хрватска, лустрациската дебата сè уште е присутна во политичкиот дискурс. Иако во Босна и Херцеговина се случија процесите на детално преиспитување за одредени професионални групи (полицајци, како и судии и обвинители), овие процеси беа регулирани со посебни процедури утврдени од меѓународните институции (Мисијата на ОН во земјата и Канцеларијата на Високиот претставник).

Но, во земјите од регионот, дури и во случаите кога биле донесени соодветни закони за лустрација, јавните органи не успеале да ги спроведат. Законодавството за јавен пристап до досиејата и неговото спроведување, во најмала рака, беа незадоволителни и неадекватни.

Во Србија, законот за лустрација беше донесен на 30 мај 2003 година и беше наречен „Закон за одговорност за прекршување на човековите права“. Законот за лустрација во Албанија, кој се однесуваше само на приватните адвокати (подоцна прогласен за неуставен), останува единствен случај во земјите од Западен Балкан како дел од законодавството кој издвои една професионална група за лустрација. Иако законите за лустрација во Албанија и во Србија покажуваат одредени формални и процедурални сличности, сепак се разликуваат од аспект на најзначајните одредби и во однос на тоа дека во Албанија законот делумно беше спроведен, за разлика од Србија каде воопшто не се спроведе. Лустрацискиот процес во Албанија и Бугарија содржи низа сличности, особено во неговата делумна примена и во тоа што, слично како македонскиот лустрациски процес, начинот на користење на законот беше првично за политичка манипулација.

Компаративен приказ на лустрацискиот процес во Албанија и Бугарија

Албанија и Бугарија се две земји кои имаат различна историја и различен пат кон развивање на демократија. И покрај фактот дека земјите имаат искусно различни видови на комунистички режими и дека Бугарија е членка на ЕУ од 2007 година, а Албанија туку што стана земја кандидат за членство во ЕУ, сепак

процесите на лустрација се слични и во двете земји кои имаат донесено неколку закони за лустрација и воедно во јавноста сè уште постои желбата да се казнат сторителите од комунистичката ера. И двете земји се соочија со слични процеси на лустрација со донесување закони кои не беа во целост спроведени и со користење на истиот закон, главно за политички манипулации. Повеќе од две децении по падот на комунизмот двете земји доживеаа неуспех на лустрацискиот модел, каде што транзициската правда и натаму останува нерешен проблем.

Со користење компаративен приод овој дел од Анализата се обидува да даде аналитички преглед на правната рамка на законите за лустрација во Албанија и Бугарија. Во исто време дава образложение за практичното спроведување и за реалните ефекти од законот за лустрација во овие земји, користејќи ги националните и меѓународните извештаи и одлуките на Уставните судови. Компаративниот дел опфаќа анализа на дадените мислења и препораки на Венецијанската комисија во врска со законот за лустрација во Албанија (кои што се слични со заклучоците кои истата комисија ги дава за Македонија) и мислењата и препораките на Хелсиншкиот комитет на Бугарија во врска со законот за лустрација во оваа земја.

Во текот на 1990-те години се случија неколку десетици кривични постапки кои резултираа со изрекување пресуди и со затворање многу луѓе кои претходно се наоѓале на значајни позиции во Работничката партија (вклучувајќи го и Рамиз Алија, последниот водач на Комунистичката партија и прв претседател на посткомунистичка Албанија).

Првиот закон за лустрација во Албанија, кој се однесуваше само на приватните адвокати, беше донесен на почетокот од 1993 година и беше прогласен за неуставен од Уставниот суд на Албанија во текот на истата година.⁴⁴ Лицата што требаше да бидат опфатени со примената на овој закон беа лицата на кои државата им издала или требаше да им издаде лиценци за вршење адвокатска дејност.

На почетокот на примената на овој закон лиценците на 47 адвокати им беа одземени од специјалната комисија под раководство на министерот за правда, меѓутоа, истите им беа вратени веднаш откако Уставниот суд на Албанија го прогласи законот за неуставен. Одредбите од Законот за измени и дополнувања кон законот за адвокатура никогаш не беа ефективно применети. Категориите кои според тој закон беа дисквалификувани да вршат адвокатска професија беа следниве: а) поранешни службеници во Албанската државна безбедност и нејзините соработници; б) поранешни членови на комитетите на Работничката партија на Албанија (Комунистичката партија) и нивниот апарат на централно, регионално и на областно ниво; поранешни директори на државни органи на централно, регионално и на областно ниво (министри, заменици-министри, директори на директорати и претседавачи, заменици-претседавачи и секретари на извршните комитети во областите и во регионите); в) поранешни вработени во затворите и во камповите каде што се извршувале казните; г) лицата што го завршиле Правниот факултет врз основа на образованието од средно училиште на партијата и пора-

⁴⁴ Назив на законот: "Për krijimin e komisionit për rivlerësimin e lejeve për ushtrimin e avokatisë dhe për një ndryshim në ligjin, од 18.12.1991 и "Për avokatinë në Republikën e Shqipërisë" („За формирање комисија за преоценување на линенците за вршење на адвокатска дејност и за измени и дополнувања кон Законот бр. 7541 за вршење на адвокатска дејност во Република Албанија“)

нешни шефови на кадровските служби на сите нивоа; д) лицата што учествувале како истражители, обвинители или како судии во специјалните или во наместените политички постапки, како и лицата што извршувале високи раководни функции во централните органи на правдата; е) лицата што применувале физичка или психолошка сила за време на истрагите или за време на други постапки, како и оние кои учествувале во пограничните убивања.

Вториот закон, донесен есента 1995 година, беше многу поширок закон. Тој беше менуван и дополнуван неколку пати, а беше и модифициран со одлука од Уставниот суд. Така изменет и дополнет тој остана во сила сè до 31 декември 2001 година, кога неговата валидност истече (со исклучок на еден член).⁴⁵ Лицата врз кои требаше да се спроведе беа на следниве позиции: претседателот на Републиката, лица избрани од Парламентот и оние именувани од претседателот; членови на владата, државни секретари, нивни заменици, генерални директори и директори на директорати на државните служби, како и оние на исто ниво во други државни структури; лица што работат во кабинетот на претседателот, во парламентарната администрација и во администрацијата на Советот на министри, во министерствата и во останатите централни институции, во Уставниот суд и во Судот за касација (од 1998 година наречен Висок суд); Високата државна контрола; Канцеларијата на Генералниот обвинител и ранговите пониски од оние спомнати во точка 2, доколку раководителот на канцеларијата одлучи дека е во интерес на заштитата на државата; гувернерот, вицегувернерите и директорите на Народната банка на Албанија; офицерите во вооружените сили од висок ранг (генерал и полковник) и командирите на независните единици; префектите; вработените во Државната информативна служба (по 1998 година, наречена Национална информативна служба), Воената информативна служба и во Информативната служба за јавен ред; персоналот во Републичката гарда; шефовите на комесаријатите, полициските шефови, вработените во криминалистичката полиција и во другите посебни бранши; судии, помошници-судии, обвинители и припадници на судската полиција; персоналот во албанските дипломатски претставништва; лицата кои се директори и уредници во државната радио и телевизија и во државната новинска агенција; лицата што имаат раководни функции во економски сојузи, државни финансиски институции, осигурителни институции и во државни банки; ректорите и директорите во универзитетите и во високообразовните школи.

Онака како што беше донесен, Законот најпрвин ги опфати и новинарите и вработените на високи позиции во весниците со голем тираж. Меѓутоа, ова беше укинато со одлуката на Уставниот суд. Освен тоа, Законот првично ги опфати и пратениците во Парламентот, меѓутоа, таа забрана беше укината во 1997 година, а покрај префектите, Законот првично опфаќаше и дел од останатите службеници во локалната власт, но со измените и дополнувањата направени со Законот во 1996 година, префектите останаа.

Треба да се истакне фактот дека трет закон беше донесен малку пред Законот бр. 2 кој содржеше одредба сврзана со лустрацијата. Ова беше Законот бр. 8001

од 22 септември 1995 година, наречен „Закон за геноцид и злосторства против човештвото извршени во Албанија за време на комунистичкиот режим од политички, идеолошки и од религиозни причини.“⁴⁶ Овој закон го задолжи Обвинителството да врши истраги за ваквите кривични дела согласно со тогаш актуелниот Закон за кривична постапка и даде општа изјава дека одредени категории лица не можат да се избираат за одредени позиции сè до 31 декември 2001 година. Законот го задолжи Советот на министри да подготви законски акти и да одобри подзаконски акти најдоцна до 15 декември 1995 година, а потоа следувахе Законот бр. 2, од 11 ноември 1995 година, поставувајќи ја основата за спроведување на општата одредба од Законот бр. 8001. За лустрацискиот процес во Албанија битно е да се напомене е дека досиејата на албанските тајни служби никогаш не ѝ беа достапни на јавноста. Претходно опишаниот Закон бр. 2 и ги стави досиејата на располагање на седумчлената комисија што тој ја востанови, а во член 13 пропиша дека претставува кривично дело ваквите податоци да се користат јавно, или да се крие, уништува, фалсификува или на друг начин да се манипулира со секоја документација содржана во тие досиеја, или јавно лажно да се обвинува кој било поединец. Член 16 од Законот бр. 2, единствениот член кој остана во сила по 31 декември 2001 година, пропишува дека досиејата сега се затворени сè до 2025 година, а за нивното одржување се задолжуваат Националната информативна служба (наследникот на Државната безбедност), Министерството за внатрешни работи (сега познато како Министерство за јавен ред) и Генералниот директорат на Државниот архив.

И покрај протестите од опозицијата, во 2008 година законот беше усвоен. Мерките од овој закон имаа за цел преку формирање посебна комисија да се отстранат сите кои посетувале стручно образование за судии, обвинители и другите административни работници именувани во времето на комунизмот. Резултатите од комисијата беа објавени на интернет. На ова реагираше професионалното здружение на судии и обвинители, наведувајќи дека мерката е неуставна во многу аспекти. Законот донесе многу критики, меѓу кои се инсистираше ваков закон да се спроведе само преку широк политички консензус. Спроведувањето на Законот за лустрација потоа беше укинат од страна на Уставниот суд. Критичарите на законот потенцираа дека постапката не е транспарентна, бидејќи истрагите ќе се вршат од посебна комисија создадена од владата и резултатите објавени на интернет без можност за лицето за кое станува збор да ги оспори наодите.

Уставниот суд на Албанија побара и мислење од Венецијанската комисија, според кое Законот за лустрација во Албанија не беше утврден врз основа на стандардите на Советот на Европа за спроведување на транзициската правда.⁴⁷ Суштината на овие стандарди, слично како и мислењето за процесот на лустрација во Македонија, се сумирани во следниве четири клучни критериуми кои се однесуваат на постапките за лустрација:

- Вината мора да се докаже во секој поединечен случај;

46 Официјален назив на законот: (“Për genocidin dhe krimet kundër njerëzimit kryer në Shqipëri gjatë sundimit komunist për motive politike, ideologjike dhe fetare”).

47 The Venice Commission amicus curiae opinion of the Albanian lustration, 2009. Достапно на: <http://www.venice.coe.int/>

45 Официјален назив на законот: “Për Kontrollin e Figurës së Zyrtarëve dhe Personave të Tjerë që Lidhen me Mbrotjtjen e Shtetit Demokratik.” од 30 ноември 1995 година („За контрола на моралната личност на службениците и на останатите лица поврзани со заштитата на демократската држава”).

- Правото на одбрана, презумпцијата на невиност и правото на жалба до судот мора да биде гарантирана;

- Треба да се почитуваат различните аспекти и цели на лустрацијата во однос на заштита на новонастанатата демократија;

- Лустрацијата мора да има строги ограничувања на времето и на периодот на нејзиното влегување во сила.

Венецијанската комисија го анализира Законот за лустрација во Албанија во однос на четири главни прашања: а) временски неговиот опсег на примена; б) личното поле на примена; в) процедуралните гаранции за лицата на кои се применуваат мерките за лустрација; г) објавувањето на имињата на лицата кои се сметаат дека соработувале со тоталитарните режими.⁴⁸

Бидејќи цел на лустрацијата е да им се забрани на луѓето со антидемократски ставови да бидат на висока функција, можноста за позитивни промени во ставот и во однесувањето на едно лице не треба да се потценува. Затоа, со примена на лустрациските мерки за дела кои датираат од 21 до 68 години (или дури и 31-78 години од времето кога Законот за лустрација ќе истече), може да бидат оправдани само врз основа на најтешките сторени повреди, особено масовни повторувани кршења на основните човекови права, кои, исто така, би довеле до значителна затворска казна под кривичниот закон. Законите за лустрација во Албанија не се сметаат за сериозни реформи, бидејќи ги опфаќаат новинарите, историчарите и обичните граѓани кои би се нашле во „Сигурими“ датотеките и воедно законот предвидува прекувремено важење, односно сите датотеки да бидат затворени до 2025 година.⁴⁹

Процесот на лустрација во Бугарија

Бугарија е членка на Европската унија од 2007 година, но оваа земја сè уште се бори со демократската консолидација. Пристапувањето кон ЕУ во голема мера беше претставено како пресвртница во подобрување на социо-економскиот развој, поттикнување на просперитетот и демократијата. Законот што беше донесен во почетокот на 90-те години, а кој се однесува на процесот на лустрација, беше доволно комплициран и делумно имплементиран. Во 2000 година, Собранието изгласа закон со кој симболично го осуди комунистичкиот режим како илегален, и ѝ даде назив на Комунистичката партија како криминална организација. Во декември 2006 година, во пресрет на интеграцијата на Бугарија во Европската Унија, бугарскиот Парламент гласаше за Законот за пристап до архивите на поранешната политичка полиција кој гласеше дека сите датотеки на информаторите кои во тој момент се на јавни функции треба да бидат достапни до јавноста.

Иницијативата за декомунизација во Бугарија дојде по изборите и по победата на Сојузот на демократските сили во октомври 1991.⁵⁰ Бугарскиот национален

48 Мислењето на Венецијанската комисија (amicus curiae opinion) во однос на лустрацискиот процес во Албанија, 2009. Достапно на: <http://www.venice.coe.int/>

49 Bertelsmann Stiftung, BTI 2010 — Albania Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2009.

50 Сојузот на демократските сили е коалиција на анти-комунистички партии и движења. Првата

парламент изготви и вклучи лустрациски одредби во два закона, кои на крајот беа донесени, а во исто време веднаш беа поднесени од страна на Уставниот суд за ревизија.⁵¹ Во двата случаи Судот пресуди дека одредбите за лустрација се неуставни.

Законот за надминување на последиците од комунизмот беше воведен од пратениците на Сојузот на демократските сили на 10 февруари 1992 година, предлог-законот забрани работа на јавна функција за пет години за одредени категории лица кои имале лидерски позиции од 9 септември 1944 година до 1 јануари 1990 година. Предлог-законот предвиде и формирање специјална парламентарна комисија која ќе биде избрана од парламентот и која треба да утврди на кои лица треба да им биде забрането вршење јавна функција. Во 1992 година „Законот за декомунизација во Владата“ беше повторно воведен од пратениците на Сојузот на демократските сили. Овој предлог-закон ја прошири листата со функционери од пониско ниво на Комунистичката партија, како што се секретари на локалните организации на Комунистичката партија, службеници кои биле членови на „номенклатурата“ на централната или обласните комитети на граничниот премин и соработниците на поранешните служби на државната безбедност. Два други записи за лустрација беа доставени до Собранието на разгледување, во текот на 1992 година, меѓу кои „Законот за државните службеници“, кој исто така забрани одредени категории лица да вршат јавна функција. „Законот за демократизација“ беше воведен на 9 септември 1992 година, непочитувајќи ги одлуките на Уставниот суд дека двете лустрациски одредби од законот се неуставни. Парламентот понатаму вклучи лустрациски одредби во уште два закони и тоа во преодните и завршни одредби на Законот за банки и кредити („Законот за банките“) и со дополнувањето на Законот за пензиско осигурување („Законот за пензионирање“). На 4 март 1992 година националниот парламент, исто така, усвои Преодни и завршни одредби на Законот за банки.⁵² Ограничувањето на овој закон требаше да биде во сила во времетраење од пет години. Во декември 1992 година беше изгласан Законот за привремено воведување дополнителни услови за членовите на извршните тела на научните организации (познат како „Панев закон“).

На овие законски текстови реагираше бугарскиот Хелсиншки комитет кој донесе формална изјава во однос на проблематичните закони со кои се забранува вршење јавна функција. Со овој документ на јавна политика Хелсиншкиот комитет ја повика бугарската влада да внимава на одлуките што се однесуваат на подобноста за вршење јавна функција да бидат засновани на поединечните квалификации на кандидатите, товарот на докажување да биде на страна на државата дека поединецот активно и свесно учествувал во криминални, корумпирани и репресивни дејности или практики на здружението, воедно обезбедувајќи фер судење пред непристрасен суд и право на жалба пред редовните судови. Во овој документ се

некомунистичка влада на Бугарија беше водена од Димитар Попов, избран во декември 1990 година.

51 Овие позиции, меѓу другите, ги вклучуваат членовите на „Политбирото“ на Централниот комитет на Бугарската комунистичка партија, Премиер и вице премиер, Првиот секретар и секретарите на областите и регионалните комисии на граничните премини, водачите на Централниот совет на бугарските синдикати, првиот секретар и секретарите на Централниот комитет на Комунистичката младинска лига на Димитров.

52 Преодни и заклучни одредби на Законот за банки и кредити, *Службен весник* (Issue 25, 1992).

истакнува дека одговорноста за минатите злоупотреби треба да остане цел на владата која ќе ги почитува и промовира човековите права.⁵³

Пратеници од националното Собрание поднесо барање за прогласување неуставност на член 9 од Преодните и завршните одредби на Законот за банки и кредити. Тврдењето беше дека овој закон е во спротивност со Уставот и со меѓународните документи ратификувани од Бугарија.⁵⁴ Подоцна, т.н. „Панев закон“ беше оспорен пред Уставниот суд од 102 пратеници во Собранието.⁵⁵ Во 1993 година, сепак, Уставниот суд донесе одлука со која се наведува дека „Панев закон“ не го крши бугарскиот Устав или кој било друг меѓународен документ, бидејќи тие не го ограничуваат правото на државата да воведо дополнителни професионални барања.⁵⁶ Со оваа одлука се чини дека Судот е во директен судир со пресудата што ја донесе во однос на законот за банките.⁵⁷

Доколку споредбено ги погледнеме лустрациските процеси во Албанија и во Бугарија можеме да заклучиме дека и двете земји имаат положено неколку закони за лустрација, но нивното спроведување е многу неконзистентно и криво. Покрај тоа, законите за лустрација во овие земји не беа предуслов за имплементација на демократијата и за градење на транзиционата правда, но, наместо тоа, воглавно беа користени за политичка пресметка на елитите. Во двата случаи, актуелните влади, кои се обидоа да применат лустрација, повеќе беа заинтересирани за селективна примена на законите со цел да ги отстранат од функција нивните противници, отколку да се помират со комунистичкото минато, сеопфатно и објективно. Во Албанија и во Бугарија процесот на лустрација сè уште е присутен во јавната расправа, што е последица на неуспшното спроведување и на манипулацијата што се спроведе и во двете земји. Албанскиот пример на Законот за лустрација, кој ги вклучува само приватните адвокати, поради тесниот фокус, сличен е со „Паневниот закон“ во Бугарија кој е насочен кон членовите на академската заедница. Единствената разлика е во тоа што законот кој се однесува на адвокатите беше прогласен за неуставен, за разлика од „Паневниот закон“ во Бугарија.

Несомнено, ситуацијата во Албанија е многу специфична. Албанскиот комунистички режим беше еден од најтешките во цела Централна и Источна Европа. Но, процесите на лустрација во Албанија и во Бугарија може да се споредат со избраните алатки и временската рамка за нивна примена. Очигледно е дека чисто политичките отстранувања на сите оние кои имале каква било врска со претход-

ниот режим не се разликуваат од тоталитарните практики од минатото. Сепак, обидите да се спроведе прочистување на т.н. поранешни комунисти од јавниот живот и во двете земји беа минимални, барем во однос на процесот на лустрација во поранешна Чешка или поранешната Германска Демократска Република.

Лустрациски процеси во земјите од Централна и Западна Европа

Демократските промени кои следеа по падот на комунистичките режими во Централна и Источна Европа кон крајот на 1980 и почетокот на 1990 година донесоа голем број промени во целокупниот општествен, политички и економско-социјален концепт на државното уредување во земјите од Централна и Источна Европа кои генерално беа дел од Советскиот сојуз. Демократизацијата на општествата на овие држави, кои повеќе од четири децении се развиваа во духот на комунистичката идеологија и принципи, се соочи со голем број предизвици, почнувајќи со промена од еднопартиски кон повеќепартички политички систем, од командна кон пазарна ориентирана економија, од идеолошки ориентиран правен систем кон воспоставување на принципот на владеење на правото и заштитата на човековите парава, како фундаментални постулати на новиот демократскиот правен систем.

По промената на политичките естаблишменти од комунистички во демократски и по започнатите економски реформи, како особено значајно прашање, кое беше дел од агендата на новоназначените или избрани политички власти, се најде и прашањето што да се прави со лицата кои биле во служба на репресивните режими и кои во името на комунистичката идеологија допринеле да бидат неосновано загрозувани основните човекови права и слободи на одредени граѓани. Потребата од соодветно санкционирање на овие лица, потоа потребата за правично обештетување на жртвите од комунистичките режими, но пред сè и поради генералната нужност за стекнување легитимитет на новите демократски власти и институции, беа донесени таканаречени лустрациски закони и беа иницирани лустрациски процеси во земјите во Источна и Централна Европа. Во некои од овие земји овие легислативни и административни процеси беа иницирани веднаш по промената на комунистичките естаблишменти, а во некои дури и по повеќе од две децении. Исто така, беа имплементирани и различни пристапи и методи за спроведување на процесот на лустрација, што резултираше и со различни позитивни и негативни искуства. Така на пример, воглавно лустрациските закони и постапки беа базирани на концепти како разрешување, јавна експозиција и признание на лицата кои се наоѓаат на јавни функции, а за кои биле утврдени непобитни доказни материјали дека вршеле повреда на основните човекови права во името на комунистичката идеологија, или пак само поради стекнување сопствена материјална и нематеријална корист.

Лустрацијата, како метод, беше широко прифатена од посткомунистичките земји од Источна и Централна Европа во нивните напори за утврдување одговорност на лицата кои вршат јавна функција, а во минатото допринеле за репресивниот карактер на комунистичкиот режим, како и за кршење на основните човековите права и слободи. Лустрациските закони и процеси, всушност, беа користени и

53 Human Rights Watch, "Eligibility for Public Office of those Associated with Abusive Regimes," HRW Policy Paper, 1991

54 Особено член 2, параграф 2 и член 25 од Меѓународниот ковенант на граѓански и политички права од 1966, како и Конвенцијата број 111 од 1958.

55 Членовите на парламентот истакнуваа дека законот го крши уставнозагарантираното право на еднаква заштита. The members of parliament argued that the law violated the constitutional right to equal protection (Член 6(2)), правото на мислење, без притоа за истото да биде гонет или казнет (Член 38), слободно да избере професија или занимање (Член 48(3)), правото на академска автономија во однос на високото образование (Член 53(4)), и правото на работа заштитена со закон.

56 На пример, судот во оваа одлука истакнува „Со воведување на дополнителни услови за членовите на административните обори на научните организации и на Високата комисија за сертификација, граѓанските права гарантирани со наведените меѓународни документи не се прекршуваат.“

57 Извештаите потврдуваат дека законот "довел до смена на неколку илјади академици на повисоки функции кои биле некогаш поврзани со комунистичкиот систем". Kjell Engelbrekt, "Bulgaria's Communists: Coming or Going?" RFE/RL Research Report, Vol. 2, No. 21, May 21, 1993, p. 40.

за спроведување на демократските реформи во државната администрација, за исклучување на лицата кои немаат доволно професионален интегритет, за воспоставување соодветен систем на одговорност, како и за зголемување на довербата на граѓаните во институциите на државата.

Имајќи ја предвид бројноста на земјите од Источна и Централна Европа, лимитиранста во однос на волуменот на оваа анализа, како и одредените искуства кои беа користени во Република Македонија при лустрацискиот процес, во понатамошниот текст авторите на оваа анализа, како најсоодветни компаративни искуства подалеку од регионот ги посочуваат искуствата на Чешката Република и Република Унгарија. Овие две држави припаѓаат во групата на држави кои релативно брзо, по процеост на промена на комунистичкиот режим, усвоија одредени легислативни акти кои се однесуваат на лустрацискиот процес. Во Чехословачка за прв пат лустрацискиот закон бил донесе во 1991 година и се однесувал на разрешувањето на лицата кои се ноаѓале на клучни јавни позиции, а во претходниот политички систем биле високопозиционирани кадри на комунистичката партија, на тајните полициски служби и нивните соработници. По десолуцијата на Чехословачка, лустрацискиот закон во Чешката Република бил надополнет со одредени амандмани и бил со неодредена важност. Во Република Унгарија лустрацискиот закон бил донесен во 1994 година и во главно се однесувал на утврдување на вистината преку одредени комисии на тој начин што преку јавна експозиција во јавноста биле објавени лицата кои вршат јавни функции, а кои во минатото биле соработници на комунистичкиот режим. Во понатамошниот дел од текстот подетално ќе бидат разработени одговорите добиени преку спроведените интервјуа за лустрацискиот процес во Чешката Република и Република Унгарија.

Анализа на интервјуата за лустрацискиот процес во Чешката Република и Република Унгарија.

За потребите на оваа анализа беа спроведени десет интервјуа со професори и експерти од Чешката Република и Република Унгарија. Интервјуата беа спроведени во согласност со општите методолошки принципи и веќе подготвените прашања поврзани со лустрацискиот процес во овие две држави. Интервјуата се направени со професори и експерти чиј академски и истражувачки интерес е директно поврзан со лустрацијата како политички, правен и општествен феномен. Исто така, интервјуата се спроведени во целосна согласност со принципите на анонимност и академска етичност во однос на употребата на добиените одговори и информации. Интервјуата беа унифицирани и систематизирани на тој начин што и за двете држави беа идентични и составени од по осум (8) прашања кои беа поставувани и одговарани на англиски јазик. Интервјуата беа спроведени лично, во период од 1 ноември 2015 до 1 март 2016 година.

Интервјуто беше составено од 8 отворени прашања и едно прашање со повеќе понудени одговори (од кои можеше да се избере еден од понудените одговори). Дел од интервјуто беа следниве прашања:

1. Дали мислите дека имаше потреба од донесување лустрациски закон во Вашата држава?
2. Која беше главната оправданост или цел за лустрација во Вашата држава:
 - Безбедносни причини,
 - Правда,
 - Справување со минатото,
 - Друго_____.
3. Кои беа последиците од лустрацискиот закон?
4. На кои јавни функции лустрацијата беше применета?
5. Според Вашето мислење, кои се позитивните, а кои негативните последици од Законот за лустрација?
6. Дали беше воспоставено специјално тело за справување со лустрациските случаи во земјата?
 - Ако ДА, какви процедури беа применети?
7. Дали мислите дека лустрациските закони во посткомунистичките земји се во согласност со базичните принципи на заштита на човековите права?
8. Дали имате некои други коментари во однос на процесот на лустрација во посткомунистичките земји?

Интервјуата се групирани и анализирани според државите на кои се однесуваат. За лустрацискиот процес во Чешката Република направени беа 4 интервјуа, а за лустрацискиот процес во Унгарија 6 интервјуа. Во понатамошниот дел од Анализата најпрвин ќе бидат презентирани и анализирани интервјуата со професори и експерти од Чешката Република.

• Чешка Република

На првото прашање „Дали мислите дека имаше потреба од донесување лустрациски закон во Вашата држава?“ сите интервјуирани лица одговориле потврдно, што преставува индикатор дека барем дел од академската јавност смета дека лустрацијата во чешкото општество, по повеќедеценискиот комунистички режим, била потребна да биде преземена.

На прашањето „Која беше главната оправданост или цел за лустрација во Вашата држава“:

- Безбедносни причини,
- Правда,
- Справување со минатото,
- Друго_____”

Тројца од интервјуираните лица одговориле дека тоа била правдата, а еден дека тоа било справувањето со минатото. Ова може да се толкува во контекст на тоа дека лустрацијата била поради потребата од преодна правда и поради утврдувањето на одговорност на лицата кои неосновано ги кршеле основните човекови права.

Како одговор на третото прашање „Кои беа последиците од лустрацискиот закон?“ посочени се вообичаено одредени цифри на лустрациски случаи кои биле иницирани или пак колку лица биле предмет на лустрација. Според одговорите приближно околу 200 000 барања биле примени од Парламентарната комисија, а околу 420 000 лица биле предмет на лустрација. Бројките имаат варијација од +/- 15% , зависно од интервјуираното лице, што може да се земе како индикатор дека овие бројки се јавно познати и интересни за академската и експертска јавност во Чешката Република. Исто така, во сите одговори се наведува дека како резултат на лустрацискиот процес голем број лица кои извршувале некоја јавна функција биле заменети од истата.

Во врска со прашањето „На кои јавни функции беше применета лустрацијата?“ како најчести одговори се среќаваат следниве: на поранешни секретари на комунистичката партија, на државни секретари, офицери на тајната полиција и на дел од мрежата на агенти, соработници и информатори.

Најчести одговори на петтото прашање „Според Вашето мислење кои се позитивните, а кои негативните последици од Законот за лустрација?“ биле следниве:

Дека последиците од лустрацискиот закон се двострани: истовремено и позитивни и негативни. Позитивно е дека во Чешката Република веќе се осудени лицата кои биле високо позиционирани во службите за државна безбедност, но и дека како негативна појава се јавуваат случаи на лустрација кога лустрацијата се злоупотребува поради одредени политички и лични пресметки.

На прашањето „Дали беше воспоставено специјално тело за справување со лустрациските случаи во земјата?“ сите одговори реферираат дека не била воспоставена посебна институција, комисија или пак друго тело за справување со лустрациските случаи.

Седмото прашање „Ако ДА, какви процедури беа применети?“ во случајот на интервјуата со професори и експерти од Чешката Република нема одговори.

Според одговорите на осмото прашање од интервјуто „Дали мислите дека лустрациските закони во посткомунистичките земји се во согласност со базичните принципи на заштита на човековите права?“, сите одговори посочуваат дека се присутни прекршувања во различни облици на човековите права, во многу или пак во сите посткомунистички земји и тоа како некој вид непишано правило.

На последното прашање „Дали имате некои други коментари во однос на процесот на лустрација во посткомунистичките земји?“ нема одговор во ниту едно од интервјуата спроведени во врска со лустрацискиот процес во Чешката Република.

• Унгарија

Во однос на одговорите од интервјуата со професори и експерти од Република Унгарија беа добиени следниве податоци.

На прашањето „Дали мислите дека имаше потреба од донесување лустрациски закон во Вашата држава?“ сите интервјуирани лица одговориле потврдно, но се среќаваат и коментари дека првично донесените легислативни акти на почетокот од 1990 год. навистина биле потребни, но амадманските дополнувања на постоечките лустрациски закони и процедури во суштина не биле во целост оправдани и правно издржани. Ова на некој начин укажува дека лустрацијата е поефективна ако се примени веднаш по промената на политичките естаблишменти и во моментите кога државните архиви не се злоупотребени или во одреден степен претрпеле одредени измени во нивните збирки на документации.

Второто прашање „Која беше главната оправданост или цел за лустрација во Вашата држава:

- Безбедносни причини,
- Правда,
- Справување со минатото,
- Друго_____”.

Слично како и во примерот со интервјуата спроведени со професори и експерти од Чешката Република, сите интервјуирани лица одговориле дека лустрацијата е пред сè оправдана поради потребата од правда, како и поради потребата за справување со минатото. Значи, и во случајот на Република Унгарија лустрацијата се оправдува и се споведува со цел овозможување одреден вид преодна правда и утврдување одговорност на лицата кои придонесувале за неоснованиот репресивен карактер на комунистичката влада во Република Унгарија.

На прашањето „Кои беа последиците од лустрацискиот закон?“ интервјуираните лица посочиле дека последиците од лустрациските закони се во голем обем негативни, бидејќи, иако истите биле донесени, во практиката биле спроведени со голем број недостатоци. Исто така, во две од интервјуата е наведено дека лустрациските закони во Република Унгарија релативно долго не се однесувале на државно-партиските тајни служби и на агентурните мрежи на истите, што резултирало со незадоволителна примена на процесите на проверка на инволвираноста на овие структури во кршењето на основните човекови права и слободи во името на комунистичката идеологија.

Во врска со прашањето „На кои јавни функции беше применета лустрацијата?“ како најчести одговори се среќаваат следниве: врз поранешни секретари на комунистичката партија, врз државни секретари, офицери на тајната полиција и врз дел од мрежата на агенти, соработници и информатори. Исто така, од одговорите може да се забележи дека во неколку наврати лустрациските закони и нивните

амандмани го проширувале кругот на лица кои биле предмет на задолжителна лустрациска постапка и проверка.

На прашањето „Според Вашето мислење кои се позитивните, а кои негативните последици од Законот за лустарција?“ интервјуираните лица најчесто одговориле дека: Иако биле донесени лустрациски закони и повеќе нивни амандмани и дополнувања во текот на наредните години, сепак било забележително дека има одредени недоследности. Како недоследности најчесто се споменуваат честите случаи кога одредени лица кои извршувале јавни функции, и покрај тоа што јавно била изложена нивната соработката и помагање на комунистичкиот режим, сепак не ја напуштиле, или пак биле разрешени од јавната функцијата која ја извршувале. Исто така, непримената на лустрациските закони и нивните амандмани на пониските нивоа на државни службеници кои, иако имале ограничени овластувања, сепак допринеле во одредени случаи за флагрантно кршење на човековите права и слободи, не биле соодветно подложни на лустрациска постапка и проверки. Покрај ова, во одговорите се забележува дека како позитивна страна на лустрацијата во Република Унгарија е тоа што во одреден степен придонела за воспоставување и за здравото функционирање на новиот демократски општествен и политички систем.

На шестто прашањето од интервјуто „Дали беше воспоставено специјално тело за справување со лустрациските случаи во земјата?“ сите лица одговориле потврдно, дека во Република Унгарија било воспоставено специјално тело за справување со лустрациските случаи.

На следното прашање „Ако ДА, какви процедури беа применети?“ како најчести одговори се воспоставувањето специјални панели од по три судии кои имале надлежност да ги анализираат документите од тајните полициски досиеа. Основна задача на овие панели била утврдувањето одредена поврзаност на лицата кои извршувале јавни функции со одредени активности кои се во директна спротивност со основните човекови права. Доколку се утврделе одредени доказни материјали за поврзаност, тогаш панелот најпрвин го известувал лицето кое е предмет на лустрација и проверка, а во случај кога лицето немало да ја напушти функцијата, сите информации биле објавувани во јавност. Исто така била формирана и посебна комисија.

Исто така, во одговорите се наведува дека со измените на лустрацискиот закон од 1996 година е воведена таканаречена "Историска канцеларија" која била надлежна за сите документи од тајните полициски служби од периодот на комунистичкиот режим, како и за нивната достапност до лицата кои биле предмет на обработка и интерес за овие документи.

Како резултат на скандалот од 2002 година, во кој тогашниот премиер на Република Унгарија бил посочен дека за време на комунистичкиот режим работел како високопозициониран службеник во унгарското министерство за внатрешни работи, извршувајќи задачи од контаразузнавачка природа, била формирана Комисија за спроведување истраги во кои ќе се утврдуваат фактите и околностите за учеството на лицата кои имале политичка и административна функција во Република Унгарија по демократските реформи, во активности на тајните служби за

време на комунистичкиот режим. Покрај оваа комисија била формирана и посебна комисија за утврдување на фактите и околностите околу поранешните активности во тајната служба на (тогашниот) премиер на Унгарија.

Во однос на осмото прашање од интервјуто „Дали мислите дека лустрациските закони во посткомунистичките земји се во согласност со базичните принципи на заштита на човековите права?“ наведени се одговори кои укажуваат на тоа дека, иако лустрацијата како процес е иницирана поради утврдување на систематските нарушувања на човековите права за време на комунистичкиот режим, сепак примерите од Унгарија и останатите посткомунистички земји покажуваат дека, за жал, присутни се нарушувања на основните човекови права и при спроведувањето на самата лустрација. Така на пример, во Унгарија ваквото нарушување на човековите права пред сè се должи на слабата имплементација на лустрациските закони. Во одговорите се наведува дека ова е во одреден степен и во корелација со непринципиелните интереси на политичките партии кои, заради разни интереси, не допринесувале за целосно спроведување на лустрацискиот процес.

На прашањето „Дали имате некои други коментари во однос на процесот на лустарција во посткомунистичките земји?“ ниту едно од интервјуираните лица нема дополнителни коментари и забелешки во однос на лустрацискиот процес.

Лустрацискиот процес во Чешката Република беше еден од најсеопфатните во Европа и воедно беше спроведен веднаш по рушењето на комунистичкиот систем. Поради тоа во генералната јавност овој процес се карактеризира дека веќе е решен и помалку или повеќе успешен. За разлика од Чешка, во Унгарија одредени закони трпеа измени и укинување и процесот на лустрација почнуваше повторно да се јавува во политичкиот дискурс и по две децении од смената на комунистичкиот режим.

ЗАКЛУЧОК

Законите кои се однесуваат на процесот на лустрација не ја исполнија целта воспоставена во идејата процесот на демократијата да се овозможи во насока на прочистување на системот.

Законите за лустрација, наместо да бидат инструмент за расветлување на фактите во однос на оние лица кои со својата соработка со органите за безбедност ги загрозувале човековите слободи и права и инструмент за зајакнување на човековите права, се претвори во инструмент за пресметка со политичките и идеолошките неистомисленици, што е спротивно на Универзалната декларација за човекови права, Европската конвенција за човекови права и Уставот на РМ.

Процесот на лустрација се оценува како атак на владеењето на правото и од гледна точка на хуманоста, на приватноста, како и од морален и етички сегмент.

Не се соодветно адресирани негативностите кои се однесуваат на законите и последиците што ги предизвика нивната примена. Законот со кој наводно се укинува законот за лустрација, во суштина, само го ограничи временски. Истиот ќе биде во примена до септември 2017 година и ќе продолжи да предизвикува несакани последици.

Актите на органите кои го третираат прашањето на лустрација не утврдуваат повреди на човековите права и слободи на евентуалните жртви направени од лицата кои беа лустрирани. Не се ценети укажувањата од одлуките на Уставниот суд на РМ, туку, за да се избегне таквото извршување на одлуките, се донесе нов закон, по измена на кадровскиот состав на Уставниот суд на РМ во однос на претходниот состав кој го оцени законот како неуставен. Носењето на сега укинатиот закон, иако со голем број негативности и непочитување на мислењето на Венецијанската комисија, не поведе постапка за оценување на уставноста од новиот состав на Уставниот суд, со исклучок на одредени одвоени мислења.

Укинувањето на законот не ги отстрани недостатоците, туку спротивното, предизвика состојби на нејасност, конфузност и неотстранување на последиците на политичкиот реваншизам, кој доведе до неморални, неетички и нечовечки последици.

Со ваквото укинување на законот се оставаат отворени и нерешени прашањата, како на пример, што со незавршените постапки до рокот на постоењето на надлежностите на Комисијата и воедно на самиот закон. Сегашните правни прописи не даваат можности за разрешување на ситуацијата, туку напротив, содржат правни празнини кои создаваат неразрешливи ситуации.

Доколку ја анализираме лустрацијата заради нејзината целисходност, конкретната вклученост во повредата на човековото право е клучен критериум за да можеме да зборуваме за лустрација на некој поединец како учесник во повредата на човековото право, меѓутоа, голем дел од решенијата на Комисијата не содржат податоци и докази за сторени повреди на човековите права.

Воедно, спротивно на законот за лични податоци, Комисијата за верификација на факти објавува лични податоци на лицата кои се лустрирани.

ПРЕПОРАКИ

- Имајќи ги предвид анализата и заклучоците произлегува дека е потребно да се направи ревизија на процесот на лустрација за да се одстранат несаканите последици што ги предизвика овој процес и да се детектира одговорност кај лицата и органите од чие работење произлегуваат несаканите последици;
- Носење на нови законски решенија за укинување на лустрацијата и отстранување на недостатоците;
- Воведување на правен лек кој што ќе овозможи ревидирање на веќе завршените постапки со цел да се отстранат негативностите на кои што се укажува (завршени постапки пред управните судови и пред Европскиот суд за човекови права) од причина што постојните правни лекови ја доведуваат во прашање можноста за евентуално повторување на постапката;
- Во соодветна постапка да се санираат негативните последици и да се даде можност на жртвите од неправилниот и злоупотребен лустрациски процес да остварат надомест за сторената неправда и штета, а државата преку примена на принципот на објективна одговорност да ги обештети жртвите.

Институт за човекови права

Kingdom of the Netherlands

TË DREJTAT E NJERIUT NË PROCESIN E LUSTRACIONIT

Shkup, gusht 2016

Të drejtat e njeriut në procesin e lustracionit

Botuesi:

Instituti për të Drejtat e Njeriut, Shkup

Për botuesin:

Margarita Caca Nikollovska

Autorë:

Margarita Caca Nikollovska

Manço Mitevski

Temellko Ristevski

Redaktor:

Kristina Doda

Përktheu:

Blerina Starova Zlatku

Redaktoi:

Tatjana Stojanovska

Dizejni dhe shtypi:

Arcuss design

Tirazhi

300 kopje (Tirazh falas/jokomercial)

PËRMBAJTJA

Hyrje.....	4
I. Standardet evropiane.....	8
II. Korniza juridike dhe analiza e procesit të lustracionit në RM.....	14
III. Procedura administrative në procesin e lustracionit.....	21
IV. Implikimet politike, morale dhe njerëzore të procesit të lustracionit në Maqedoni	42
V. Procesi i lustracionit në vendet e rajonit dhe në vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore	64
Konkluzion.....	78
Rekomandime.....	80

Kingdom of the Netherlands

Përgatitja e publikimit u mundësua nga Ambasada e Mbretërisë së Holandës në Shkup në kuadër të projektit "Mbrojtja e të drejtave të njeriut në procesin e lustracionit". Opinionet dhe pikëpamjet e paraqitura në këtë publikim nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht pikëpamjet e Ambasadës së Mbretërisë së Holandës në Shkup

HYRJE

Lustracioni, sa i përket qëllimit të cilin duhet ta arrijë, supozohet se duhet të jetë pjesë e drejtësisë tranzicionale e cila do të mundësojë kalim më të lehtë nga regjimi i mëparshëm drejt ndërtimit të demokracisë pluraliste të bazuar mbi parimin e sundimit të së drejtës dhe respektimin e të drejtave të njeriut. Nga aspekti historik, lustracioni nënkupton instrument të dequalifikimit moral i cili, para së gjithash, varet nga procesi i tranzicionit, por edhe nga vrazhdësia e regjimit të kaluar. Krahas faktit që në literaturë nuk mund të gjenden shpjegime për implementimin e ndryshëm të procesit të lustracionit dhe për abuzimin e tij të shpeshtë për qëllime politike, megjithatë në të gjitha përkufizimet theksohet se lustracioni si proces mund të jetë efikas vetëm nëse zbatohet menjëherë pas ndërrimit të sistemit të mëparshëm, ndërsa zbatimi i drejtë i tij më së shumti varet nga reagimi i publikut për nevojën e lustracionit. Është me rëndësi që publiku ta ndjejë nevojën e zbatimit të lustracionit që në zanafillën e ndryshimeve demokratike. Lustracioni përkufizohet edhe si masë administrative e cila përbëhet nga kontrolli i personave të cilët kanë qenë të përfshirë në pozita të larta në regjimin komunist dhe të cilët gjenden në funksione publike në demokracinë e krijuar të re.

Me shpalljen e pavarësisë së Republikës së Maqedonisë në vitin 1991, filloi periudha e tranzicionit dhe konsolidimit demokratik të shtetit, pa sigurimin e vet procesit të lustracionit. Në këtë proces, por edhe më vonë nuk u plotësuan shumë nga kriteret të cilat e përkufizonin lustracionin, madje nuk ishin përmbushur edhe kushtet e parashikuara me standardet ndërkombëtare për hartimin e ligjit dhe zbatimin e lustracionit. Ligji i parë për lustracion në Maqedoni është Ligji për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik¹ – i njohur si “Ligji për lustracion”, i cili u miratua në vitin 2008 me një synim të pretenduar për zgjidhjen e padrejtësive nga e kaluara dhe largimin e ish-informatorëve të shërbimeve sekrete nga funksionet publike. Në vitin 2010, Gjykata Kushtetuese e RM vendosi se korniza kohore në të cilën zbatohet Ligji për lustracion nuk është në përputhje me kushtetutën. Edhe pas ndryshimeve të Ligjit, Gjykata Kushtetuese në vitin 2012 përsëri vendosi se edhe ndryshimet e Ligjit për lustracion nuk janë në përputhje me Kushtetutën e RM-së. Pas këtyre vendimeve të Gjykatës Kushtetuese, kah mesi i vitit 2012, Kuvendi i Republikës së Maqedonisë e nxori ligjin e dytë për lustracion – Ligji për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të

funksionit publik, qasje në dokumente dhe publikimin e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore,² pa pëlqimin e partive politike të opozitës së atëhershme dhe me injorimin e plotë të vendimeve paraprake të Gjykatës Kushtetuese të RM-së. Në Raportin e Grupit të Ekspertëve të Komisionit Evropian, i njohur si “Raporti Pribe”, u theksua politizimi i procesit, mosekzistimi i komisionit të pavarur dhe ekzistimi i mangësive të caktuara në këtë Ligj. Si pasojë e këtyre konkluzioneve, Grupi i Ekspertëve në pjesën e rekomandimeve sugjeroi se pushteti duhet të mendoj për revokimin e tij të plotë.³ Pas këtij propozimi, Kuvendi e miratoi Ligjin për shfuqizimin e Ligjit për lustracion, me mundësi që për lëndët, tanimë të hapura, i njëjti të zbatohet edhe për një periudhë të caktuar kohore, megjithatë në këtë mënyrë në të vërtetë nuk u përmbushën rekomandimet e Grupit të Ekspertëve.

Duke e pasur parasysh gjendjen shkurtimisht të prezantuar në këtë fushë dhe reagimet e publikut vendas, të ekspertëve juridik[vendor, shoqërisë civile, si dhe reagimet e faktorit ndërkombëtar, Instituti për të Drejtat e Njeriut (IDNJ) iu qas realizimit të Projektit “Të drejtat e njeriut në procesin e lustracionit” të financuar nga Ambasada e Mbretërisë së Holandës.

Në realizimin e këtij Projekti IDNJ ndërmori aktivitete të caktuara në periudhën kohore nga muaji tetor i vitit 2015 deri në muajin shtator të vitit 2016, ndërsa analiza e prezantuar është aktiviteti i fundit i Projektit, me qëllim që të detektohen dhe adresohen mangësitë dhe aspektet negative të procesit të lustracionit, por edhe të propozohen mënyra që të njëjtat të eliminohen dhe gjendja të sanohet, me ç’rast edhe të konstatohet përgjegjësia e personave të cilët kanë kontribuar në krijimin e gjendjes së këtyre.

Si bazë e kësaj analize, ndërkaq në realizim të Projektit, IDNJ e ndoqi punën e Komisionit për Verifikimin e Fakteve përmes ueb-faqes së tyre dhe përmes qasjes së lirë në informatat me karakter publik. IDNJ iu drejtua Komisionit me kërkesë për qasje të lirë në informatat me karakter publik për pranimin e informacionit sa i përket numrit të procedurave të filluara. Në afatin e parashikuar ligjor morëm përgjigje se Komisioni ka 39 lëndë aktive. Në mënyrë plotësuese iu dërgua edhe një kërkesë për “Sa propozime për ngritjen e procedurave kanë regjistruar përfundimisht me datën 1 shtator të vitit 2015 lidhur me nenin 20 të Rregullores së Komisionit për Verifikimin e Fakteve?” dhe në këtë pyetje morëm përgjigje se Komisioni, konform Ligjit, deri në këtë datë ka pranuar gjithsej 74 kërkesa me shkrim nga persona të cilët në përputhje me Ligjin mund të parashatrojnë kërkesa për qasje deri te informacionet të grumbulluara për vet personin ose për familjarë të afërt të tij. Pas 8 muaj nga dërgesa e kërkesave të para dërguam kërkesë përmes qasjes së lirë të informatave se për sa nga lëndët e hapura janë miratuar aktvendime, megjithatë edhe krahas afatit ligjor të skaduar për përgjigje deri në ditën e hartimit të analizës nuk morëm përgjigje për atë se sa aktvendime janë miratuar për procedurat

2 “Gazeta Zyrtare e R. të Maqedonisë” nr. 86 të datës 09.07.2012.

3 Republika e Maqedonisë: Rekomandimet e Grupit të Ekspertëve të Nivelit të Lartë për çështje sistemore për sundimin e së drejtës lidhur me ndjekjen e komunikimeve, të zbuluara në pranverën e vitit 2015/ The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts’ Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015.

1 “Gazeta Zyrtare e R. të Maqedonisë” nr. 14 të datës 29.01.2008.

e filluara. Nuk është e njohur se sa lëndë do të vazhdojnë të trajtohen por si rrethanë negative u konstatua se ndaj lëndëve do të zbatohet ligji problematik. IDNJ konstatoi, se gjatë të gjitha procedurave, e që mund të shihet në dokumentet e prezantuara, nuk ka konkluzione konkrete nëse, kujt dhe cilat të drejta të njeriut janë cenuar, gjë e cila theksohet edhe në tekstin e ligjit si kusht që personi i caktuar të lustruhet. IDNJ, dërgoi edhe një shkresë për qasje të lirë deri te informatat me karakter publik adresuar Gjykatës Administrative dhe Gjykatës së Lartë Administrative për numrin e rasteve të lustracionit të cilat janë paraqitur sipas ankesës. Nga Gjykata Administrative morëm përgjigje në tetor të vitit 2015, se nga viti 2010 janë regjistruar 89 lëndë sipas padive të paraqitura kundër vendimeve të Komisionit, prej të cilave për 66 lëndë janë miratuar vendime nga Gjykata Administrative, ndërsa kundër 34 vendimeve të Gjykatës Administrative janë paraqitur ankesa pranë Gjykatës së Lartë Administrative.

Instituti për të Drejtat e Njeriut organizoi dy debate publike në kuadër të Projektit me temë: "Të drejtat e njeriut në procesin e lustracionit" dhe "Pasoja juridike nga procesi i lustracionit". Në debate si prezantues morën pjesë profesorë, gjyqtarë dhe ekspertë të tjerë dhe në të njëjtat u prezantua një pasqyrë e historikut të procesit të lustracionit në Republikën e Maqedonisë, me theks të veçantë mbi kornizën juridike nga momenti i miratimit të ligjit të parë deri në momentin e shfuqizimit të ligjit të fundit. Njëkohësisht, u prezantua edhe praktika e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në lidhje me raste që kanë të bëjnë me proceset e lustracionit. Së këtejmi, studimi komparativ i rasteve të gjykatave kushtetuese, në lidhje me lustracionin në vendet post-komuniste, ishte objekt i prezantimit të debatit të parë. Duhet të theksohen edhe deklaratimet e personave të lustruar të cilët i prezantonin rastet e veta para publikut dhe pasoja tragjike nga ai proces si ndaj vet atyre ashtu edhe ndaj anëtarëve të familjeve të tyre. Më mbresëlënëse ishin deklaratimet e personave të cilët u prononcuan për sjelljen e mjedisit ndaj tyre duke i ndëshkuar me mos-komunikim dhe me një sjellje injorante, jo vetëm ndaj tyre por edhe ndaj anëtarëve të familjeve të tyre. Tragjike ishin deklaratimet për pasoja me vdekje për anëtarët e familjeve ose sëmundje të ndryshme të cilat janë shfaqur si pasoje e stresit të nxitur nga procesi i lustracionit. Ishin evidente prononcimet se kanë qenë të etiketuar ose siç u deklaruan ata, të dënuar pa kurrfarë provash. Të gjitha deklaratimet ishin në linjën e asaj se trajtimi i këtillë është rezultat i revanshizmit të personave të caktuar nga pushteti ndaj, tyre për shkaqe të panjohura për ta. Përshtypje negative dhe pikëlluese nga deklaratimet e tyre ishin të dukshme tek të gjithë të pranishmit dhe tek personat drejtpërdrejtë të paprekur. Në debate morën pjesë persona të lustruar dhe publiku i gjerë, megjithatë edhe pse ishin të ftuar, në asnjë nga debatet nuk morën pjesë anëtarët e Komisionit për Verifikimin e Fakteve.

Aktiviteti i tretë në realizimin e Projektit ishte zbatimi i intervistave konform metodologjisë paraprakisht të përcaktuar me personat e lustruar në RM, si dhe zbatimi i intervistave me ekspertë, profesorë dhe historianë nga Hungaria dhe Republika Çeke në lidhje me perceptimin e tyre ndaj proceseve të lustracionit në këto vende. Në vijim të tekstit janë analizuar prononcimet e tyre.

Aktiviteti i fundit në realizimin e këtij Projekti është hartimi i kësaj analize të emërtuar

si "Të drejtat e njeriut në procesin e lustracionit" që është rezultat i të gjitha aktiviteteve paraprakisht të theksuara.

Në këtë analizë, në mënyrë të detajuar është shqyrtuar korniza juridike e procesit të lustracionit në Republikën e Maqedonisë, si dhe pasoja juridike të cilat i bart me vete ligji i ri me të cilin u shfuqizua Ligji për lustracion. Në pjesën e parë është prezantuar analiza e standardeve evropiane, të cilat e përkufizojnë dhe kufizojnë procesin e lustracionit, si dhe një vështrim të praktikës gjyqësore të Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (GJEDNJ) dhe interpretimi i procesit të lustracionit të kësaj Gjykate që rezulton nga rastet më të rëndësishme që e përfshijnë lustracionin. Në pjesën e tretë të analizës, procesi i lustracionit është shqyrtuar nga perspektiva e procedurës administrative, duke i analizuar mangësitë që i përmban. Pastaj, janë përfshirë implikimet politike, morale dhe njerëzore të procesit të lustracionit në Maqedoni. Pjesa e fundit e analizës e përfshin pasqyrën e proceseve të lustracionit në rajon dhe në Evropën Qendrore dhe Lindore. Në këtë pjesë, duke përdorur qasje komparative, në mënyrë të detajuar u trajtuan situatat në Shqipëri dhe Bullgari. Në pjesën e fundit të tekstit shpjegohet gjendja e procesit të lustracionit në Çeki dhe Hungari duke i shfrytëzuar të dhënat e fituara përmes intervistave të zbatuara me ekspertë të kësaj fushe në të dyja shtetet. Fundi i analizës përmban konkluzione lidhur me procesin e lustracionit në Republikën e Maqedonisë, si dhe rekomandime se në ç'mënyrë do të mund të evitoheshin mangësitë.

STANDARDET EVROPIANE

Zbatimi i lustracionit thuaja se në secilin vend postkomunist, pas vitit 1990, ishte një proces kompleks dhe i dyanshëm. Qëllimi i lustracionit nuk është dënimi, supozohet se nëse dikush është fajtor për shkelje të rënda të të drejtave të njeriut, atëherë duhet të përgjigjet sipas të drejtës penale, por në vend të kësaj, lustracioni duhet të zbatohet me qëllim që të mbrohet demokracia e krijuar e re. Por, është më se e evidente se madje edhe në rastet ku janë miratuar ligje përkatëse për lustracionin, shtetet në më shumë raste nuk patën sukses që deri në fund ta zbatojnë lustracionin. Në shumë shtete, legjislacioni për qasje publike në dosjet e shërbimeve të mëparshme sekrete dhe implementimi i tij është joadekuat.

Nëse lustracionin e perceptojmë si proces juridik, atëherë është me rëndësi të përqendrohemi mbi rregullat dhe standardet të cilat duhet të zbatohen në këtë proces. Këshilli i Evropës ka dhënë një numër të madh të rekomandimeve dhe kritikave në lidhje me mënyrën me të cilën lustracioni u zbatua në shumë vende. Standardet evropiane në fushën e lustracionit në pjesën më të madhe rezultojnë nga tri burime: Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut (KEDNJ) përmes praktikës gjyqësore të Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (GJEDNJ); praktika e gjykatave kushtetuese kombëtare dhe Rezolutat e miratuara nga Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës (Parliamentary Assembly of the Council of Europe PACE).⁴ Rezolutat e Asamblesë Parlamentare, e nënkuptojnë të drejtën e butë dhe absolutisht nuk janë të detyrueshme, ndërsa praktika gjyqësore Evropiane është e detyrueshme për shtetet palë.

Pas rënies së Murit të Berlinit, shtetet perëndimore evropiane miratuan një sërë dokumentesh me qëllim të sigurimit të kontinuitetit dhe stabilitetit të shteteve të Evropës Qendrore dhe Lindore. Midis tyre është edhe Rezoluta 1096 (1996) për masat për ndarjen e trashëgimisë nga ish-regjimet totalitare komuniste ("Rezolutë e APKIE / /PACE Resolution") në të cilën janë përcaktuar drejtimit kryesorë për zbatimin e lustracionit të cilat edhe pse akoma janë pjesë e standardeve evropiane, sa i përket kësaj teme, megjithatë praktika gjyqësore e GJEDNJ kontribuon për një shqyrtim më subtil të zbatimit të lustracionit.

⁴ Rezoluta e Këshillit të Evropës 1096 (1996) Masa për shpërndarjen e trashëgimisë së ish-sistemeve të mëparshme totalitare komuniste, Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës, 27 Qershor të vitit 1996 dhe 1481 (2006) për nevojën e gjykimit ndërkombëtar të regjimeve totalitare komuniste dhe PACE Res 1096 (1996) vuri në dukje të sigurohet se ligjet për lustrim dhe masat e ngjashme administrative të jenë konform kërkesave të një shteti në bazë të sundimit të së drejtës.

Rezoluta e Asamblesë Parlamentare të Këshillit të Evropës nga viti 1996,⁵ fillon me deklarin: "ballafaqimi me ish-sistemet totalitare komuniste nuk është i lehtë" dhe se "strukturat e vjetra dhe mënyra anakronike e të menduarit duhet të çrënjosen dhe tejkalohen". Ky dokument parashikon se pasojë logjike e këtij procesi do të jetë miratimi i Ligjit për lustracion. Së këtejmi, Rezoluta e vë në dukje rrezikun nga tranzicioni i pasuksesshëm, ku nuk është e qartë nëse mosesha ka të bëjë me mungesën e lustracionit ose zbatimin e lustracionit masiv. Megjithatë, theksohet se "çelësi për një bashkëjetesë të qetë dhe proces të suksesshëm të tranzicionit qëndron në arritjen e balancit delikat në sigurimin e të drejtës dhe gjatë kësaj të mos ketë hakmarrje". Ky balancë përshkruhet si zbatim i masave procedurale të një shteti demokratik të bazuar mbi sundimin e të drejtës. Rezoluta u referohet disa kriterëve për zbatimin e lustracionit "demokratik" në mesin e të cilëve si më të rëndësishëm theksohen kriteret se faji doemos duhet të provohet veç e veç dhe kufijtë e gjykimit të ndershëm doemos duhet të respektohen.

Këto udhëzime, me 13 paragrafë, në përgjithësi insistojnë në qëllimet e procesit të lustracionit dhe dallimin e procesit të lustracionit lidhur me ndjekjen penale. Në këtë aspekt, theksohen kufizimet e procedurave të lustracionit të pozitive të cilat paraqesin kërcënim të vërtetë për demokracinë ose rrezik për të drejtat e njeriut. Këtu, veçanërisht theksohet se personat të cilët janë në pozita në sektorin privat ose gjysmë privat duhet të përjashtohen nga procesi i lustracionit. Lustracioni duhet të kufizohet në aspektin e zbatimit kohor jo më shumë se 5 vjet, me mundësi të përfundojë më së voni deri më 31 dhjetor të vitit 1999 dhe t'i merr parasysh vetëm aktivitetet nga data 1 janar i vitit 1980. Veç tjerash, kjo Rezolutë parashikon se nuk duhet të trajtohen dhe sanksionohen opinione dhe bindje dhe as të trajtohen kryerësit të cilët i kanë zbatuar urdhrat, por se masa duhet të orientohet në mënyrë strikte kah kryerësit e shkeljeve të të drejtave të njeriut dhe organizatave të tyre. Sa u përket bashkëpunëtorëve të vetëdijshëm të regjimit, lustracioni mund të zbatohet vetëm nëse bëhet fjalë për funksionarë qeveritarë. Me këto udhëzime rekomandohet të përjashtohen nga lustracioni personat që kanë qenë të mitur nën moshën 18 vjeçare, në kohën kur e kanë kryer shkeljen ose individë tek të cilët mund të vijmë në konkludim se e kanë ndryshuar sjelljen e tyre dhe principet e mëparshme. Sidoqoftë, lustracioni doemos duhet t'i respektojë plotësisht të drejtat procedurale të personit mbi të cilin zbatohen masat.

Në vazhdim, GJEDNJ ka disa raste në lidhje me Ligjin për lustracion në vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore, të cilat ofrojnë një qasje të re ndaj lustracionit, veçanërisht në aspekt të shkeljes së nenit 6 (E drejta e gjykimit të drejtë) dhe nenit 8 (E drejta e respektimit të jetës private dhe familjes) të KEDNJ.

Një argument i përbashkët, thuaja se për të gjitha vendimet e GJEDNJ lidhur me lustracionin edhe pse Gjykata nuk e atakon legjitimitetin për miratimin e lustracionit si të atillë, por përpiket të përcaktojë kufizime të rrepta për praktikën e lustracionit. Gjykata e njohu nevojën historike për lustracion në fund të viteve 1990, përkatësisht

⁵ Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës—Debati i Asamblesë i datës 27 Qershor të vitit 1996 (22nd Sitting) (shih: [Doc. 7568](#), Raporti i Komitetit për Çështje Juridike dhe të Drejtat e Njeriut, rapporteur: Mr Severin). 27 Qershor 1996.

se shteti ka pasur interes për ta zbatuar lustracionin ndaj personave të cilët ushtrojnë funksione të rëndësishme publike. Megjithatë, Gjykata thekson se – nëse shteti miraton masa për lustracionin ai fillimisht duhet të sigurohet se personat e prekur me ato masa i gëzojnë të gjitha garancitë procedurale konform Konventës, sa i përket çdo procedure në lidhje me zbatimin e këtyre masave. Sa i përket konfidencialitetit të procedurës, Gjykata pranon se mund të ketë situata në të cilat ka interes të madh shtetëror për mbajtjen në konfidencialitet të disa dokumenteve, madje edhe ato të cilët janë produkt i regjimit të mëparshëm. Sidoqoftë, situata e këtillë është e arsyeshme vetëm në raste të jashtëzakonshme.⁶

Për shembull, në rastin *Ždanoka kundër Letonisë* për të cilin vendim ka marrë Dhoma e Madhe në vitin 2006, Gjykata insiston në nevojën të mbahet llogari për rrethanat e veçanta historike dhe politike, duke deklaruar se ajo që është e pranueshme për Letoninë ndoshta nuk do të zbatohet në vende tjera me institucione të ngritura demokratike të fuqishme. Në këtë rast Gjykata i përdor kriteret e përcaktuara me Rezolutën, si dhe parimet kryesore të veta lidhur me lustracionin në një mënyrë mjaft fleksibël. Sa për krahasim, në vendimet e mëtuqeshme Gjykata insiston në individualizim, për shembull, në rastin *Adamsons kundër Letonisë*, me ç'rast Gjykata konstaton shkelje të nenit 3 nga Protokollin 1 të KEDNJ. Ndërsa rastet *Matyjek kundër Polonisë* dhe *Bobek kundër Polonisë* u shqyrtuan konform nenit 6. Këto raste luajtën një rol të rëndësishëm që në të ardhmen Gjykata të ketë kujdes të veçantë gjatë vendimmarrjes për garancitë procedurale gjatë procesit të lustracionit, veçanërisht sa i përket sigurimit të konfidencialitetit, gjykimit të ndershëm dhe barazisë së armëve. Gjykata, në disa raste e përsërit se zbatimi i nenit 6 mbi procedurat lidhur me lustracionin varet nga rrethanat specifike të çdo rasti individual. Për shembull, në rastin e *Sidabras and Džiautas kundër Lituanisë*⁷, Gjykata ka konstatuar se neni 6 është i pazbatueshëm në procedurat e këtilla. Në rastin e *Rainys and Gasparavičius kundër Lituanisë*⁸, Gjykata konstatoi se neni 6 është i zbatueshëm vetëm në aspektin e tij civil, ndërsa në rastin e *Matyjek* dhe në raste të tjera kundër Polonisë, si për shembull, *Bobek kundër Polonisë*⁹, dhe *Mościcki kundër Polonisë*¹⁰, Gjykata konstatoi se ky nen është i zbatueshëm nga aspekti i tij penal.

Në rastin e vetëm të zgjedhur deri më tani të GJEDNJ, që ka të bëjë me procesin e lustracionit në Maqedoni – *Ivanovski kundër Maqedonisë*, Gjykata konstatoi shkelje të nenit 6 në aspektin civil dhe shkelje të nenit 8 lidhur me të drejtën e privatësisë. Në rastin konkret, pasojë e drejtpërdrejtë e procedurës së lustracionit ishte shkarkimi i aplikuesit nga funksioni gjyqtar i Gjykatës Kushtetuese dhe ndalimi për ushtrimin e profesioneve juridike ose ushtrim të funksionit publik deri në muajin mars të vitit 2016. Gjykata vë në dukje se praktika e saj ka evoluar pas vendimit të miratuar në rastin *Sidabras and*

Džiautas dhe se veçanërisht kriteret e theksuara në rastet e tjera të radhës¹¹ të cilët kanë rezultuar me atë që Gjykata të instalojë zbatim më të gjerë të nenit 6 në aspektin e tij civil sa u përket kontesteve që i prekin nëpunësit (shtetërorë) publikë. Gjykata, duke e pasur në konsideratë praktikën e këtillë gjyqësore dhe faktin se në rastin e aplikuesit ka proceduar edhe Gjykata Administrative edhe Gjykata Supreme, konstatoi se në këtë rast është i zbatueshëm aspekti civil i nenit 6.

Gjykata konsideron se në rastet siç është ky, kur aplikuesi ankohet për padrejtësi të procedurës dhe deklarimet e veta i mbështet me argumente të cilat plotësohen mes vete dhe prekin aspekte të ndryshme të nenit 6 § 1 të Konventës, qasje përkatëse do të ishte të shqyrtohet drejtësia e procedurës si tërësi. Në raste të këtilla, Gjykata mund të konstatojë shkelje të nenit 6 § 1 të Konventës nëse, procedura marrë në përgjithësi, nuk i përmbush kërkesat e gjykimit të drejtë, madje edhe nëse çdo defekt procedural, vetvetiu nuk do ta bindte Gjykatën se procedura nuk ka qenë e drejtë.¹² Gjykata konstaton se neni 6 i Konventës kërkon që gjykatat të jenë të pavarura dhe të paanshme. Sipas praktikës së vendosur të Gjykatës, ekzistimi i paanshmërisë për qëllimet e nenit 6 § 1 duhet të përcaktohet konform testit subjektiv, me ç'rast duhet të merret parasysh bindja personale dhe sjellja e gjyqtarit konkret, përkatësisht nëse gjyqtari ka pasur paragjyqime personale ose bindje paraprake në lidhje me lëndën konkrete dhe po ashtu sipas testit objektiv, përkatësisht përmes konstatimit nëse vet Gjykata, midis aspekteve të tjera, përbërja e saj, ka ofruar garanci të mjaftueshme për përjashtimin e cilitdo qoftë dyshimi legjitim në lidhje me paanshmërinë e saj. Në këtë rast, Gjykata vëren se në lidhje me paanshmërinë subjektive nuk ekziston asgjë që do të vë në dukje çfarëdo qoftë njëanshmërie ose bindje paraprake personale të gjyqtarëve të cilët e kanë proceduar lëndën e aplikuesit. Sa i përket testit objektiv, nga parashtrësat e aplikuesit është e qartë se në vetëdijen e tij, koha kur janë avancuar dy gjyqtarë të cilët kanë proceduar sipas lëndës së tij, bashkë dhe në lidhje me deklarin publik të Kryeministrit, në mënyrë objektive ngritën dyshime në lidhje me pavarësinë dhe paanshmërinë e gjykatave të cilat kanë vendosur në rastin e tij. Gjykata konstatoi se rasti në fjalë ka të bëjë me lustracionin e kryetarit të Gjykatës Kushtetuese dhe përsëritë se e kaluara e mëparshme e vendeve postkomuniste tregon se dosjet e formuara nga ana e ish-shërbimeve të sigurisë mund të shfrytëzohen si instrumente për qëllime politike ose qëllime të tjera.¹³ Gjykata vëren se para dhe pas procedurës së lustracionit të aplikuesit ka ekzistuar shkëmbim të deklarimeve të pakëndshme midis Qeverisë dhe disa deputetëve nga partia në pushtet, nga njëra anë, dhe Gjykatës Kushtetuese, nga ana tjetër. Nga përmbajtja e tyre mund të shihet se deklaratat me kritika ndaj Gjykatës Kushtetuese janë nxitur nga vendimet e saj me të cilat ajo fillimisht i suspendon, ndërsa pastaj ka abroguar disa dispozita të Ligjit për lustracion. Gjykata është e mendimit se kjo e ka përforcuar bindjen paraprake të liderëve të partive politike në pushtet se Gjykata është kundër tyre meqë shumica e gjyqtarëve të saj janë zgjedhur në kohën e mandatit të Presidentit paraprak të shtetit, partia e të cilit ishte në opozitë nga korriku i vitit 2006, dhe meqë Gjykata Kushtetuese ka

6 Rasti *Matyjek kundër Polonisë* (38184/03), Aktgjykim i datës 24 prill, 2007; *Bobek kundër Polonisë*, (68761/01), Aktgjykim i datës 17 korrik 2007, *Turek kundër Sllovenisë* (57986/00), Aktgjykim i datës 14 shkurt, 2006, *Ždanoka kundër Letonisë* (58278/00) Aktgjykim i datës 16 mars, 2006.

7 *Sidabras and Džiautas kundër Lituanisë* ((dec.), nr. 55480/00 dhe 59330/00, ECHR 1 korrik 2003.

8 *Rainys and Gasparavičius kundër Lituanisë* ((dec.), nr. 70665/01 dhe 74345/01, ECHR 22 janar 2004

9 *Bobek kundër Polonisë*, nr. 68761/01, 17 korrik 2007.

10 *Mościcki kundër Polonisë*, nr. 52443/07, 14 qershor 2011

11 *Shih: Vilho Eskelinen dhe të tjerët kundër Finlandës* ((GC), nr. 63235/00, § 62, ECHR 2007-II

12 *Shih: Kinsky kundër Çekisë*, nr. 42856/06, §§ 83-84, 9 shkurt 2012

13 *Shih: Joanna Szulc kundër Polonisë*, nr. 43932/08, § 88, 13 nëntor 2012.

abroguar disa ligje të tjerë reformues të Qeverisë së tyre. Në mesin e këtyre deklarimeve, Gjykata vëmendje të veçantë i përkushton letrës së hapur të Kryeministrit të publikuar më datë 24 shtator të vitit 2010, e që do të thotë se procedura e lustracionit kundër aplikuesit ka qenë akoma në rrjedhë e sipër para Komisionit para se ajo të vijë në fazë gjyqësore. Në atë letër, e cila u është adresuar oponentëve të lustracionit, Kryeministri e ka përdorur konkluzionin inicial të Komisionit që ta quaj aplikuesin bashkëpunëtor të policisë sekrete të regjimit të mëparshëm, i cili akoma kontrollohet nga “disa qendra të caktuara të fuqisë” dhe ka qenë ai i cili ka qëndruar pas abrogimit të një numri të caktuar të reformave ligjore të Qeverisë së tij. Në këtë aspekt, Gjykata vëren se procedura e lustracionit nuk ka përfunduar në favor të aplikuesit, dhe se deklarata e Kryeministrit ka qenë jokompatibile me konceptin e “gjykatës së pavarur dhe të paanshme” në aspektin e nenit 6 § 1 të Konventës, i kuptuar në mënyrë se ajo që është çështje e rastit faktikisht nuk është provë për ndikim ose presion mbi gjyqtarët, por rëndësia e dukurisë së paanshmërisë. Gjykata thekson se qëndrimi i këtyre ka në mbështetje edhe në opinionin e Komisionit Evropian, i cili në Progres Raportin e tij nga 9 nëntori i vitit 2010 ka konstatuar se procedura e lustracionit të aplikuesit “ka krijuar shqetësim sa i përket presionit ndaj pavarësisë së gjyqësorit”. Me këtë, Gjykata konkludoi se procedura, marrë në përgjithësi, nuk i ka përmbushur kërkesat për një gjykim të drejtë.

Gjykata ka konstatuar se në rastin Ivanovski kundër Maqedonisë vendimi i Komisionit ka pasur pasoja mbi jetën private të aplikuesit. Ai nuk u shkarkua vetëm nga funksioni gjyqtar i Gjykatës Kushtetuese, por gjithashtu, i është shqiptuar ndalim për punësim në shërbimin publik ose në komunitetin akademik për një periudhë prej pesë vitesh, ndërsa mundësitë që ai të punësohet si jurist në sektorin privat, e që do të korrespondonte me kualifikimet dhe përvojën e tij profesionale, janë reduktuar deri në atë shkallë që ushtrimin e profesionit të tij e ka bërë thuaja se të pamundur (për shembull, i është ndaluar të punojë si avokat). Përveç kufizimeve me përmasa kaq të gjera gjatë punësimit, një pasojë shtesë e vendimit të Komisionit është se në sytë e komunitetit aplikuesi ka qenë dhe vazhdon të stigmatizohet si informator i policisë sekrete të regjimit të kaluar, dhe në të vërtetë prandaj nuk është i denjë të ushtrojë ndonjë funksion publik në një shtet demokratik i cili bazohet në sundimin e të drejtës. Gjykata ka konstatuar se kjo ka ndikuar në mundësinë e tij që të zhvillojë marrëdhënie jashtë shtetit – qofshin ato afariste ose marrëdhënie të tjera – deri në një nivel jashtëzakonisht të rëndësishëm dhe ka krijuar vështirësi serioze në jetën normale personale dhe në aspektin e përfutur të mjeteve për jetë. Për këto shkaqe, vendimi në fjalë pa mëdyshje ka ndikuar shumë më shumë sesa vetëm mbi reputacionin e tij. Në vend të kësaj, ai ka pasur ndikim serioz mbi jetën e tij private. Duke e vlerësuar ligjshmërinë dhe qëllimin legjitim, Gjykata ka konstatuar se Vendimi i Komisionit është bazuar mbi dispozita relevante të Ligjit për lustracion, të cilat i përmbushin kërkesat kualitative për akses dhe siguri. Sa i përket qëllimit legjitim, Gjykata konfirmon se masat e lustracionit duhet të konsiderohen se kanë qëllim legjitim – mbrojtje të sigurisë kombëtare dhe publike, mirëqenie sociale, mirëqenie ekonomike në vend, si dhe të drejtat dhe liritë e të tjerëve. Megjithatë, Gjykata vë në dukje se lustracioni është instaluar në shtet rreth gjashtëmbëdhjetë vjet pas miratimit të Kushtetutës demokratike. Edhe pse instalimi i një mase të këtyre, kaq shumë vite pas

ndryshimeve historike, mund të nxisë dyshime në lidhje me qëllimet e mirëfillta të saj, Gjykata, duke e pasur parasysh margjinën e aprovimit e cila u është lënë shteteve, në këtë rast thekson se është përgatitur të pranojë se ndërhyrja në rastin konkret ka pasur për objektiv realizimin e qëllimit legjitim të mbrojtjes të sigurisë kombëtare. Cilado ndërhyrje në të drejtën e respektimit të jetës private do të konsiderohet si e “domosdoshme në shoqërinë demokratike” nëse paraqet “nevojë të domosdoshme sociale” dhe veçanërisht nëse është proporcionale me qëllimin legjitim të cilin e ka për synim dhe nëse motivet e dhëna nga ana e organeve kombëtare, si arsye për të njëjtën, janë “relevante dhe të mjaftueshme”. Duke i pasur parasysh standardet relevante evropiane Gjykata konsideron se për masën e lustracionit, e cila nënkupton që ndërhyrja në jetën private të jetë “e domosdoshme në shoqërinë demokratike” sa i përket nenit 8 § 2 të Konventës, për atë se personi, i cili është lustruar, nuk ka vepruar nën presion, në njëfarë mënyrë duhet të jetë parakusht për zbatimin e masës së këtyre. Gjykata, njëkohësisht duke e elaboruar situatën konkludon se ndërhyrja në të drejtën e aplikuesit nga neni 8 në mënyrë e cila rezulton nga procedura e lustracionit ka qenë joproporcionale me qëllimin legjitim, i cili është dashur të arrihet.¹⁴

Pas vendimit të miratuar nga ana e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, paraqet pyetja se si shteti do ta ekzekutojë aktgjykimin dhe në ç’mënyrë do ta korrigojë dëmin e shkaktuar, meqë përveç këtij rasti ka edhe disa raste kundër Maqedonisë të cilët kanë të bëjnë me procesin e lustracionit dhe presin zgjidhje nga GJEDNJ.

¹⁴ Marrë nga rasti i Ivanovski kundër Republikës së Maqedonisë (Aplikimi nr. 29908/11) 21 janar 2016.

KORNIZA JURIDIKE DHE ANALIZA E PROCESIT TË LUSTRACIONIT NË RM

Në kuadër të sistemit juridik të Republikës së Maqedonisë, ndërkaq pas një periudhe të gjatë kohore nga pavarësimi, më 22 janar të vitit 2008, Kuvendi i Republikës së Maqedonisë e miratoi Ligjin për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik – i njohur si “Ligji për lustracion”.¹⁵ Ligji për lustracion e përcakton mosbashkëpunimin me organet e sigurisë shtetërore në periudhën midis 2 gushtit të vitit 1944 dhe 30 janarit të vitit 2008, si kusht plotësues për ushtrimin e funksionit publik, përkatësisht bashkëpunimin me organet e sigurisë shtetërore, në periudhën e lartpërmendur, e që paraqet pengesë për ushtrimin e funksionit publik. Të gjithë bartësit e funksioneve publike dhe kandidatët për bartës të funksioneve publike, e kishin për detyrë të paraqesin deklaratë me shkrim për mosbashkëpunim, përkatësisht deklaratë se në periudhën e lartpërmendur të kontrollit nuk kanë bashkëpunuar me organet e sigurisë shtetërore. Ligji për lustracion ishte parashikuar të zbatohet pesë vjet nga dita e hyrjes së tij në fuqi. Ligji, gjithashtu, parashikoi formimin e Komisionit për Verifikimin e Fakteve, në periudhën kohore prej gjashtëdhjetë ditëve nga dita e hyrjes në fuqi të Ligjit. Detyra e tij ishte përcaktimi i vërtetësisë së deklaratave të bartësve të funksioneve publike. Anëtarët e Komisionit u zgjodhën nga Kuvendi më datë 15 janar të vitit 2009, ndërsa Komisioni filloi me punë në muajin mars të vitit 2009, që do të thotë një vit pas miratimit të Ligjit. Më 22 maj të vitit 2009 hyn në fuqi ndryshimet e Ligjit për lustracion, me të cilat në Ligj ishin inkomporuar disa dispozita shtesë, fillimisht në lidhje me funksionimin e Komisionit për Lustracion, statusin e anëtarëve dhe financimin e tij.¹⁶

Në vitin 2010, pas paraqitjes së kërkesës për vlerësimin e kushtetutshmërisë, Gjykata Kushtetuese e Republikës së Maqedonisë, e pranoi nismën e paraqitur dhe vendosi të ngre procedurë për vlerësimin e kushtetutshmërisë të disa dispozitave të Ligjit për lustracion, me ç’rast u abrogua neni 2 paragrafi 1 në pjesën “deri në hyrje në fuqi të këtij Ligji”, neni 8 në pjesën “dhe e shpall në Gazetën Zyrtare të RM”, neni 13 dhe neni 34 të Ligjit për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik.¹⁷

Gjykata Kushtetuese, veç tjerash, e shfuqizoi edhe ekzekutimin e akteve të veçanta ose veprimeve që kanë të bëjnë me dispozitat e kontestuara deri në miratimin e vendimit për kushtetutshmërinë e të njëjtave.

Gjykata Kushtetuese u deklarua se vazhdimi i periudhës së kontrollit për bashkëpunim me organet e sigurisë shtetërore pas 17 nëntorit të vitit 1991, data e miratimit të Kushtetutës aktuale, është jokushtetuese. Gjykata, mes tjerash, thekson se:

¹⁵ Ligji për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik – “Gazeta Zyrtare e R. të Maqedonisë” nr. 14 të datë 29.01.2008

¹⁶ “Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë” nr. 64/2009

¹⁷ “Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë” nr. 14/2008 dhe 64/2009

Nëse e marrim në konsideratë se lustracioni nënkupton proces të ballafaqimit me të kaluarën, me qëllim që të përcaktohen dhe shmangen mundësitë për shkelje të mëturjesme të të drejtave të njeriut në sistemin aktual politik shoqëror, kjo do të thotë se duhet t’i referohet periudhës kur personat kanë pasur mundësi t’i shkelin të drejtat e njeriut dhe t’i abuzojnë për qëllime personale, dhe për të njëjtën pa ekzistuar mekanizma të ndërtuara kushtetuese dhe ligjore për penalizmin e tyre, e që nga ana tjetër e vë në dukje atë se lustracioni nuk mund t’i referohet periudhës kohore kur shteti ka ndërtuar një sistem të ndryshëm shoqëror – politik, i cili për bazë i ka të drejtat e njeriut dhe mbrojtjen e tyre.¹⁸

Me këtë vendim, Gjykata Kushtetuese i vlerësoi si jokushtetuese dispozitat të cilat e parashikojnë publikimin e emrave të bashkëpunëtorëve në Gazetën Zyrtare, lustracion me automatizëm në rast të mosparaqitjes së deklaratës dhe ata të cilët mundësojnë që bashkëpunimi të parashikohet si pengesë për pjesëmarrje në organet e partive politike, shoqatat e qytetarëve dhe komunitetet fetare, me aktet e tyre interne.

Sa i përket Vendimit të Gjykatës Kushtetuese të RM, në shkurt të vitit 2011, Ligji për lustracion u ndryshua për të dytën herë, me ç’rast nuk u respektua vendimi i lartpërmendur i Gjykatës Kushtetuese. Ligji i ri përmbante dispozita të ngjashme me dispozitat e abroguara dhe të njëjtat përsëri u inkomporuan në tekstin e ligjit. Dispozitat me të cilat u përcaktua periudha kohore e kontrollit, në kuadër të së cilës bashkëpunimi me shërbimet e sigurisë së shtetit ishte pengesë për ushtrimin e funksionit publik, u zëvendësuan me dispozita me të cilat data e fundit mbeti e papërcaktuar. Përfshirja e zbatimit u zgjerua ndaj ish-bartësve të funksioneve publike dhe nëpunësve në organet të cilat ushtrojnë punë të natyrës publike.¹⁹

Pas nismës së paraqitur për shqyrtimin e kushtetutshmërisë, në vitin 2012, Gjykata Kushtetuese përsëri i abrogoi si jokushtetuese disa dispozita edhe atë nenin 1 në pjesët që kanë të bëjnë me shpalljen në “Gazetën Zyrtare të Republikës së Maqedonisë” të emrave të personave të cilët nuk kanë paraqitur deklaratë, Gjykata vlerësoi se shpallja publike e emrave të personave, të cilët nuk do të paraqesin deklaratë, e ka karakterin e sanksionit e që ka pasoja në të gjitha fushat e jetës dhe jo vetëm ndalim për ushtrimin e funksionit publik, që është edhe qëllimi i Ligjit për çka edhe vlerësoi se neni 8 në pjesën që ka të bëjë me shpalljen në “Gazetën Zyrtare të RM” nuk është në përputhje me nenin 11 dhe nenin 25 të Kushtetutës.²⁰

¹⁸ Vendimi i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Maqedonisë, U. nr. 42/2008 dhe U. nr. 77/2008 të datës 24 mars 2010, “Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë” nr. 45 të datës 01.04.2010

¹⁹ Ligji për ndryshimin dhe plotësimin e Ligjit për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik “Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë” nr. 24 të datës 25.02.2011.

²⁰ Gjykata Kushtetuese i abrogoi dispozitat: neni 1 në pjesët, për shpalljen në “Gazetën Zyrtare të Republikës së Maqedonisë” të emrave të personave të cilët nuk kanë paraqitur deklaratë, “si dhe personi i cili ka qenë bartës i funksionit publik, por i cili nuk ka ndërruar jetë” dhe “si edhe personi i cili ka qenë bartës i funksionit publik” neni 2, paragrafi 1, neni 5 pika 29 në pjesën: “dhe organizatat”, neni 6 paragrafi 3, neni 7 në pjesën: “dhe personat të cilët kanë qenë bartës të funksioneve publike, por të cilët nuk kanë ndërruar jetë”, neni 10-a, neni 10-b dhe neni 12 paragrafi 3, neni 30 paragrafi 1, neni 32 dhe neni 35-a alineja 3 të Ligjit për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik dhe neni 25 i Ligjit për ndryshime dhe plotësime të Ligjit për lustracion nga viti 2011. Njëkohësisht, Gjykata Kushtetuese e RM e ndërpreu ekzekutimin e akteve individuale ose veprimeve të ndërmarra në bazë të dispozitave të kontestuara.

Mes tjerash, Gjykata Kushtetuese konstatoi se vendim i saj paraprak nuk është respektuar dhe është manipuluar me ndryshimet e reja të Ligjit, meqë sipas ndryshimeve të ligjit nga viti 2011 dispozitat me të cilat është përcaktuar periudha kohore e kontrollit, në kuadër të së cilës bashkëpunimi me shërbimet e sigurisë shtetërore ka qenë pengesë për ushtrimin e funksionit publik, janë zëvendësuar me fjalë dhe në mënyrë me të cilën data përfundimtare ka mbetur e papërcaktuar. Përfshirja personale e zbatimit është zgjeruar edhe mbi ish-bartësit e funksioneve publike dhe mbi punonjësit në organet të cilët kryejnë punë me interes publik në mënyrë e cila parashikon ata të paraqesin deklarata se nuk kanë bashkëpunuar me shërbimet e sigurisë shtetërore.

Pasi që Gjykata Kushtetuese abrogoi disa dispozita nga Ligji për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik bashkë me ndryshimet, Kuvendi i RM me propozim të partisë në pushtet VMRO-DPMNE në muajin korrik të vitit 2012 miratoi një ligj të ri për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje në dokumente dhe publikim të bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore (a.q. Ligji i ri për lustracion).²¹

Ndryshimet kryesore të parashikuara me Ligjin e ri kanë të bëjnë me periudhën kohore në të cilën zbatohet lustracioni, procedurën e shpalljes së aktvendimit, me të cilin konstatohet bashkëpunimi me organet e sigurisë shtetërore dhe listën e personave të cilët i nënshtrohen lustracionit. Më detajisht ndryshimet kryesore në Ligjin e ri për lustracion kishin të bëjnë me reduktimin e periudhës brenda së cilës zbatohet ky Ligj. Përkatesisht, me këtë ligj parashikohet që lustracioni të zbatohet deri në vitin 2006, kur filloi të zbatohet Ligji për qasje të lirë deri te informatat me karakter publik. Me Ligjin e vjetër ishte parashikuar që lustracioni të zbatohet deri në vitin 2008, përkatesisht kishte të bëjë me funksionarë publikë dhe ushtrues të detyrave publike, të evidentuar në dosjet e organeve të sigurisë shtetërore të Republikës së Maqedonisë dhe në organet civile dhe të armatës të sigurisë shtetërore të RSFJ si bashkëpunëtorë të fshehtë apo informatorë të fshehtë gjatë grumbullimit operativ të njoftimeve dhe të dhënave nga KAÇKM, deri në ditën e hyrjes në fuqi të atij ligji në vitin 2008. Përveç funksionarëve publikë dhe ushtruesve të veprimtarive publike, lista e personave të cilët i nënshtrohen lustracionit u zgjerua për biznesmenët dhe personat e lidhur me ta, të cilën e kanë fituar pronën gjatë kohës së privatizimit. Kjo do të thotë se në këtë listë ishin përfshirë personat, si dhe personat e lidhur me ta të cilët kanë fituar mbi 5% të kapitalit në ndërmarrjet me pronë shoqërore, në përputhje me Ligjin për transformimin e ndërmarrjeve me kapital shoqëror. Me këto ndryshime ishte parashikuar që aktvendimi, me të cilin konstatohet bashkëpunimi me organet e sigurisë shtetërore, të publikohet në ueb-faqen e Komisionit. Aktvendimi me të cilin konstatohet bashkëpunimi me organet e sigurisë shtetërore përmban: emrin dhe mbiemrin e plotë, NUAQ, datën dhe vendin e lindjes, pseudonime të cilët i ka përdorur dhe dokumente që janë përdorur si provë për bashkëpunimin e tij me organet e sigurisë shtetërore, funksionin publik ose autorizimin publik për të cilin është kandidat për ta ushtruar, e ushtron ose e ka ushtruar. Konform Ligjit të ri të atëhersh-

²¹ Ligji për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje në dokumente dhe publikimin e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore. "Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë" nr. 86 të datës 09.07.2012.

hëm për lustracion, të dhënat personale të personave bashkëpunëtorë me organet e sigurisë shtetërore, nuk paraqesin të dhëna personale, në kuptimin e këtij Ligji. Ky Ligj parashikon që të zbatohet 10 vjet nga dita e zgjedhjes së përbërjes së Komisionit për Verifikimin e Fakteve, përkatesisht deri në vitin 2019.

Kundër këtij Ligji është ngritur një iniciativë²² me ç'rast kërkohet opinioni i Komisionit Evropian për Demokraci në të drejtën e njohur si Komisioni i Venecias pranë Këshillit të Evropës, megjithatë edhe pas pranimit të opinionit nga Komisioni i Venecias, i cili është arsyetuar në vijim të tekstit, aktvendimi i Gjykatës është se nuk ngre procedurë për vlerësimin e kushtetutshmërisë duke e dhënë arsytimin se Ligji është kushtetues dhe konsideron se janë respektuar standardet ndërkombëtare në këtë fushë. E njëjta është elaboruar vetëm në opinionin e veçuar të aktvendimit.²³ Këtu është me rëndësi të theksohet se në këtë periudhë bëhen ndryshimet kadrovike të përbërjes së Gjykatës Kushtetuese të RM, shumica e gjyqtarëve të cilët kanë marrë vendim për jokushtetutshmëri të dispozitave të caktuara tanimë nuk janë anëtarë të përbërjes së re. Zgjedhja e përbërjes së re të Gjykatës Kushtetuese e cila e merr vendimin për mos-ngritje të procedurës për mos-vlerësimin e kushtetutshmërisë të Ligjit të ri, në publik u kritikua dhe u vlerësua si zgjedhje e skajshme politike e garniturës në pushtet.

Në drejtim të kuptimit sa më të mirë të gjendjeve, në këtë analizë e elaborojmë opinionin e Komisionit të Venecias si veçanërisht relevant. Në opinionin e aprovuar Amicus curiae, nga data 17 dhjetor të vitit 2012, Komisioni i Venecias i miratoi konkluzionet kryesore që kanë të bëjnë me procedurën e vlerësimit të kushtetutshmërisë para Gjykatës Kushtetuese të shtetit të Ligjit të atëhershëm të ri për përcaktimin e kushtit plotësues për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje në dokumente dhe publikimin e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore.

"a) Inkorporimi i masave për lustracion një kohë shumë të gjatë, pas fillimit të procesit të demokratizimit të vendit, e rrezikon krijimin e dyshimeve në lidhje me qëllimin e tyre të mirëfilltë. Hakmarrja nuk duhet të mbizotërojë mbi mbrojtjen e demokracisë. Për këtë nevojiten fakte bindëse. Meqë qëllimi i lustracionit është ndalimi i ushtrimit të funksioneve publik nga ana e personave me mënyrë antidemokratike të sjelljes dhe duke e pasur parasysh se mundësia për ndryshime pozitive në aspektin e sjelljes dhe veprimit të individit nuk duhet të nënçmohet, zbatimi i masave për lustracion ndaj veprimeve të cilat kanë ndodhur para 21 deri 68 vjet (ose madje 31-78 vjet deri në ditën kur duhet të ndërpritet zbatimi i Ligjit për lustracion) mundet – nëse është e mundshme – të arsyetohet vetëm në bazë të formave më të rënda të krimit, veçanërisht shkeljet masive dhe të shumëfishta të të drejtave të njeriut e që po ashtu janë të ndëshkueshme me dënime serioze me burgim sipas legjislacionit penal. Zbatimi i masave të lustracionit mbi veprimet e kryera pas përfundimit të regjimit totalitar mund të arsyetohet vetëm

²² Me iniciativën të paraqitur nga Komiteti i Helsinkit për të Drejtat e Njeriut të Republikës së Maqedonisë kontestohet neni 1 alineja 2, neni 4 paragrafi 1, neni 15 paragrafi 3, neni 27 paragrafi 3, neni 28 paragrafi 2, neni 29 paragrafi 2, neni 31 paragrafi 2, 3 dhe 4, neni 33 dhe neni 36 paragrafi 2 të Ligjit, për shkak se me të njëjtit është shkelur neni 8 paragrafi 1 alinetë 1, 3 dhe 4, neni 9, Amendamenti XXI, neni 18, neni 25, neni 50, neni 51 dhe neni 54 paragrafi 1 të Kushtetutës.

²³ Aktvendimi i Gjykatës Kushtetuese i RM. U. Numër: 111/2012-0-0 Data e miratimit: 09.04.2014

në dritën e kushteve të jashtëzakonshme historike dhe politike, dhe jo në një shtet me kornizë të vendosur shumëvjeçare të institucioneve demokratike, duke e pasur parasysh se rendi kushtetues demokratik duhet ta mbrojë vetveten drejtpërdrejtë përmes zbatimit të sundimit të së drejtës dhe garancive për mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Motivet politike, ideologjike dhe partiake nuk duhet të aplikohen si bazë për zbatimin e masave të lustracionit, meqë stigmatizimi dhe diskriminimi i oponentëve politikë nuk paraqesin mjete të lejuara të luftës politike në një shtet i cili bazohet në parimin e sundimit të së drejtës. Sa u përket kohëzgjatjes së masave të lustracionit, kjo duhet të varet nga progresi i ndërtimit të shtetit demokratik i bazuar mbi sundimin e së drejtës, nga njëra anë, ndërsa nga ana tjetër nga kapaciteti për ndryshime pozitive në sjelljen dhe shprehitë e subjektit të lustracionit. Duhet të parashikohet kohëzgjatja e saktë e çdo mase të veçantë të lustracionit në mënyrë që të evitohet trajtimi diskriminues i personave në gjendje të ngjashme në bazë të kohës së miratimit të masave të lustracionit. b) Zbatimi i masave të lustracionit në lidhje me funksionet në organizatat private ose gjysmë-private është mbi qëllimet e lustracionit i cili ka për qëllim përjashtimin e mundësisë që funksionet publike të ushtrohen nga ana e personave të cilëve nuk mund t'ju besohet se do t'i kryejnë në përputhje me parimet demokratike. Lidhja kontestuese me regjimin totalitar doemos duhet të përcaktohet në mënyrë shumë të saktë. c) Mospjesëmarrja e personit të prekur nga procedura para Komisionit për Verifikimin e Fakteve është në kundërshtim me të drejtën e mbrojtjes së tij ose të saj, veçanërisht e drejta e barazisë së armëve. Procedura para Komisionit për Verifikim dhe procedura sipas ankesës duhet të rregullohen detajisht në mënyrë që të jenë në përputhje me parimin e sundimit të së drejtës dhe me të drejtën e procedurës së drejtë. ç) Emri i individit i cili konsiderohet se ka qenë bashkëpunëtor duhet të shpallet vetëm pas miratimit të vendimit të plotfuqishëm gjyqësor, meqë vetëm në rastin kur bashkëpunimi përfundimisht dhe në mënyrë të plotfuqishme është provuar, pasojat negative nga shpallja e emrit të atij personi ndaj reputacionit të tij mund të konsiderohen si masë proporcionale e domosdoshme në shoqërinë demokratike.²⁴

Pas "Raportit të Pribe"²⁵ në të cilin në mënyrë të veçantë theksohet shqetësimi rreth pavarësisë së Komisionit për Verifikimin e Fakteve dhe nevojës nga adresimi i aspekteve negative të cilat rezultojnë nga shfuqizimi i Ligjit për lustracion, pasoi reagimi i shpejtë i Kuvendit për miratimin e Ligjit të ri me të cilin u shfuqizua Ligji për lustracion dhe do të kufizohet puna e Komisionit. Më 1 shtator të vitit 2015 hyri në fuqi Ligji për ndërprerjen e vlefshmërisë së Ligjit për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik nga viti 2012. Konform Ligjit, Komisioni për Lustracion ka të drejtë, në periudhë prej dy vitesh, t'i kryej të gjitha procedurat rrjedhëse për të cilat është miratuar aktvendim por nuk ka të drejtë të ngre procedura të reja. Procedurat e lustracionit të cilat janë në rrjedhë e sipër, ndërkaq për të njëjtat Komisioni akoma nuk ka miratuar aktvendim ndërpriten. Neni 3 i Ligjit parashikon se personi të cilit me aktvendim përfundimtar të

Komisionit i është konstatuar bashkëpunimi me organet e sigurisë shtetërore e plotëson kushtin me të cilin i kufizohet e drejta e ushtrimit të funksionit publik pesë vjet nga dita e aktvendimit përfundimtar.

Shfuqizimi i Ligjit u miratua pa debat publik, me procedurë të shkurtuar dhe vet Ligji nuk lë kurrfarë mundësie për t'u zgjedhur mënyra e vërtetë me të cilën do të korrigjohen shkeljet e bëra me vet procesin e lustracionit. Megjithatë, Ligji nuk është shfuqizuar me arsyetimin se i njëjti përmban mangësi të caktuara dhe për shkak të natyrës së tij problematike e cila u theksua në Raportin e Pribe, por përkundrazi, propozuesit e shfuqizimit të tij theksuan se Ligji i ka përmbushur qëllimet e veta për të cilat është miratuar dhe për këtë shkak paraqitet nevoja e shfuqizimit të tij. Duhet të shtohet se në Ligjin problematik, ligjvënësi fare nuk u përkushtohet vërejtjeve që kanë të bëjnë me adresimin e problemeve të Ligjit aktual. Përkundrazi, duke e pasur parasysh afatin e caktuar kohor për vazhdimin e vlefshmërisë së tij, faktikisht Ligji, i cili tanimë është shfuqizuar, do të zbatohet edhe për një periudhë të caktuar kohore, dy vjet nga dita e miratimit të Ligjit me të cilin u shfuqizua Ligji paraprak.

Procedurat e filluara të cilat akoma janë në trajtim e sipër, ndalimi kohor për ushtrimin e funksionit publik vazhdon të vlejë për personat e lustruar. Njëkohësisht, një numër i caktuar i lëndëve që kanë të bëjnë me shkeljen e të drejtave të personave të lustruar gjenden para gjykatave kompetente kombëtare, si dhe para Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Çështja e zbatimit të Ligjit tanimë të shfuqizuar të lëndëve tanimë të filluara hap shumë dilema juridike, siç është çka nënkupton lëndë e kryer për Komisionin duke e pasur parasysh atë se ekzistojnë lëndë të cilat janë në fazë të vendimmarrjes sipas mjetit adekuat juridik para gjykatës vendore ose ndërkombëtare, ndërsa epilogu i procedurës në këto gjykata është i panjohur. Me arsye parashtrohet pyetja se çfarë trajtimi do të ketë lënda të cilës Gjykata Administrative ia anuloi vendimin Komisionit, ndërsa në udhëzimet e vendimit Gjykata e vë në dukje nevojën e rishikimit nga i njëjti. Çfarë trajtimi do të ketë lënda në situata të këtilla. Shtrohet pyetja sipas cilit ligj, Komisioni do të procedojë kur tanimë ka vendim meritot gjyqësor me të cilin aktvendimi i Komisionit është anuluar. Në cilën mënyrë do të intervenojë Komisioni ndaj aktvendimeve tanimë të shpallura të saj në ueb-faqe të cilat janë anuluar nga Gjykata Administrative?! Procedimi i Komisionit në situatë të këtillë a është në drejtim të miratimit të aktvendimit me të cilin do të intervenojë në listën e personave të shpallur dhe të lustruar. Zgjidhja e kësaj dileme juridike shihet në procedimin e drejtë të gjykatave administrative sa i përket vendimmarrjes.

Pas miratimit të Ligjit me të cilin shfuqizohet lustracioni, mesa duket u inkurajua edhe Gjykata Administrative e cila, sipas shkrimeve në media, në muajin korrik dhe gusht të vitit 2016 anuloi më shumë aktvendime për lustracion. Kryetari i Komisionit për Verifikimin e Fakteve bashkë me kritikantët drejtuar në adresë të Gjykatës Administrative se seriozisht e ka rrënuar punën e tyre, manifestoi frikë se do të anulohen përafërsisht edhe njëzetë aktvendime të tjera të cilat janë ankmuar. Me vendimet e Gjykatës Administrative modeli maqedonas i lustracionit, ashtu siç e imagjinoi dhe zbatoi koalicioni në pushtet, përjetoi debakël të plotë.

²⁴ Opinioni i Komisionit të Venecias (Këshilli i Evropës). Teksti numër: CDLAD(2009)044.

²⁵ Republika e Maqedonisë: Rekomandime të Grupit të Ekspertëve të Lartë për çështjet sistemore për sundimin e së drejtës lidhur me ndjekjen e komunikimeve të zbuluara në pranverën e vitit 2015/The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015

Duke e pasur parasysh këtë, ligji akoma është në fuqi, nevojitet të rishikohet edhe rregullorja e punës së Komisionit për Verifikimin e Fakteve e cila e rregullon organizimin e brendshëm dhe funksionimin e Komisionit. Neni 2 i Rregullores parashikon se Komisioni diskuton në seanca publike. Me përjashtim, seancat janë të mbyllura për publikun në rastet kur prononcohet personi sipas deklaratës së paraqitur (përveç në rastin nëse personi kërkon me shkrim seanca të jetë publike) dhe në rastet kur përdoren informacione të klasifikuara. Në nenin 10 parashikohet se në seancat e Komisionit mund të marrin pjesë ekspertë vendorë dhe të huaj dhe persona të tjerë prej të cilëve mund të kërkohej mendim profesional, vetëm nëse janë të thirrur në seancë të Komisionit. Neni 19 parashikon se Komisioni ngre procedurë sipas detyrës zyrtare me iniciativë të vet dhe sipas nismës qytetare të arsyetuar me shkrim. Sipas nenit 21 nëse miratohet konkluzion se pretendimet e deklaratës nuk korrespondojnë me faktet e përcaktuara ngritet procedurë dhe i njëjti i dërgohet personit të prekur, i cili në afat prej pesë ditësh nga pranimi i konkluzionit duhet të prononcohet. Neni 22 parashikon se pas prononcimit të personit të prekur Komisioni në afat prej tre ditësh miraton aktvendim me të cilin ose e ndërpret procedurën ose konstaton se kundërshtimi i personit, përkatësisht prononcimi i tij nuk është në përputhje me të dhënat të cilat i ka në dispozicion Komisioni dhe për këtë shkak nuk plotësohet kushti plotësues.²⁶ Aktvendimet e Komisionit janë publike dhe të aksesshme në ueb-faqen të cilat i përmbajnë edhe të dhënat personale të personave të lustruar, si për shembull, numri unik i amzës, që është krejtësisht në kundërshtim me Ligjin për mbrojtjen e të dhënave personale.

Nga kjo që e thamë më lartë, mund të konkludojmë se ligjet për lustracion në vend që të ndihmojnë në drejtim të “ripërtëritjes” së demokracisë krijuan pasiguri juridike dhe u shfrytëzuan si mekanizma për manipulime politike.

Edhe pse në mënyrë të qartë nënkuptohet se lustracioni ka të bëjë me personat të cilët do të kishin mundësi edhe në të ardhmen të jenë në funksione publike, e që logjikisht do të thotë se përjashtohen pensionistët, përveç nëse sërish caktohen të ushtrojnë funksion publik dhe veçanërisht përjashtohen personat të cilët kanë ndërruar jetë për shkak të pamundësisë reale sërish të jenë në funksion publik, Komisioni i lustron të gjitha këto kategori. Me këtë që u tha më lartë kuptimi i ligjit dhe implementimi i tij është krejtësisht jopërkates me qëllimet për të cilat lustracioni kinse u miratua, duke e pasur parasysh se lustracioni nënkupton proces të ballafaqimit me të kaluarën, në mënyrë që të përcaktohen dhe evitohen mundësitë e shkeljes së mëtutjeshme të të drejtave të njeriut në sistemin aktual shoqëror – politik, përkatësisht qëllimi i lustracionit është mbrojtja e demokracisë nga abuzimet e mundshme në të ardhmen, dhe jo ballafaqimi me të kaluarën.

²⁶ Rregullorja e Punës së Komisionit për Verifikimin e Fakteve e miratuar më datë 14.07.2009. E aksesshme në: <http://www.kvf.org.mk/>.

II. PROCEDURA ADMINISTRATIVE NË PROCESIN E LUSTRACIONIT

Lustracioni duhej të ishte një proces i cili do ta ndihmonte dhe përshpejtonte zhvillimin demokratik në Republikën e Maqedonisë përmes ndriçimit të rasteve të shkeljeve të të drejtave të njeriut dhe lirive themelore nga ana shërbimeve të sigurisë të ish-sistemit njëpartiak komunist dhe bashkëpunëtorëve të tyre, me qëllim që e njëjta të mos përsëritet në të ardhmen. Por, në vend të kësaj, ai u shndërrua në mekanizëm, të mbështetur në ligj, t’i largojë nga funksionet publike personat të cilët nuk ishin sipas dëshirës së garniturës në pushtet ose thënë me fjalë të tjera, ai në vend që të kontribuojë për çlirimin nga trashëgimia totalitare e sistemit të kaluar, çoi në legalizimin e revanshizmit politik të pushtetit në raport me të gjithë ata për të cilët ai mendonte se janë ose mund të jenë oponentë të saj politikë. Bazat juridike të lustracionit, siç theksuam, janë sanksionuar në Ligjin për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik, apo siç njihet me emrin e popullarizuar Ligji për lustracion, të cilin Kuvendi i Republikës së Maqedonisë e miratoi kah fundi i muajit janar të vitit 2008 dhe me të ashtuquajturin Ligjin e ri të miratuar në vitin 2012, Ligji për lustracion me një titull të gjatë dhe më të saktë, si vijon: “Ligji për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje në dokumente dhe shpalljen e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore”.

Nën presionin e publikut dhe faktorit ndërkombëtar, Kuvendi i Republikës së Maqedonisë, në muajin gusht të vitit 2015, e miratoi Ligjin për ndërprerjen e vlefshmërisë së Ligjit për lustracion nga vitit 2012. Megjithatë, atavizmat e lustracionit ngelën edhe pas miratimit të këtij Ligji. Bazat juridike për mbetjen e tyre janë përfshirë pikërisht në të njëjtin.

Ekzekutori i pushtetit në procedurat e lustracionit ishte dhe, për fat të keq, akoma është Komisioni për Verifikimin e Fakteve – i quajtur popullorçë Komisioni për Lustracion.²⁷

Komisioni për Lustracion, sipas ligjit, është organ i pavarur dhe i mëvetësishëm i cili e zhvillon procedurën për qasje, zbulim dhe përdorim të dokumenteve të organeve të sigurisë shtetërore për shpalljen e bashkëpunimit të personave – kandidatë për bartës të funksioneve publike ose për autorizime publike, ish-bartës dhe bartës aktual të funksioneve publike ose ish-ushtres dhe ushtres aktual të veprimtarisë publike ose autorizimeve publike – me organet e sigurisë shtetërore. Ky përkufizim ligjor i Komisionit kritikohet meqë çdo bashkëpunim me organet e sigurisë shtetërore nuk është i dëmshëm për shoqërinë. Për shembull, nëse qytetari denoncon vepër penale ose

²⁷ Mandati i Komisionit, në përputhje me Ligjin për ndërprerjen e vlefshmërisë së Ligjit për lustracion, ndërpritet me përfundimin final të procedurave të filluara në bazë të Ligjit paraprak, ndërsa më së voni në afat prej dy vjetësh nga dita e fillimit të zbatimit të këtij Ligji (1 shtator 2015).

kryerësin, për këtë nuk guxon të lustronet. Në të vërtetë, mosdenoncimi i veprës penale ose të kryerësit, për të cilën gjë në Kodin Penal është përcaktuar dënimi me burgim në kohëzgjatje prej pesë dhe më shumë vjet paraqet vepër të veçantë penale.²⁸

Komisioni miraton aktvendim me të cilin e konstaton bashkëpunimin me organet e sigurisë shtetërore dhe pasojat juridike nga bashkëpunimi i atillë i personave të përfshirë me Ligjin. Kjo dispozitë ligjore kritikohet, meqë në të njëjtën nuk theksohet se cilat janë pasojat juridike nga bashkëpunimi të cilat cenohen. Pasojat juridike mund të jenë pozitive dhe negative. Nëse pala paraqet vepër të rëndë penale kundër ndonjërit nga vlerat shoqërore të mbrojtura me Kodin Penal dhe kryerësin e saj, gjithsesi se pasojat nuk do të jenë negative, por pozitive, meqë do të zbulohet kryerësi dhe veprimi i tij i kundërligjshëm dhe e njëjta do të procedohet nga organet kompetente për ndjekje penale (prokuroria publike dhe gjykatat).

Intenca e ligjvënësit sigurisht ka qenë zbardhja e rasteve të rrezikimeve konkrete të lirive dhe të drejtave të njeriut për shkak të bashkëpunimit të personave të lustruar me organet e sigurisë shtetërore. Megjithatë, kjo në mënyrë të saktë nuk është përcaktuar në asnjë dispozitë të Ligjit. Për këtë shkak, objekt të lustracionit ishin të gjithë qytetarët të cilët kanë bashkëpunuar me shërbimet e sigurisë shtetërore, pa marrë parasysh nëse me bashkëpunimin e tyre janë shkelur liritë dhe të drejtat e njeriut ose bëhet fjalë për bashkëpunim të lejuar me ligj për denoncimin e veprave penale të rrezikshme për shoqërinë. Objekt i lustracionit madje ishin edhe persona që kanë qenë të punësuar në organet e sigurisë shtetërore, të cilët zbulimin e veprave të rrezikshme shoqërore e kanë pasur obligim zyrtar.

Nga aspekti nomoteknik, Ligji po ashtu, kritikohet. Së këtejmi, në procedurën e miratimit të Ligjit nuk janë respektuar parimet (principet) metodologjike të normimit juridik, si vijojnë: parimi i kushtetutshmërisë, parimi i harmonizimit normativ të aktit normativ, parimi i zbatueshmërisë së aktit normativ, parimi i sistematizimit, parimi i korrektësisë gjuhësore dhe qartësisë së aktit normativ, si dhe parime të tjera.

Mangësitë dhe zbrazëtirat e cekura të Ligjit, në mënyrë negative u pasqyruan mbi zbatimin e tij në procedurën administrative, ndërsa pastaj edhe në procedurën e kontesteve administrative para Gjykatës Administrative.

²⁸ Sipas nenit 363, paragrafi 1 dhe 2 të Kodit Penal, ai që e di se përgatitet kryerja e një veprë penale për të cilën sipas ligjit mund të shqiptohet dënimi me burgim prej pesë vjet ose dënimi më i rëndë, dhe në kohën kur akoma ka qenë e mundur të parandalohet kryerja e saj nuk e ka denoncuar, ndërsa vepra ka qenë në tentativë ose e kryer, do të dënohet me dënimi në para ose me dënimi me burgim deri në një vit. Nëse nuk është denoncuar përgatitja e veprës penale për të cilën, sipas ligjit, mund të shqiptohet dënimi i përjetshëm me burgim, kryerësi do të dënohet me dënimi me burgim nga një deri në pesë vjet. Sipas nenit 364, paragrafi 1 dhe 2 të KP personi zyrtar i cili me vetëdije nuk do ta denoncojë veprën penale për të cilën ka kuptuar gjatë ushtrimit të detyrës së tij, nëse për atë vepër sipas ligjit mund të shqiptohet dënimi me burgim prej pesë vjet ose dënimi më i rëndë, ndërsa vepra ndiqet sipas detyrës zyrtare, do të dënohet me dënimi në para ose me burgim nga një deri tre vjet. Me dënimi të këtyllë do të dënohet edhe gjithsecili që me vetëdije nuk do ta denoncojë veprën penale nga nenet 123, 141, 142, 158, 162, 165, 186, 187, 188, 215, 216, 231, 232, 236, 237, 238, 258, 259, 268, 269, 273, nenet 305 deri në 326, 348, 349, nenet 353 deri në 362, 382, 383, 394, 394-a, 396 dhe nenet 403 deri në 422.

Vështrim i përgjithshëm i procedurës administrative para Komisionit për Lustracion

Sipas Ligjit (neni 31) në procedurën e lustracionit Komisioni miraton akte konkrete administrative – aktvendime me të cilat konstatohet bashkëpunimi me organet e sigurisë shtetërore. Dispozitivi i aktvendimit të Komisionit e përmban emrin dhe mbiemrin e plotë të personit në fjalë, NUAQ, datën dhe vendin e lindjes, pseudonimet që i ka përdorur gjatë bashkëpunimit dhe dokumentet që janë përdorur si provë për bashkëpunimin e tij me organet e sigurisë shtetërore, funksioni publik ose autorizimi publik për të cilin është kandidat për ta ushtruar, e ushtron ose e ka ushtruar. Zgjidhja e këtyllë ligjore e përmbajtjes së dispozitivit të aktvendimit nuk i plotëson standardet përgjithësisht të pranuar në procedurën administrative. Dispozitivi sipas LPPA (Neni 211, paragrafi 2 deri në 5) duhet të jetë i shkurtër dhe i përcaktuar, ndërsa kur është e nevojshme mund të ndahet në më shumë pika. Zakonisht dispozitivi përmban të dhëna për emrin dhe mbiemrin (sipas nevojës edhe emrin e babait) e palës, adresën e banimit, të drejtën që i njihet ose obligimin të cilin duhet ta kryej, afatin brenda të cilit duhet ta kryej obligimin (veprimin). Me dispozitivin mund të vendoset edhe për shpenzimet e procedurës, nëse i ka pasur, duke e përcaktuar shumën e tyre dhe kush e ka për detyrë ta paguaj, kujt dhe në cilin afat. Kur është përcaktuar se mjeti juridik nuk e shtyn ekzekutimin, kjo doemos duhet të theksohet në dispozitivin. Provat, në bazë të të cilave është konstatuar gjendja faktike, inkorporohen në arsyetimin dhe assesin në dispozitivin.

Duke i pasur parasysh dispozitat e Ligjit për Lustracion, procedura administrative para Komisionit për Lustracion është njëra nga procedurat e posaçme administrative. Për këto procedura zbatohen dispozitat e Ligjit – lex specialis – prej të cilave buron veçoria e tyre, ndërsa për çdo gjë tjetër që nuk është rregulluar me atë ligj, zbatohen dispozitat e Ligjit për procedurë të përgjithshme administrative (LPPA).

Sipas LPPA, procedura administrative hapet me kërkesë të palës dhe sipas detyrës zyrtare.

Komisioni për Lustracion hapte procedurë sipas detyrës zyrtare.

Çështja e parë në të cilën do të përqendrohemi është çështja e fillimit të procedurës së lustracionit. Procedura administrative, sipas LPPA, konsiderohet si e hapur atëherë kur organi kompetent ka kryer ndonjë veprim me qëllim të zhvillimit të procedurës (e ka dëgjuar palën, e ka dëgjuar dëshmitarin, ka siguruar prova sipas detyrës zyrtare dhe ngjashëm). Procedura administrative sipas detyrës zyrtare mund të hapet edhe me miratimin e konkluzionit të veçantë për hapjen e saj, nëse një gjë e këtyllë është përcaktuar me ligj ose me akt tjetër normativ.

Ligji për Lustracion nga viti 2012 nuk parashikon aprovim të konkluzionit të veçantë për hapje të procedurës për lustracion. Konsiderojmë se bëhet fjalë për mangësi të Ligjit, duke e pasur parasysh rëndësinë e procedurës dhe pasojat të cilat rezultojnë nga zhvillimi i së njëjtës. Konkluzioni, menjëherë pas miratimit, do t'i dërgohet palës, ndërsa ajo sipas dispozitave të LPPA, ka të drejtë ankimi kundër tij. Në këtë mënyrë, pala do

të njoftohet për ngritjen e procedurës dhe do t'i ofrohej mundësi t'i mbroj të drejtat e veta që në fillimin e procedurës. Konkluzioni do t'i dërgohet palës pa publikimin e tij në ueb-faqen e Komisionit. Çdo publikim i të dhënave për lustracion, deri në përfundimin e aktvendimit të lustracionit, është në kundërshtim me nenin 25 të Kushtetutës i cili ua garanton qytetarëve respektimin e privatësisë, si dhe dinjitetin dhe reputacionin.²⁹

Ligji për lustracion nga viti 2008 përcaktoi obligim për Komisionin që të miratojë konkluzion me të cilin udhëhiqet procedura. Me konkluzionin Komisioni e njofton paraqitësin se deklarata nuk është në përputhje me të dhënat të cilat ai i ka në dispozicion dhe e thërret paraqitësin e deklaratës i cili e kundërshton konkluzionin, në afat prej pesë ditësh nga pranimi, të prononcohet me shkrim ose me gojë. Është evidente se ky veprim gjatë procedurës kryhet kur ajo praktikisht ka përfunduar. Sipas kësaj, konkluzioni për udhëheqjen e procedurës nuk mund të trajtohet si konkluzion për hapjen e saj, por si akt (veprim) procedural me të cilin i mundësohet palës t'i prezantoj pikëpamjet e veta në lidhje me faktet e konstatuara gjatë procedurës.

Sipas nenit 6 të Ligjit për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik (Ligji për lustracion)³⁰ personat, të cilët kanë qenë kandidatë për ushtrimin e funksionit publik ose personat të cilët tanimë e ushtrojnë funksionin, e kishin për detyrë të paraqesin deklaram gojor se nuk kanë bashkëpunuar me organet e sigurisë shtetërore në periudhën nga miratimi i Deklaratës së Këshillit Antifashist të Çlirimit Kombëtar të Maqedonisë (KAÇKM) për të drejtat themelore të qytetarit të Maqedonisë demokratike në mbledhjen e parë të KAÇKM më 2 gusht të vitit 1944, deri në ditën e hyrjes në fuqi të Ligjit (5 shkurt të vitit 2008), si bashkëpunëtor i fshehtë ose informator i fshehtë gjatë grumbullimit operativ të informacioneve që kanë qenë objekt të trajtimit, ruajtjes dhe përdorimit nga ana e sigurimit shtetëror se nuk ka dhënë urdhra dhe as që ka qenë përdorues i informacioneve nga bashkëpunëtori i fshehtë ose informatori i fshehtë, me të cilat janë shkelur ose kufizuar të drejtat dhe liritë themelore të qytetarëve për motive politike ose ideologjike, dhe se nga kjo nuk ka përfituar dobi materiale dhe se nuk ka qenë i privilegjuar gjatë punësimit ose avancimit në detyrë".

Procedurën e përcaktimit të vërtetësisë së deklaratës së personit bartës i funksionit publik Komisioni e kishte për detyrë ta ngre në afat prej 15 ditësh nga dita e pranimit të deklaratës, ndërsa procedura për përcaktimin e vërtetësisë së deklaratës të personit kandidat për bartës të funksionit publik, ai e kishte për detyrë ta ngre menjëherë dhe më së voni në afat prej 24 orësh nga pranimi i deklaratës.

Është evidente se Ligji përcakton afate të shkurtra për ngritjen e procedurës për konstatimin e vërtetësisë së deklaratës, e që në të vërtetë është për t'u përshëndetur. Megjithatë, Ligji nuk parashikon obligim të Komisionit që ta njoftoj personin për rezultatet e procedurës në lidhje me ata persona për të cilët është konstatuar se nuk kanë

²⁹ Secilit qytetar i garantohet respektimi dhe mbrojtja e privatësisë së jetës së tij personale dhe familjare, dinjitetit dhe reputacionit të tij. Sipas nenit 12 të Deklaratës Universale për të Drejtat e Njeriut, veç tjerash, askush nuk guxon të ekspozohet në ndërhyrjen e jetës private dhe të sulmeve të nderit dhe reputacionit të tij. Secili ka të drejtë të mbrohet me Ligj kundër ndërhyrjes ose sulmit të këtyllë. Dispozitë identike përmban edhe Pakti Ndërkombëtar për të Drejta Civile dhe Politike (neni 17).

³⁰ "Gazeta Zyrtare e Republikës së Republikës së Maqedonisë" numër 14/2008.

bashkëpunuar me organet e sigurisë shtetërore. Për këtë shkak, paraqitësve të deklaratave si shpata e Demokleut ju qëndronte pezull mbi kokë rreziku që të lustrohen, duke filluar nga dita e paraqitjes së deklaratës deri në 1 shtator të vitit 2015 kur sipas Ligjit për ndërprerjen e vlefshmërisë të Ligjit për lustracion, duhej të ndërpriten të gjitha procedurat për të cilat nuk ishin miratuar aktvendime për lustracion. Me këtë u bë një presion i madh psikologjik mbi qytetarët dhe u cenua e drejta e tyre e lirisë dhe sigurisë të garantuara me nenin 5 paragrafin 1 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Ai presion për qytetarët të cilët paraqisnin deklarata në fillim të vitit 2008 zgjati shtatë vjet.

Sipas LPPA ngritja e procedurës është çështje procedurale. Sipas kësaj, në rast të konstatimit të vërtetësisë së deklaratës se personi nuk ka bashkëpunuar me organet e sigurisë shtetërore duhej të miratohej konkluzion me të cilin do të konstatohej se nuk ka baza për ngritjen e procedurës për lustracion. Për shmangien e çdo dyshimi, miratimi i konkluzionit të këtyllë duhej të përcaktohej me Ligjin për lustracion si lex specialis. Duke e pasur parasysh faktin se Ligji për lustracion nuk përcakton një mundësi të këtyllë, konsiderojmë se konform parimit të mbrojtjes së të drejtave të palëve, parimit të transparencës dhe parimit të orientimit shërbyes të organeve, Komisioni për Lustracion e kishte për detyrë me njoftim me shkrim, në afat sa më të shkurtër, t'i njoftoj palët me atë se me kontrollin e vërtetësisë së deklaratës është konstatuar se nuk kanë bashkëpunuar me shërbimet e sigurisë shtetërore.

Respektimi i standardeve të procedurës administrative në procedurat e lustracionit

Standardet e procedurës administrative janë përcaktuar në LPPA në formë të parimeve themelore të procedurës. Disa prej tyre, siç është parimi i transparencës, parimi i aspektit formal dhe privat, parimi i hulumtimit dhe të qenit në dispozicion (parimi i inkuizicionit – hulumtimit dhe të qenit në dispozicion) etj., janë nxjerrë nga dispozitat e LPPA.

Gjatë procedurës u cenuan më shumë parime të përcaktuara me LPPA.

Do të fillojmë me ato pa të cilat nuk mund të imagjinohet mbrojtja e të drejtave dhe interesave të palëve në procedurë.

Parimi i dëgjësës së palës

Sipas këtij parimi, para miratimit të aktvendimit palës doemos duhet t'i ofrohet mundësia që të prononcohet për faktet dhe rrethanat që janë të rëndësishme për miratimin e aktvendimit. Kjo do të thotë se pala, para miratimit të aktvendimit, doemos duhet të dëgjohej dhe me këtë t'i ofrohet mundësia t'i realizojë dhe mbroj të drejtat e veta dhe interesat juridikë.

Procedura e lustracionit, siç e pamë, ngritet sipas detyrës zyrtare. Në numrin më të madh të rasteve ligjet me të cilët rregullohen procedurat të cilat zhvillohen sipas

detyrës zyrtare, përmbajnë dispozita në të cilat paraprakisht është përcaktuar dëgjesa e palëve në procesverbal në mënyrë që të grumbullohen të dhënat kryesore për faktet dhe rrethanat e rëndësishme për miratimin e aktvendimit. E tillë është procedura për eksproprijim, procedura për shqyrtimin e përgjegjësisë materiale të kryerësit të dëmit, procedura disiplinore etj. Duke i pasur parasysh pasojat deri te të cilat mund të vijë pas plotfuqishmërisë së aktvendimit për lustracion ndaj reputacionit dhe dinjitetit të personit për të cilin është miratuar aktvendimi, dhe veçanërisht ndaj angazhimit të tij profesional, është e domosdoshme dëgjesa e palëve. Megjithatë, Ligji për lustracion nuk ka parashikuar një obligim të këtillë për Komisionin për Lustracion. Kjo është një mangësi e madhe e këtij Ligji e cila reflektohet me pasoja të rënda sa i përket mbrojtjes së të drejtave të personave kundër të cilëve është ngritur procedura e lustracionit.

Kjo mangësi mund të evitohet përmes zbatimit të dispozitës së nenit 10 të LPPA, e cila ka karakter imperativ dhe është në përputhje me botëkuptimet demokratike për marrëdhëniet e organeve të pushtetit shtetëror me qytetarët dhe për punën e këtyre organeve konform dispozitave kushtetuese për ndërtimin e Republikës së Maqedonisë si shtet ligjor në të cilin sundimi i së drejtës është njëra nga vlerat themelore të rendit kushtetues.

Zbatimi i këtij parimi në procedurën e lustracionit nënkupton palës t'i ofrohet mundësia që t'i mohojë pretendimet e Komisionit, t'i mohojë provat të cilat ai i ka në dispozicion, të jap sqarime dhe të propozojë dhe parashtojë prova nga të cilat rezulton e kundërta prej asaj që e pohon Komisioni. Parimi kryesor i çdo procedure, në të cilën ka palë me interesa të kundërta, është parimi audiatur et altera pars – të dëgjohej edhe pala tjetër. Këtu ky parim nuk është respektuar.

Parimi i mbrojtjes së të drejtave të palëve dhe mbrojtja e interesit publik

Ky parim është konfirmim i demokratizimit të administratës. Kjo qëndron kundrejt dogmës burokratike – etastike sipas së cilës në procedurën administrative interesat publikë çdoherë kanë prioritet në raport me interesat e qytetarëve. Shoqëria përbëhet nga qytetarët. Shteti në shoqërinë demokratike në të vërtetë paraqet sistem të qytetarëve të organizuar. Ai është shoqëri e organizuar demokratike e qytetarëve. Në atë shoqëri organet kompetente për zgjidhjen e çështjeve administrative janë servis i qytetarëve. Kuptimi i ekzistimit të këtyre organeve qëndron pikërisht në ofrimin e shërbimeve për nevojat dhe interesat e qytetarëve. Duke punuar për nevojat dhe interesat e qytetarëve, ata e kanë për detyrë t'i mbrojnë të drejtat e atyre qytetarëve që paraqiten si palë në procedurën administrative. Në themelin e mbrojtjes së të drejtave dhe interesave të palëve qëndron respektimi i të gjitha të drejtave dhe interesave të cilat palëve u garantohen dhe u mbrohen me Kushtetutën e Republikës së Maqedonisë, me ligjet e Republikës dhe marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara konform Kushtetutës. LPPA i obligon organet kompetente t'i mbrojnë të drejtat e palëve në zgjidhjen e çështjeve administrative.

Në procedurën e lustracionit aspak nuk është mbajtur llogari për mbrojtjen e të drejtave të palëve. Komisioni për Lustracion sillej si inkuizicion i llojit të vet. Ai e zbatonte të ashtuquajturin parim i hulumtimit ose parim të inkuizicionit sipas të cilit, organi duhet t'i përcaktojë faktet dhe rrethanat me rëndësi për miratimin e aktvendimit, pavarësisht vullnetit të palëve, nënkuptohet duke u udhëhequr, para së gjithash, nga interesi publik. Komisioni padyshim, me interes publik e nënkuptonte interesin e pushtetit dhe jo interesin e qytetarëve.

Në shoqërinë demokratike organet shtetërore janë servis i qytetarëve, dhe jo servis i garniturës në pushtet. Komisioni për lustracion, aspak nuk u soll si servis i qytetarëve. Ai në mënyrë burokratike u tjetërsua nga qytetarët dhe si i këtillë shkaktonte frikë dhe trishtim tek ata. Një organ shtetëror me orientim shërbyes nuk guxon të mbjell frikë dhe trishtim tek qytetarët, por siguri dhe besim.

Parimi i orientimit shërbyes të organeve gjatë vendimmarrjes për punë administrative.

Në shoqëritë demokratike, administrata si nënsistem i pushtetit ekzekutiv, buron nga qytetarët dhe punon për ata. Ajo nuk guxon të jetë një pushtet i tjetërsuar, pushtet i cili me barriera të shumta burokratike është ndarë nga shoqëria, dhe nuk guxon të jetë pushtet i cili vihet mbi shoqërinë. Për shoqërinë demokratike është e huaj çdo qeverisje nga njeriu ndaj njeriut. Kjo bazohet në punën (shërbimin) e njeriut për njeriun, e që nga aspekti i administratës do të thotë shërbim i njeriut – nëpunësit publikë për njeriun qytetar, përkatësisht palë e cila në procedurën administrative realizon ose zbaton të drejta ose detyrime të përcaktuara me ligj.

Orientimi shërbyes i organeve të administratës është imperativ i shoqërisë kontemporane. Ai kërkon punonjës të cilët e duan punën, të cilët plotësisht i përkushtohen dhe të cilët ndjejnë kënaqësi me atë që u shërbejnë bashkëqytetarëve të tyre nga puna e të cilëve jetojnë; njerëz të ndërgjegjshëm, se administrata ekziston për qytetarët dhe ekziston prej tyre – nga tatimet, taksat dhe kontributet të cilat ata ia paguajnë shtetit në mënyrë që të sigurojnë jetë të sigurt. Për anëtarët e Komisionit për Lustracion nuk mund të themi se i posedojnë këto tipare.

Nëpunësit e një administrate me orientim të mirëfilltë shërbyes duhet të komunikojnë në maksimum me qytetarët dhe t'i njoftojnë për lëndët, t'u ndihmojnë si palë, në mënyrë që sa më shpejtë dhe më lehtë t'i realizojnë të drejtat e tyre dhe interesat juridikë në procedurën administrative, nënkuptohet në kuadër të interesave publikë të përcaktuar me ligj. Sipas kësaj, parimi i orientimit shërbyes i autoriteteve e imponon nevojën për kryerjen e punëve administrative në procedurë administrative, të sigurohen punonjës të cilët si virty do ta kenë modestinë, humanizmin, të qenit komunikues, flimjin dhe ndërgjegjësimin gjatë punës. Këto vlera morale janë imperativ për një organ të mirëfilltë me orientim shërbyes të administratës.

Komisioni për Lustracion nuk funksiononte si servis i qytetarëve por si servis i garniturës në pushtet i cili u nda nga qytetarët dhe në vend që, konform parimit të sovranitetit të qytetarëve, t'ju shërbejë atyre, ai i shërbente garniturës në pushtet, për qërim hesapësh me qytetarët, intelektualët e shquar maqedonas të cilët nuk deshën ta përkulin kokën para autoritetit të pushtetit, por bënë përpjekje dëshpëruese për ta ruajtur autonominë e personalitetit, reputacionin dhe dinjitetin e tyre.

Parimi i ndihmës së palës

Ky parim është ngushtë i lidhur dhe buron nga parimi paraprak. Me të LPPA e obligon organin i cili e zhvillon procedurën të kujdeset që mosdija dhe mosinformimi i palëve dhe personave të tjerë, që marrin pjesë në procedurë, të mos jetë në dëm të të drejtave që u takojnë konform ligjit.³¹

Për zbatimin e plotë të këtij parimi nga organet e administratës është e nevojshme së paku në shërbimet, të cilat punojnë drejtpërdrejt me palët, të angazhohen punonjës me kulturë dhe sjellje të lartë, me kualitete të larta etike të cilat përmbajnë elemente humanitare dhe janë të gatshëm t'u ndihmojnë njerëzve çdoherë kur kanë nevojë për ndihmë. Anëtarët e Komisionit për Lustracion si organ për qërim hesape me qytetarët, të cilët nuk sillëshin sipas dëshirës së pushtetit, nuk i karakterizojnë kualifikimet e këtilla.

Përndryshe, në lidhje me zbatimin e këtij parimi, çdoherë duhet ta kemi parasysh faktin se me zbatimin e tij, aq sa i ndihmohet palës t'i realizojë dhe mbrojë të drejtat dhe interesat e saj, po aq, madje edhe më shumë kontribuohet që procedura në mënyrë të shpejtë dhe efikase të zbatohet dhe të përfundojë me miratimin e aktvendimit të ligjshëm dhe mirë të arsyetuar me të cilin do të jenë të kënaqur si pala ashtu edhe pjesëmarrësit e tjerë në procedurë. Vetëm në këtë mënyrë mund të arrihet efikasitet maksimal dhe aspekti ekonomik i procedurës, që në të vërtetë duhet të jetë synimi përfundimtar i çdo organi të administratës i cili punon dhe vendos për punët administrative për të drejtat dhe interesat e qytetarëve.³²

Në lidhje me zbatimin e këtij parimi, LPPA i obligon organet të cilat e zhvillojnë procedurën të kujdesen për informimin e palëve në lidhje me rrjedhën e procedurës. Nuk ka dyshime se vetëm pala mirë e informuar në mënyrë të drejtë mund ta ndjek procedurën dhe në mënyrë aktive të marr pjesë në të njëjtën; të ofroj propozime për të prezantuar prova të reja; të kërkoj dhe të jap sqarime gjatë procedurës, të kërkoj ndihmë nga nëpunësi që e zhvillon procedurën etj. Nga një organ i burokratizuar dhe në mënyrë ekstreme i tjetërsuar nga qytetarët siç është Komisioni për Lustracion nuk mund të pritë të sillet sipas këtij standardi ligjor dhe t'u ndihmojë palëve. Ai nuk ishte i disponuar t'u ndihmojë palëve. Madje, kjo shihej edhe nga deklaratimet arrogante të njeriut të parë të Komisionit. Pikërisht ky ishte njëri nga shkaqet për paligjshmërinë e shumë aktvendimeve të miratuara nga ana e Komisionit për Lustracion.

31 Neni 18 i LPPA. Më gjerësisht tek Simeon Gelevski, Procedura administrative, "Prosvetno Dello", Shkup, f. 61 – 62.

32 Për marrëdhëniet midis palëve – qytetarëve dhe organeve të administratës në procedurën administrative, më gjerësisht shih: Boçe Davitkovski, Marrëdhëniet midis qytetarëve dhe organeve të administratës, Përmbledhje e punimeve për nder të Aleksandar Hristov, Fakulteti Juridik, Shkup, 1996, f. 76 – 82.

Në funksion të parimit të ndihmës së palës është edhe obligimi ligjor që pala të udhëzohet – të vihet në dijeni për mjetin juridik kundër aktvendimit që e ka pranuar. Udhëzimi për mjetin juridik, sipas LPPA është pjesë përbërëse e aktvendimit në procedurën administrative. Mosinkorporimi i tij në aktvendim nënkupton shkelje esenciale të procedurës. Udhëzimi duhet t'i përmbajë të gjitha informacionet e nevojshme të cilat do t'i mundësojnë palës të mbrohet në mënyrë efektive nga paligjshmëritë gjatë punës së organit në procedurën që i ka paraprirë aktvendimit. Kështu që, ai duhet ta përmbajë emërtimin e mjetit juridik i cili mund të paraqitet (ankesë, kundërshtim, padi); emërtim të organit të cilit duhet t'i paraqitet mjeti juridik, afati brenda të cilit duhet të paraqitet dhe mënyra e paraqitjes (drejtpërdrejtë organit në formë të parashtresës me shkrim, me postë – me dërgesë me rekomandë ose në procesverbal tek organi). Udhëzimi për mjetin juridik në aktvendimet e Komisionit për Lustracion është si vijon: "Personi, në afat prej tetë ditësh nga dita e dërgesës së aktvendimit, para gjykatës kompetente mund të ngre procedurë, të bazuar mbi parimet e prioritetit dhe urgjencës." Është e evidente se ky udhëzim nuk është i plotë dhe me të njëjtin nuk i ndihmohet palës. Nëse me udhëzimin nuk ndihmohet pala në realizimin dhe mbrojtjen e të drejtave të saj dhe interesave juridikë para institucioneve më të larta juridike, atëherë thjeshtë nuk e ka funksionin për të cilin është dedikuar. Mungesa e këtij funksioni në të vërtetë e bën inekzistent. Mosekzistimi i udhëzimit çon deri në anulimin e aktvendimit nga instanca më e lartë e kontrollit, për shkak të shkeljes esenciale të procedurës. Sipas kësaj, Gjykata Administrative, nga aspekti formal, është dashur t'i anulojë të gjitha aktvendimet kundër të cilave është paraqitur padi dhe t'i kthejë lëndët në rishikim, përkatësisht në korrigjim.

Parimi i barazisë, paanshmërisë dhe objektivitetit

Bazën kushtetuese – juridike të këtij parimi e përmbajnë dispozitat e nenit 9 të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë, sipas së cilave qytetarët e Republikës së Maqedonisë janë të barabartë para Kushtetutës dhe ligjeve në liritë dhe të drejtat, pavarësisht gjinisë, racës, ngjyrës së lëkurës, origjinës kombëtare dhe sociale, bindjes politike dhe fetare dhe pozitës pronësore dhe shoqërore. Konform këtij parimi, organet në procedurën administrative e kanë për detyrë të sigurojnë zbatim të barabartë, të paanshëm dhe objektiv të ligjeve dhe akteve tjera normative gjatë zgjidhjes së punëve administrative. Kjo është garanci për drejtësinë dhe të drejtën pa të cilën nuk ka ligjshmëri në zgjidhjen e të drejtave dhe detyrimeve të palëve në procedurën administrative.

Ky parim është fokusuar në drejtim të eliminimit të trajtimit të pabarabartë të qytetarëve nga ana e organeve kompetente për zgjidhjen e punëve administrative. Baza e trajtimit të këtyre të drejtave paraqet pabarazi sociale, lidhje familjare dhe miqësore dhe korrumpim të personave zyrtarë. Në procedurën e lustracionit cenimet e këtij parimi u detektuan në favorizimin e palëve sipas përkatësisë partiake dhe afërsisë me garniturën në pushtet.

Nga Komisioni u lustruan persona publikë: intelektualë, shkrimtarë, gazetarë, profesorë, gjyqtarë dhe të tjerë, të cilët nuk ishin sipas dëshirës së pushtetit. Ai ishte një

servis i llojit të vet i pushtetit për qerim hesapesh me të gjithë ata të cilët nuk deshën “të luajnë sipas muzikës së tij”.

Parimi i pavarësisë

Ky parim e garanton pavarësinë e organeve gjatë vendimmarrjes në punët administrative dhe pavarësinë e personave të autorizuar zyrtarë gjatë përcaktimit të fakteve dhe rrethanave të rëndësishme për miratimin e aktvendimit dhe gjatë zbatimit të akteve normative me të cilët është rregulluar materia përkatëse administrative. Pavarësia duhet ta mundësojë mosndërrhyrjen e instancave më të larta gjatë vendimmarrjes, liri për organin gjatë vendimmarrjes, vendimmarrje të paanshme dhe ligjshmëri të vendimeve të miratuara. Nëse organi i shkallës së parë, krahas angazhimeve të bëra për miratimin e vendimit të ligjshëm, bën gabim gjatë zbatimit të së drejtës, gabimin do ta evitojë organi i shkallës së dytë si instancë e drejtpërdrejtë më e lartë e procedurës. Komisioni për Lustracion nuk vendoste në mënyrë të pavarur, por ashtu siç kërkonte pushteti.

Parimi i transparencës

Ky parim duhet të sigurojë transparencë gjatë procedurës administrative për palën dhe për personat e tjerë të interesuar. Me këtë, palës dhe personave të interesuar të tjerë, duhet t’u sigurohet të kenë këqyrje gjatë procedurës, e që është një supozim për kontrollin përkatës shoqëror mbi punën e administratës dhe për forcimin e përgjegjësisë së organeve të administratës në përgjithësi gjatë punës së tyre dhe gjatë zgjidhjes së punëve administrative. Zbatimi i këtij parimi nënkupton kontribut në drejtim të demokratizimit të funksionimit të organeve të administratës me atë që mundësohet që puna e tyre të jetë publike dhe e aksesshme për këqyrje për secilin që ka interes të arsyeshëm për një gjë të këtillë.³³

Në procedurat para Komisionit për Lustracion, ky parim zbatohet pamjaftueshëm. Ligji e obligonte Komisionin t’u mundësojë qytetarëve qasje deri te informacionet të cilat ai i mblidhte për të njëjtit, si dhe për familjarët e tyre, përfundimisht deri në shkallën e dytë të linjës së parë dhe personave të autorizuar prej tyre me autorizim të verifikuar nga noteri.

Në funksion të këtij parimi është e drejta e shqyrtimit të dokumenteve dhe njoftimeve për rrjedhën e procedurës.³⁴ Sipas LPPA, palët kanë të drejtë t’i shqyrtojnë dokumentet e lëndës dhe në shpenzim të tyre t’i përshkruajnë shkresat e nevojshme e që nënkuptohet bëhet nën mbikëqyrjen e personit të caktuar zyrtar. Të drejtë të këtillë ka edhe çdo person tjetër i cili do ta bëjë të mundshëm interesin e tij juridik t’i shqyrtojë dhe përshkruajë dokumentet. Përveç kësaj, pala dhe çdo person tjetër që do ta bëjë të mundshëm interesin e tij juridik në lëndën (familjar të linjës së parë deri në shkallën e dytë, vëllezër dhe motra të personit të lustruar), si dhe organet e interesuara shtetërore kanë të drejtë të njoftohen për rrjedhën e procedurës.

33 Më gjerësisht, shih: Dr. Simeon Gelevski, Procedura administrative, “Prosvetno Dello”, Shkup, 1993, f. 67 – 68.

34 Neni 80 i Ligjit për procedurë të përgjithshme administrative.

Nënkuptohet se nuk mund të shqyrtohen dhe as të përshkruhen: procesverbali për këshillimin dhe votimin, referatet zyrtare dhe draftet e vendimeve dhe as shkresat e tjera që konsiderohen konfidenciale nëse me këtë mund të kuptohet qëllimi i procedurës ose nëse e njëjta i kundërvihet interesit publik ose interesit të arsyetuar të një pale ose një personi të tretë. Në të vërtetë, këtë e përcakton edhe LPPA.³⁵

Në funksion të parimit të transparencës në procedurën administrative është edhe dërgesa përmes njoftimit publik.³⁶ Ligji për lustracion parashikon mënyrë moderne të dërgesës përmes njoftimit publik me publikimin e aktvendimit të lustracionit në ueb-faqen e Komisionit.

Sipas Ligjit për lustracion aktvendimi publikohet në ueb-faqen e Komisionit në afat jo më të gjatë se tre ditë, nga dita e njoftimit të palës për rezultatet e kontrollit të zbatuar. Konsiderojmë se publikimi i aktvendimit para se i njëjti të bëhet i plotfuqishëm është në kundërshtim me dispozitën e nenit 25 të Kushtetutës të Republikës së Maqedonisë me të cilën qytetarëve të Republikës u garantohet mbrojtja e dinjitetit dhe reputacionit.

Ligji e obligoi Komisionin që qytetarëve t’u mundësojë qasje deri te informacionet të cilat ai i grumbullonte për të njëjtit, si dhe për familjarët e tyre, përfundimisht deri në shkallën e dytë të linjës së parë dhe për personat e autorizuar prej tyre me autorizim të verifikuar nga noteri. Mendoj se Komisioni këtë të drejtë qytetarëve nuk ua mundësonte edhe me aq dëshirë. Sidoqoftë, kjo e drejtë është e pavlefshme, pa mundësinë që qytetarët ta tregojnë të vërtetën e tyre në mënyrë dhe në procedurë siç është përcaktuar në LPPA, përkatësisht siç e kërkon parimi audiatur et altera pars.

Parimi i dyshkallësisë

Ky parim bazohet në dispozitën e nenit 15 të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë me të cilën qytetarëve u garantohet e drejta e ankesës kundër akteve individuale juridike të miratuara në procedurën e shkallës së parë, para gjykatës, organit administrativ ose organizatës apo institucioneve të tjera që kryejnë autorizime publike. Ky standard kushtetues është pranuar nga LPPA. Sipas LPPA, në procedurën administrative kundër aktvendimit të miratuar në shkallë të parë, pala ka të drejtën e ankesës.³⁷ Pala ka të drejtën e ankesës edhe në rastin kur organi i shkallës së parë, brenda afatit të përcaktuar, nuk ka marrë aktvendim sipas kërkesës së saj.

Ligji për lustracion nuk e pranon këtë standard, por përcakton se kundër aktvendimit të miratuar nga Komisioni mund të hapet procedurë para gjykatës kompetente të bazuar mbi parimin e prioritetit dhe urgjencës.

Mospranimi i këtij standardi, padyshim ndikon negativisht mbi të drejtat dhe interesat e palëve në procedurë para Komisionit. Nuk ka dyshime se shumica e filtrave

35 Shih: neni 80 paragrafi 4 të Ligjit për procedurë të përgjithshme administrative.

36 Shih: neni 94 të Ligjit për procedurë të përgjithshme administrative.

37 Më gjerësisht: Dr. Simeon Gelevski, Procedura administrative, “Prosvetno Dello”, Shkup, 1993, f. 56 – 57 dhe Dr. Branislav Marković, Polozaji uloga stranke u upravnom postupku, Privredni pregled, Beograd, 1977, f. 34 – 36.

kontrollues, të cilët i nënshtrohen aktvendimit të një organi janë garanci për shkallë më të lartë të ligjshmërisë së saj, dhe me këtë edhe shkallës më të lartë të mbrojtjes së të drejtave dhe interesave juridike të palëve.

Parime tjera të rëndësishme të procedurës administrative

Mosrespektimi i parimeve të cekura rezultoi deri në shkeljen e parimeve të tjera të LPPA: **parimi i vërtetësisë materiale, parimi i efikasitetit, parimi i aspektit ekonomik**, etj..

Kur jemi tek **parimi i vërtetësisë materiale** shkurtimisht mund të themi se nuk mund të përcaktohet e vërteta materiale nëse palës nuk i ofrohet mundësia, sa u përket provave që i ka në dispozicion Komisioni, të nxjerr kundërprova dhe argumenteve të tij t'u kundërvihet me kundër-argumente. Vetëm në këtë mënyrë mundet drejt dhe paanshëm të përcaktohet e vërteta materiale dhe në bazë të të vërtetës materiale, të përcaktuar në këtë mënyrë, të miratohet aktvendim i ligjshëm.

Sa i përket **parimit të efikasitetit**, me zbatimin e tij plotësohet parimi i mbrojtjes së të drejtave të qytetarëve dhe mbrojtjes së interesit publik në procedurën administrative. Realizimi efikas i të drejtave më së shpeshti për palët është njësoj i rëndësishëm me realizimin e tyre të plotë. Kjo, për shkak se vendimmarrja sipas kërkesave të palëve për të cilat vendoset në procedurë administrative, në numrin më të madh të rasteve, nuk duron prolongim. Drejtësia e vonuar është afër me padrejtësinë, ndërsa në rastet kur për shkak të vonesës së saj bëhet e panevojshme, atëherë paraqet padrejtësi. Për këtë shkak, parimi i efikasitetit në punën e organeve të administratës, sipas domethënies së vet materiale juridike, i afrohet **parimit të ligjshmërisë** si parim kyç në punën e tyre dhe padyshim parimi më i rëndësishëm në procedurën administrative.³⁸

Në procedurën e lustracionit rëndësia e zbatimit konsekuent të këtij parimi do të ishte e madhe meqë me përfundimin efikas të procedurës pala e kupton se a do të lirohet së shpejti ose jo nga traumat e Komisionit.

Sipas parimit të aspektit ekonomik dhe urgjencës, procedura administrative zhvillohet në mënyrë ekonomike dhe me urgjencë, pa prolongime dhe me këtë më pak shpenzime për palën dhe për personat e tjerë të involvuar në procedurë, përkatësisht, të grumbullohet çdo gjë që është e nevojshme për konstatimin e drejtë të gjendjes

faktike dhe për miratimin e aktvendimit të ligjshëm dhe të drejtë.³⁹

Ligjvënësi i Ligji për lustracion, mesa duket ka mbajtur llogari për këtë parim kur e ka përjashtuar instancën e shkallës së dytë gjatë procedurës dhe ka përcaktuar mundësi për mbrojtje gjyqësore të ligjshmërisë para gjykatës kompetente kundër aktvendimit të shkallës së parë. Për atë se ligjvënësi ka mbajtur llogari për këtë parim flet edhe fakti që afatin prej 30 ditësh, për ngritjen e kontestit administrativ, e ka shkurtuar në tetë ditë.

Së këtejmi, duke e pasur parasysh atë që e thamë më lartë, me çka u vunë në dukje një sërë mangësish gjatë zhvillimit të procedurës, mund të konkludohet se qëllimi primar i ligjvënësit nuk ka qenë procedura të përfundojë në afat sa më të shkurtër në interes të palës, por në interes të strukturës në pushtet, pala subjekt i lustracionit për një kohë sa më të shkurtër të vuloset si person jashtë ligjit në lidhje me mundësinë për ushtrimin e funksionit publik.

Përshpejtimi i procedurës së lustracionit si procedurë e veçantë administrative nuk guxon të jetë në dëm të përcaktimit kualitativ të gjendjes faktike dhe zbatimit kualitativ të së drejtës materiale dhe procedurale. Duke e pasur parasysh se gjatë zbatimit të parimit të aspektit ekonomik dhe urgjencës së procedurës nuk guxon t'i neglizhojmë parimet e tjera të procedurës administrative dhe para së gjithash parimin e ligjshmërisë, parimin e efikasitetit, parimin e vërtetësisë materiale dhe parime të tjera. Me fjalë të tjera, nëse u japim rëndësi më të madhe aspektit ekonomik dhe urgjencës gjatë procedurës, nëse organi i administratës nuk i përcakton të gjitha faktet dhe rrethanat me rëndësi për miratimin e aktvendimit, nuk do të mund të miratojë aktvendim të bazuar mbi vërtetësinë materiale, ndërkaq për këtë shkak nuk do të mundet në mënyrë të drejtë ta zbatojë të drejtën materiale. Rezultati i kësaj do të jetë aktvendimi i paligjshëm pas të cilit do të pasojë reagimi i palës së pakënaqur me paraqitjen e mjetit juridik deri te organi kompetent kontrollues (organ i instancës ose organ tjetër), i cili mund ta anulojë aktvendimin dhe lëndën t'ia kthejë organit të shkallës së parë për rishikim.

Rezultati përfundimtar i gjithë kësaj është një procedurë administrative e paligjshme, joefikase dhe joekonomike dhe në të vërtetë në numrin më të madh të rasteve zhvillohej procedura e lustracionit.

Qëllimi primar i çdo procedure administrative, madje edhe i procedurës së lustracionit në një shoqëri demokratike, duhet të jetë realizimi efikas dhe mbrojtja e të drejtave

³⁹ Ky parim nënkupton modifikimin e parimit të mëparshëm të ekonomizimit të procedurës së përcaktuar me Ligjin për procedurë të përgjithshme administrative të ish-RSFJ. Në vend të formulimit të mëparshëm, si vijon: "Procedura doemos duhet të zhvillohet shpejtë dhe me sa më pak shpenzime për palën dhe personat e tjerë të cilët marrin pjesë në procedurë, por në këtë mënyrë të sigurohet çdo gjë që është e nevojshme për përcaktimin e drejtë të gjendjes faktike dhe për miratimin e aktvendimit ligjor dhe të drejtë", në dispozitën e nenit 17 të LPPA është inkorporuar formulimi i ri i parimit, i modifikuar vetëm në pjesën e parë të fjalisë, me fjalët si vijojnë: "procedura zhvillohet në mënyrë ekonomike dhe urgjente, pa prolongim". Fjalët në vazhdim të fjalisë janë të njëjta sikurse edhe në formulimin e mëparshëm. Me këtë modifikim, ligjvënësi, mesa duket, ka dashur ta theksojë nevojën e procedimit urgjent të organeve të administratës në punët administrative. Drejtësia e vonuar është shumë afër me padrejtësinë. Ajo shpesh shndërrohet në padrejtësi ose, në rast më të lehtë, në të drejtë të neglizhuar. Puna e ngadaltë e organeve të administratës shpeshherë çon deri në realizimin e vonuar të të drejtave dhe interesave të palëve në procedurën administrative. Sipas kësaj, tërësisht është e arsyeshme intenca e ligjvënësit me modifikimin e këtij parimi të ndikojë në përshpejtimin e procedurave administrative.

³⁸ Për rëndësinë e këtij parimi, shih: nenin 6 të Ligjit për procedurë të përgjithshme administrative dhe Dr. Simeon Gelevski, Procedura administrative, "Prosvetno Dello", Shkup, 1993, f. 43 – 46.

dhe interesave juridike të palëve, si dhe realizimi efikas i obligimeve të tyre të përcaktuara me ligj. Aspekti ekonomik dhe urgjenca e procedurës duhet të jenë në funksion të efikasitetit. Do të jetë kështu nëse gjatë zbatimit të parimit të aspektit ekonomik dhe urgjencës, njëlloj mbahet llogari edhe për parimet e tjera të procedurës.

Mbrojtja gjyqësore nga aktvendimet e paligjshme në procedurën e lustracionit

Mbrojtja gjyqësore nga aktvendimet e paligjshme të Komisionit për Lustracion është rregulluar me dispozitat e nenit 31, paragrafi 5 dhe 6 dhe nenit 32 paragrafi 1, 2 dhe 3 të Ligjit për lustracion.

Sipas nenit 31, paragrafi 5 të Ligjit për lustracion, kundër aktvendimit të Komisionit, në afat prej tetë ditësh nga dita e pranimit të aktvendimit, mund të ngritet procedurë para gjykatës kompetente, të bazuar në parimin e prioritetit dhe urgjencës. Nëse nuk ngritet procedurë brenda këtij afati, aktvendimi i Komisionit për lustracion bëhet përfundimtar.

Sipas nenit 32, paragrafi 1, 2 dhe 3 të Ligjit, gjykata kompetente në afat prej pesë ditësh ngre procedurë urgjente, në të cilën vendos sipas kërkesës për përcaktimin e mosbashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore. Për ngritjen e procedurës, paraqitësi e njofton Komisionin. Pas hyrjes në fuqi të vendimit të gjykatës kompetente, me të cilin konfirmohet aktvendimi i Komisionit, ai aktvendim bëhet përfundimtar.

Ligji nuk e saktëson kush është gjykata kompetente. Kjo krijonte mëdyshje tek palët, sa i përket gjykatës të cilës duhet t'i drejtohen me mjetin juridik për mbrojtjen e të drejtave të tyre. Duke e pasur parasysh se bëhet fjalë për aktvendim të miratuar në procedurë administrative, nënkuptohet se kompetente është Gjykata Administrative.

Ligji, gjithashtu, nuk e saktëson në cilën procedurë do të vendos gjykata kompetente. Sipas Ligjit për kontestet administrative, para gjykatës administrative mund të zhvillohen dy procedura. E para është procedura sipas padisë për ngritjen e kontestit administrativ. E dyta është procedura sipas kërkesës për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të garantuara me Kushtetutë nëse këto të drejta dhe liri janë shkelur me aktin e veçantë përfundimtar, ndërkaq nuk është siguruar mbrojtje tjetër gjyqësore.⁴⁰ Çdo gjë u fokusua në pozicionin se procedura para gjykatës administrative duhet të zhvillohet sipas dispozitave për konteste administrative të përcaktuara në Ligj.

Në procedurën para Gjykatës Administrative është kapërcyer një fazë shumë e rëndësishme. Kjo ka të bëjë me paraqitjen e padisë ndaj përgjigjes nga organi i cili e ka miratuar aktvendimin kundër të cilit ajo është paraqitur, në këtë rast Komisioni për Lustracion. Kjo mangësi deri diku zbutet me obligimin e paraqitësit të padisë që ta njoftojë Komisionin për paraqitjen e së njëjtës. Megjithatë, njoftimi i Komisionit nga paraqitësi nuk është i njëjtë me paraqitjen e padisë nga ana e Gjykatës deri te Komisioni, me kërkesë që ai t'i përgjigjet të njëjtës.

Pasi që do ta pranojë padinë e përgjigjes, organi i administratës e ka për detyrë ta shqyrtoj dhe nëse konstaton se ka gabuar gjatë zhvillimit të procedurës ose gjatë zbatimit të së drejtës materiale, atëherë mund ta zbatojë mjetin e jashtëzakonshëm juridik ndryshim dhe anulim të aktvendimit në lidhje me kontestin administrativ dhe të miratuar aktvendim të ri, me të cilin do ta evitohet mangësinë. Për miratimin e aktvendimit të ri organi e ka për detyrë ta njoftojë gjykatën. Në këtë rast gjykata do të kërkojë nga pala të prononcohet nëse edhe më tutje është në mbrojtje të padisë. Nëse pala deklaron se është e kënaqur nga aktvendimi i ri dhe nuk është në mbrojtje të padisë, gjykata me aktvendim e ndërpret procedurën. Megjithatë, nëse pala deklaron se nuk është e kënaqur me aktvendimin e ri, atëherë gjykata e vazhdon procedurën sipas padisë.

Shpërfillja e kësaj faze të procedurës, nën vallon e parimit të prioritetit dhe urgjencës, sipas mendimit tonë, është një mangësi e madhe e procedurës. Parimi i prioritetit dhe urgjencës mund të realizohet duke u dhënë përparësi absolute lëndëve të lustracionit në raport me lëndët e tjera, si dhe përmes shkurtimeve të afateve ligjore për zbatimin e veprimeve të caktuara procedurale, dhe jo me shpërfilljen e një faze të rëndësishme të procedurës në të cilën organit të paditur i jepet mundësia që ta rishikojë vendimin e vet dhe t'i përgjigjet padisë konform parimit audiatur et altera pars.

Paqartësi të caktuara krijonte edhe mungesa e dispozitës për të drejtën e ankesës kundër vendimit të Gjykatës Administrative. Duke e pasur parasysh faktin se Ligji e përcakton plotfuqishmërinë e vendimit – aktgjykimit të gjykatës kompetente, u nënkuptua që vendimi të bëhet i plotfuqishëm doemos duhet të absolutohen të gjitha mjetet juridike para gjykatës së njëjtë. Mjet juridik kundër aktgjykimit të Gjykatës Administrative është ankesa. Sa u përket ankesave kundër aktgjykimeve të Gjykatës Administrative, deri në formimin e Gjykatës së Lartë Administrative, vendoste Gjykata Supreme e Republikës së Maqedonisë. Pas formimit të Gjykatës së Lartë Administrative për ankesat vendos kjo Gjykatë. Me këtë u shmangën të gjitha mëdyshjet lidhur me gjykatën kompetente për mbrojtje gjyqësore kundër aktvendimeve të paligjshme të Komisionit për Lustracion.

Në lidhje me mbrojtjen gjyqësore të të drejtave dhe interesave juridike të palëve në procedurë para Gjykatës Administrative do të përqendrohemi edhe mbi mangësitë e Ligjit për lustracion në aspektin e gjendjes faktike lidhur me përmbushjen e kushteve të lustracionit. Nga Ligji mund të konkludohet se kushti që një person i caktuar të lustruhet është bashkëpunimi me organet e sigurisë shtetërore. Me sa duket, ligjvënësi nuk e ka perceptuar faktin se çdo bashkëpunim me organet e sigurisë nuk është i dëmshëm për shoqërinë, përkatësisht se me çdo bashkëpunim nuk shkelen liritë dhe të drejtat e njeriut. Liritë dhe të drejtat e njeriut shkelen vetëm me atë bashkëpunim gjatë së cilit bashkëpunëtori organeve të sigurisë shtetërore u dorëzon informacione për fakte inekzistente, e as që kanë ekzistuar në realitetin objektiv ose përmes shtrembërimit dashakeq të fakteve. Paraqitja e informacioneve të këtilla ose shtrembërimi dashakeq i fakteve paraqet kodoshllëk në kuptimin e vërtetë të fjalës. Nuk është kodoshllëk nëse bashkëpunëtori paraqet informacione për fakte të cilat objektivist ekzistojnë. Organi i sigurisë duhet të vlerësojë nëse faktet duhet të procedohen më tutje në procedurë gjyqësore ose jo. Fjalën e fundit për atë nëse ndonjë kryerje ose moskryerje është e

⁴⁰ Shih: nenin 55 të Ligjit për konteste administrative ("Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë", numër 62/06).

dëmshme për shoqërinë ose jo, e ka gjykata. Duke e përcaktuar vetëm bashkëpunimin me organet e sigurisë shtetërore, pa u futur në përcaktimin e ekzistimit/mosekzistimit të fakteve për shkeljen e të drejtave të njeriut, Gjykata Administrative në të vërtetë ishte në një situatë që të pozicionohet në anën e pushtetit në mbrojtje të interesave të tij për eliminimin nga jeta publike të personaliteteve të papërshtatshëm politikisht.

Çështje tjera në lidhje me mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të palëve në procedurën e lustracionit

Çështja e parë në të cilën do të përqendrohemi është çështja e lustracionit të personave të vdekur. Marrëdhëniet juridike janë marrëdhënie inter vivos, midis subjekteve të gjalla. Marrëdhëniet administrative janë marrëdhënie juridike të cilat vendosen midis organit dhe palës. Palë në procedurën administrative nuk mund të jetë personi i vdekur. Sipas kësaj, procedurat e zhvilluara për persona të vdekur janë absurde. E këtillë është për shembull procedura e lustrimit të shkrimtarit Sllavko Janevski e cila përfundoi me miratimin e aktvendimit me të cilin ai u lustrua. Aktvendimi për lustracionin e njeriut i cili që moti ka ndërruar jetë është absurd mbi absurdet. Aktvendimi i këtillë nuk është i pranueshëm as nga këndvështrimi etik. Njeriu ka lindur, jeton, e ka dhënë kontributin e tij për pasardhësit (në këtë rast i ndjeri ka dhënë kontribut të madh për kulturën maqedonase si autorë i shumë veprave letrare: vjersha, tregime dhe romane në mesin e të cilave edhe romanin e parë në gjuhën letrare maqedonase). Është mëkat të shqetësohet shpirti i dikujt në prehen e amshueshme, do të thoshte i urti i popullit. De mortibus nil nisi bene – për të vdekurit fol vetëm fjalë të mira, thotë fjala e urtë latine.⁴¹

Çështja e dytë është çështja e kufizimit të së drejtës së ushtrimit të funksionit publik të personave për të cilët me aktvendim përfundimtar të Komisionit për Lustracion është konstatuar se kanë bashkëpunuar me organet e sigurisë shtetërore. Sipas Kodit Penal ndalimi për ushtrimin e profesionit, veprimtarisë ose detyrës është sanksion penal – dënim të cilin mund ta shqiptojë vetëm gjykata.⁴² Në rastin konkret, një sanksion të këtillë e shqipton organi i administratës – Komisioni i cili me atë që i është dhënë autorizimi të shqiptojë sanksion të këtillë, është shndërruar në pseudo-organ gjyqësor, e që ligjërisht është e palejueshme dhe kundër kushtetuese.

Çështja e tretë ka të bëjë me zbatimin e mëturjeshëm të Ligjit për ndërprerjen e vlefshmërisë së Ligjit për lustracion. Me nenin 2, paragrafin 3 të këtij Ligji është përcaktuar se ndërpriten të gjitha procedurat e filluara për të cilat deri më datë një shtator të vitit 2015 nuk janë miratuar aktvendime. Me nenin e tretë - përcaktohet se të gjithë personat të cilëve me aktvendim përfundimtar të Komisionit për Lustracion u është konstatuar bashkëpunimi me organin e sigurisë shtetërore e përmbushin kushtin për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik. Kjo do të thotë se atyre personave mund t'iu

kufizohet ushtrimi i funksionit publik. Kjo dispozitë ligjore është e papranueshme nga këndvështrimi i nenit 9 të Kushtetutës, sipas të cilit të gjithë qytetarët para Kushtetutës dhe ligjeve janë të barabartë. Nga njëra anë kemi ndërprerje të procedurave dhe ndalim për ngritjen e procedurave të reja (neni 2, paragrafi 2 të Ligjit) nga ana tjetër kemi sanksionim të atyre personave për të cilët janë miratuar aktvendime përfundimtare me kufizim të ushtrimit të funksionit publik. Kjo është kundër kushtetuese. Gjykata Kushtetuese, padyshim se duhet t'i eliminojë nga sistemi juridik këto dispozita ligjore sipas detyrës zyrtare, nëse deri më tani askush nuk ka ngritur nismë për vlerësimin e kushtetutshmërisë së tyre.

Madje, edhe nga aspekti i LPPA kjo dispozitë ligjore është e papranueshme. Procedura administrative përbëhet nga pesë faza. Faza e fundit është ekzekutimi i aktvendimit. Nëse me nenin 2 të Ligjit është përcaktuar të ndërpriten procedurat, kjo nënkupton edhe moszbatimin e ekzekutimit të aktvendimeve përfundimtare gjatë procedurave, meqë ekzekutimi administrativ të aktvendimeve është pjesë – fazë e procedurës administrative. Konsiderojmë se Gjykata Administrative, edhe pa vendimin e Gjykatës Kushtetuese për jokushtetutshmërinë e dispozitës në fjalë të ligjit, duke iu referuar LPPA duhet t'i anulojë vendimet dhe ta detyrojë Komisionin t'i ndërpres procedurat në çdo rast konkret për shkaqet të cilat i theksuam parapraakisht.

Çështja e katër dhe e fundit ka të bëjë me nocionin ushtrues i funksionit publik. Sipas ligjeve, ushtrues i funksionit publik është funksionari i zgjedhur ose i emëruar në organet e pushtetit shtetëror. Ligji për lustracion e zgjeron nocionin ushtrues i funksionit publik me atë që në mënyrë taksative i numëron për cilët persona do të zbatohet. Megjithatë, në asnjë rast ushtrues i funksionit publik nuk mund të konsiderohet qytetari i cili ushtron një profesion të caktuar gjatë ushtrimit të së cilit nuk merr vendime të drejtpërdrejta për liritë dhe të drejtat e qytetarëve të tjerë. Sipas kësaj, si ushtrues i funksionit publik nuk mund të trajtohet shkrimtari, profesori, artisti, gazetari etj., i cili nuk është në pozicion udhëheqës në ndonjërin nga organet e pushtetit shtetëror. Së këtejmi, edhe për këtë shkak, nuk duhet të insistohet në largimin nga puna të personave të këtillë përveç asaj që e theksuam për pamundësinë e ekzekutimit të aktvendimeve përfundimtare meqë ekzekutimi është fazë e procedurës administrative.

Në lidhje me këtë, mund të vërehet përfshirja e madhe e personave të cilët mund t'iu nënshtrohen lustracionit. Si për ilustrim, do ta theksojmë dispozitën e nenit 3, paragrafi 1, pika 16 me të cilën janë përfshirë të gjithë personat me shërbim në ARM, Ministrinë e Mbrojtjes, Ministrinë e Punëve të Brendshme, etj. Në radhët e këtyre personave gjenden eprorë ushtarakë me grada të ulëta (nënoficerë) të cilët kryejnë punë administrative teknike, persona civilë nga radhët e personelit shërbyes, daktilografë, elektrikistë, shoferë, pastrues, etj. Këta persona nuk kanë kryer, nuk kryejnë, as që do të kryejnë ndonjë funksion publik ose autorizime publike. Përveç kësaj, ilustrative është dispozita e pikës 25 e cila i përfshin personat të cilët kanë fituar mbi 5% kapital gjatë transformimit të ndërmarrjeve në pronësi shoqërore dhe me persona të lidhur me ta. Parashtrohet pyetja, kush është lidhja e kapitalit të fituar me funksionin publik. Personi mund të fitojë kapital ndërsa asnjëherë të mos ushtrojë funksion publik.

⁴¹ Stojčević D, Romac A.: *Dicta e regulae iuris - latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom i objašnjenjima - drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1971.*

⁴² Sipas nenit 33, paragrafi 1, pika 3 e Kodit Penal ndalimi i profesionit, veprimtarisë ose detyrës është dënim. Ky dënim, sipas paragrafit 6 të nenit të njëjtë, mund të shqiptohet vetëm si dënim dytësor bashkë me dënimin me burgim ose me dënimin me kusht me të cilin është përcaktuar dënimi me burgim.

Kontrolli mbi punën e Komisionit për Lustracion

Vështrim i përgjithshëm

Shoqëria demokratike duhet të siguroj kontroll efektiv mbi organet dhe institucionet e veta të cilat ushtrojnë autorizime publike. Kontrolli mund të jetë formal dhe joformal.

Mënyrat formale i përfshijnë të gjitha mënyrat institucionale të kontrollit që mbi këto organe dhe institucione i ushtrojnë subjektet e kontrollit dhe monitorimit shoqëror të cilët janë jashtë strukturës së tyre organizative dhe brenda saj.

Mënyrat joformale të kontrollit mbi organet e administratës i përfshijnë të gjitha format e kontrollit të cilat i ushtrojnë subjektet e kontrollit të shoqërisë të cilët nuk janë përfshirë në sistemin e strukturës zyrtare të organeve shtetërore dhe të cilët e realizojnë kontrollin jashtë kornizave formale – juridike të kontrollit të përcaktuara me aktet normative për kontrollin dhe mbikëqyrjen në shoqëri. Këtu bën pjesë kontrolli të cilin e ushtrojnë partitë politike, shoqatat e qytetarëve, grupacione të ndryshme sociale – ekonomike të qytetarëve (sindikata, dhoma dhe ngjashëm), mjetet e informimit publik, si dhe kontrollin të cilin e ushtrojnë vet qytetarët si pjesëtarë të shoqërisë.

Mënyrat formale të kontrollit mbi Komisionin për Lustracion

Gjithsesi se më efektive janë mënyrat formale të kontrollit. Sa i përket punës së Komisionit për Lustracion, përveç kontrollit të instancës dhe kontrollit administrativ – gjyqësor, për të cilat u bë fjalë më lartë, më i rëndësishëm është kontrolli i Kuvendit (Parlamentit), kontrolli kushtetues gjyqësor, kontrolli i Ombudsmanit dhe kontrolli i inspeksionit administrativ.

Sipas nenit 6 të Ligjit për lustracion, kryetari dhe anëtarët e Komisionit i zgjedh dhe shkarkon Kuvendi i Republikës së Maqedonisë me shumicën e dy të tretës së votave nga numri i përgjithshëm i deputetëve, nga radhët e personaliteteve me integritet të lartë personal dhe profesional.

Duke e pasur parasysh këtë dispozitë, Kuvendi i Republikës së Maqedonisë ushtron kontroll **kuvector** mbi punën e Komisionit për Lustracion, meqë ai në të vërtetë e zgjedh Komisionin. Nëse ai e zgjedh, atëherë ai duhet të përgjigjet para Kuvendit për punën e vet. Në favor të kësaj flet edhe dispozita e nenit 68 paragrafi 1 alineja 17 e Kushtetutës së Republikës, sipas së cilës Kuvendi ushtron kontroll politik dhe mbikëqyrje mbi Qeverinë dhe mbi bartësit e tjerë të funksioneve publike që janë përgjegjës para tij.

Megjithatë, Kuvendi i Republikës së Maqedonisë, si organ i pushtetit i cili qëmoti është ndarë nga qytetarët dhe në vend që të jetë servis i tyre është shndërruar në servis të vetvetes, është evidente se më shumë është fokusuar në anën represive të punës së Komisionit. Atë nuk e intereson ose e intereson shumë pak ligjshmëria në punën e tij. Pikërisht për këtë shkak, mungoi kontrolli efektiv i Kuvendit mbi punën e Komisionit.

Kontroll kushtetues gjyqësor në Republikën e Maqedonisë ushtron Gjykata Kushtetuese e Republikës së Maqedonisë. Ajo e ushtron kontrollin në kuadër të kompetencave të saj kushtetuese që ta mbrojë kushtetutshmërinë dhe ligjshmërinë⁴³.

Gjatë ushtrimit të rolit të saj kontrollues në lidhje me Komisionin për Lustracion, Gjykata Kushtetuese nuk ishte në lartësinë e misionit të saj të përcaktuar me Kushtetutë. Për këtë, flet edhe fakti që ajo ishte në pritje të iniciativës për vlerësimin e kushtetutshmërisë së Ligjit për lustracion të paraqes Komiteti i Helsinkit për të Drejtat e Njeriut dhe qytetari Stamen Filipov, krahas asaj se Rregullorja i mundëson vet ajo sipas detyrës zyrtare të ngre një procedurë të këtillë. Kjo veçanërisht për shkak të faktit që Komisioni për Lustracion shkaktoi turbulenca të mëdha në publik që në fillimet e punës së tij. Deri në ato turbulenca erdhi për shkak të mangësive në aktet normative për punën e tij për të cilat u bë fjalë më lartë.

Ushtrues i kontrollit të Ombudsmanit në Republikën e Maqedonisë është Avokati i Popullit. Duke e ushtruar këtë kontroll ai, veç tjerash, i mbron edhe të drejtat e qytetarëve të garantuara me Kushtetutën dhe ligjet kur ato shkelen nga ana e organeve të administratës.

Procedura e mbrojtjes së të drejtave kushtetuese dhe ligjore e qytetarëve para Avokatit të Popullit ngritet me paraqitjen e parashtrësës. Çdo person mund të paraqes parashtrësë deri te Avokati i Popullit kur do të vlerësoj se janë shkelur të drejtat kushtetuese dhe ligjore ose kur shkelen parimet e mosdiskriminimit dhe përfaqësimit të drejtë dhe adekuat të pjesëtarëve të bashkësive në organet dhe organizatat në Republikën e Maqedonisë të cilat ushtrojnë autorizime publike.

Avokati i Popullit mund të hap procedurë edhe me iniciativë të vet, nëse vlerëson se qytetarëve u janë shkelur të drejtat kushtetuese dhe ligjore.

Përvojat e deritanishme flasin se Avokati i Popullit reagon mjaft butë kur bëhet fjalë për shkelje të të drejtave të qytetarëve të garantuara me Kushtetutën dhe ligjet e Republikës. Kjo butësi e tij është e pranishme dhe ishte evidente edhe sa i përket Komisionit për Lustracion.

Sjellja e Avokatit të Popullit, kur bëhet fjalë për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të qytetarëve, më së miri është pasqyruar në Raportin e Grupit të Ekspertëve të udhëhequr nga gjermani Rajnhard Pribe, në të cilin përveç tjerash theksohet se: "Avokati i Popullit paraqitet si i painteresuar që ta shfrytëzojë mandatin e tij në tërësi, mesa duket meqë bën balancë që të mos e shqetësojë tepër garniturën në pushtet në lidhje me raste të caktuara dhe aftësinë e tij të realizojë hetime në raste më pak të politizuara. Pastaj, mjedisi i tensionuar politik, me sa duket, kontribuon për mungesë të respektit ndaj punës dhe autorizimeve të tij dhe çon në obstrukcion. Sidoqoftë, pikërisht gjatë kohës së situatave të atilla të krizës është e domosdoshme një mbikëqyrje e rreptë nga Avokati i Popullit lidhur me sundimin e së drejtës, qeverisjen e mirë, mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe kthimin e besimit publik në institucionet shtetërore. Veç tjerash, Avokati i Popullit nuk ka qasje sistematike ndaj shkeljeve të detektuara potenciale të të drejtave

43 Shih: nenin 108 të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë.

të njeriut, edhe pse përveç presionit evident politik (të drejtpërdrejtë ose të tërthortë), teoretikisht asgjë nuk e pengon atë të veprojë fuqishëm mbi situatat e detektuar si gardian monitorues i mirëfilltë i rendit". Nga një Ombudsman me karakteristika të këtylla nuk mund të pritët intervenim efektiv në mbrojtjen e lirive të njeriut në procedurat para Komisionit për Lustracion.

Në kompetencë të inspeksionit administrativ është mbikëqyrja mbi zbatimin e LPPA, Ligjit për mbikëqyrje inspektuese dhe ligje të tjerë të cilët përmbajnë dispozita për procedurë administrative.

Dispozita për procedurë administrative përmban edhe Ligji për lustracion. Në të vërtetë, Komisioni gjatë miratimit të aktvendimit e zbaton LPPA në të gjitha situatat të cilat nuk janë rregulluar me dispozitat e veçanta të Ligjit për lustracion. Nga kjo rezulton se në kompetencë të inspeksionit administrativ është edhe kontrolli i punës së Komisionit për Lustracion në procedurat administrative për miratimin e aktvendimeve të lustracionit.

Edhe pse nuk kemi informata më të sakta për angazhimin e inspeksionit administrativ lidhur me punën e Komisionit për lustracion të procedurave administrative, nga sjellja e institucioneve kontrolluese mbrojtëse të pushtetit ndaj organeve të tij, mund të konkludojmë se inspeksioni administrativ nuk ka pasur rol të rëndësishëm në kontrollin e punës së Komisionit për Lustracion.

Mënyrat joformale të kontrollit mbi Komisionin për Lustracion

Nëse për bartësit e mënyrave formale të kontrollit mund të thuhet se dështuan në kontrollin mbi punën e Komisionit për Lustracion, kjo nuk mund të thuhet për bartësit e mënyrave joformale. Partitë politike të opozitës, shoqatat e qytetarëve, mjetet e informimit publik, si dhe qytetarët me vigjilencë e ndiqnin punën e Komisionit për Lustracion dhe rregullisht i vinin në pah anët negative gjatë punës së tij, i kritikonin dhe i vulosnin të gjitha lëshimet në punën e tij, organizonin tryeza të rrumbullakëta dhe tubime të tjera në të cilat diskutohej në mënyrë kritike për aspektet negative në procedurën e lustracionit, si dhe për pasojat e dëmshme të cilat i shkakton lustracioni dhe do t'ia shkaktojë shoqërisë. Me këtë, ata bënë presion të madh mbi pushtetin. Si rezultat i këtij presioni, pushteti ishte i detyruar ta ndryshojë Ligjin për lustracion në mënyrë që t'i zbusë disa dispozita të tij dhe në fund të miratojë Ligj për ndërprerjen e vlefshmërisë së tij. Anulimi i 12 neneve të Ligjit për lustracion deri në të cilin erdhi me vendim të Gjykatës Kushtetuese, në mars të vitit 2012, është rezultat i nismës së Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut dhe të qytetarit Stamen Filipov. Me abrogimin e atyre neneve të Ligjit, Komisionit, si ekzekutor i vullnetit politik të garniturës në pushtet në qërim hesapësh me oponentët e tij, iu dha një goditje aq e fuqishme nga e cila nuk mundi të rimëkëmbet.

Pasojat nga lustracioni

Ligji për lustracion shkoi në histori. Komisioni për Lustracion i jeton ditët e fundit. Nga lustracioni mbetën disa atavizma të cilët rezultojnë nga Ligji për ndërprerjen e

vlefshmërisë së Ligjit për lustracion. Megjithatë, mbetën edhe pasojat. Atavizmat do të zhduken, pasojat do të jenë afatgjata.

Me fillimin e punës së Komisionit për Lustracion, tek qytetarët lindi **frika dhe pasiguria** për ardhmërinë e tyre. Duke e pasur parasysh sistemin përgjithësisht të proklamuar të vet mbrojtjes shoqërore i cili gjatë kohës së socializmit nga qytetarët kërkonte të marrin pjesë aktive në vetëmbrojtjen e shoqërisë nga dukuritë sociale – patologjike, shumë qytetarë si individë, realizonin kontakte me organet e sigurisë shtetërore. Një numër i madh i tyre ishin edhe anëtarë të komiteteve të ndryshme për siguri dhe vetëmbrojtje shoqërore të cilët ishin formuar në organizatat e punës së bashkuar, në bashkësitë vetëqeverisëse të interesit, organet dhe institucionet e pushtetit etj. Shumë qytetarë punonin në organet e punëve të brendshme, në organet e sigurisë dhe zbulimit, në inspeksione, në prokurori, në gjykata penale etj. secili prej tyre druan mos gjendet i goditur nga Komisioni famoz për Lustracion. Mbisundoi frikë nga përndjekjet e mundshme, humbja e punës, traumat dhe marginalizimi nga ana e pushtetit.

Në Republikë mbisundoi atmosferë e cila i ngjasonte atmosferës në vitet e socializmit administrativ, midis viteve 1945 dhe 1952, kur në mënyrë konsekuente zbatoheshin ashtuquajtura diktatura e proletarietit.

Qytetarët të cilët u goditën nga Komisioni për Lustracion, në numrin më të madh të rasteve, pa meritë pësuan **trauma të rënda** vetëm për shkak se kanë punuar në organet e sigurisë ose duke i kryer detyrat e tyre zyrtare dhe qytetare, në mënyrë të njëfishtë ose të shumëfishtë kanë bashkëpunuar me organet e sigurisë por edhe me institucionet e tjera kontrolluese – mbrojtëse të ish-shoqërisë socialiste (komuniste).

Dëm të madh pësuan dhe akoma pësojnë organet kontrolluese mbrojtëse dhe institucionet e shoqërisë dhe para së gjithash organet e punëve të brendshme dhe prokuroritë meqë qytetarët nuk guxojnë t'i denoncojnë veprat penale dhe kryerësit e tyre, duke u frikësuar që të mos lustrohen, me çka në mënyrë të drejtpërdrejtë ndihmohet krimi në shtet dhe i njëjti në mënyrë të drejtpërdrejtë stimulohet.

Lustracioni, i vendosur dhe i zbatuar keq në aspektin ligjor, rezultoi në **reduktimin e kapaciteteve demokratike të shoqërisë dhe shtetit** si pjesë e tij integrale, me ç'rast në masë të konsiderueshme u reduktua reputacioni i shtetit demokratik dhe ligjor.

Insuficienca e kapaciteteve demokratike për çka kontribut të rëndësishëm ka procesi i zbatuar në mënyrë të parregullt dhe të padrejtë i lustracionit **drejtpërsëdrejti u pasqyrua negativisht edhe ndaj proceseve të integritetit** të shtetit në Bashkimin Evropian dhe NATO.

IV. IMPLIKIMET POLITIKE, MORALE DHE NJERËZORE TË PROCESIT TË LUSTRACIONIT NË MAQEDONI

Republika e Maqedonisë ishte shteti i parë nga vendet që u pavarësuan pas shpërbërjes së ish-Jugosllavisë, e cila e realizonte procesin e lustracionit. Në Republikën e Maqedonisë u miratua dhe filloi të zbatohet Ligji për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik me të cilin iu pamundësua të ushtrinë funksione publike personave për të cilët në një procedurë përkatëse para komisionit special dhe të konfirmuar nga Gjykata Administrative do të provohet se në sistemin e kaluar kanë bashkëpunuar me shërbimet sekrete, me çka ua kanë shkelur të drejtat njerëzore personave të tjerë, ndërkaq për këtë kanë pasur dokumente të firmosura me shkrim, kanë marrë kompensime në para dhe janë avancuar në shërbim ose në funksione. Motoja e këtij procesi, siç qëndron akoma në ueb-faqen e Komisionit për Verifikimin e Fakteve ose emërtimi popullor Komisioni për Lustracion është – “qëllimi i lustracionit nuk është ndëshkimi i njerëzve për të cilët ekzistojnë dyshime se janë fajtor – kjo është punë e aparatit ndëshkues – por mbrojtja e demokracisë në lindje.” Sot, meqë ky proces ishte i imagjinuar si ndriçim, pastrim, pendim dhe pajtim – aspekti oficial rrumbullakohet dhe përfundon, por shtrohet pyetja: a e kreu funksion shoqëror për të cilin u krijua dhe cilat efekte pozitive dhe pasoja negative i krijoi.

U lustruan vetëm ish-funksionarë, opozicionerë dhe oponentë

Analizat tregojnë transformime të mëdha në kontekst të deformacioneve të procesit nga ideja fillestare deri në realizimin final. “Përshtatjet në ecje e sipër” u nxitën dhe ishin në funksion të nevojave ditore politike të pushtetit. Transformimi dhe abuzimi i procesit të lustracionit ndodhi në disa fusha.

Së pari, tërësisht u ndryshua korniza ligjore e procesit i cili mori një emërtim të ndryshëm, plotësues dhe të mbindërtuar. Ligji i parë, i miratuar në fillim të vitit 2008 dhe i votuar me konsensus nga të gjitha grupet parlamentare në Kuvend, e mbante këtë emërtim: Ligj për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik. Në mënyrë që ndonjë person të lustronhet, përkatësisht që të mos mund të ushtrinë funksion publik, Komisioni duhej të konstatojë me fakte se janë përmbushur tre kushte: të ekzistojë dokument i nënshkruar për bashkëpunim me shërbimet sekrete, personi të ketë pranuar kompensim në para për bashkëpunimin me shërbimet dhe si rezultat i bashkëpunimit personi të jetë avancuar në detyrë ose në hierarkinë shoqërore, ndërsa këtë ta konfirmojë në procedurë përkatëse ligjore Gjykata Administrative. Nga lustracioni me zgjidhjen e parë ligjore u përjashtuan anëtarët e Akademisë Maqedonase

të Shkencave dhe Arteve, të Kishës Ortodokse Maqedonase, gazetarët, profesorët universitarë dhe biznesmenët.

Pasi që kushtetutshmëria e disa dispozitave të Ligjit u kontestua nga Gjykata Kushtetuese, Kuvendi, në muajin shkurt të vitit 2011, miratoi disa ndryshime dhe plotësime. Duke e pasur parasysh faktin se Gjykata Kushtetuese e kontestoi bazën kushtetuese edhe të ndryshimeve dhe plotësimeve, grupi parlamentar i VMRO-DPMNE hartoi një tekst të ri të Ligji për Lustracion. Në verën e vitit 2012, pa dialog dhe konsensus më të gjerë ndërpartiak dhe shoqëror, shumica parlamentare e VMRO-DPMNE – BDI, pa votat e opozitës në Kuvend e miratoi Ligjin e ri. Ai kishte emërtim tjetër nga Ligji i parë dhe titullohej: Ligji për përcaktimin e kushtit për ushtrimin e funksionit, qasje në dokumentet dhe publikimin e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore. Emërtimi i ri do të thoshte edhe qasje e re, elemente dhe kushte në procesin e lustracionit. Me Ligjin e ri u ndryshuan parimet themelore mbi të cilat mbështetej lustracioni dhe u shtuan të reja në aspekt të shtrirjes kohore, përfshirjes së personave, procedurave dhe garancive gjatë procesit dhe shpalljes publike të emrave të personave të lustruar. Me ndërhyrjet dhe ndryshimet e këtilla, plotësisht u ndryshua esenca e procesit.

Së dyti, me këtë ndërhyrje të njëanshme, u zgjerua përfshirja e subjekteve të cilët u “observuan” gjatë procesit. Me Ligjin e ri dhe me interpretimin e tij “kreativ” nga ana e Komisionit, filluan të lustronhen jo vetëm bashkëpunëtorët e shërbimeve sekrete, por edhe viktimat e tyre, pastaj urdhërdhënësit, ndërkaq që absurdi të jetë akoma më i madh – edhe persona të ndjerë të cilët as që kanë dhënë deklarata se nuk kanë qenë bashkëpunëtor të shërbimeve sekrete dhe as që kanë mundësi që të ankohen! Në fazën e fundit të procesit, u lejuan kërkesa, iniciativa dhe parashtesa kundër personave të caktuar të paraqesin edhe personat e tretë, me çka u legalizua kodoshllëku klasik dhe njëra nga karakteristikat më të këqija maqedonase të tipit “i ngordhtë dhia komshiut”!

Së treti, u zgjat edhe periudha kohore për të cilën kishte të bëjë procesi. Me Ligjin e parë, korniza kohore e lustracionit kishte të bëjë me periudhën kohore nga 2 gushti i vitit 1944, përkatësisht nga mbledhja e parë e KAKÇM dhe nga formimi i shtetit të parë maqedonas e deri në referendumin për pavarësi dhe deri në miratimin e Kushtetutës kah fundi i vitit 1991, lustracioni u zgjat nga viti 1944 deri në vitin 2006, deri në kohën kur VMRO-DPMNE për herë të dytë erdhi në pushtet, përkatësisht deri në miratimin e Ligjit për qasje të lirë deri te informatat me karakter publik, i cili hyri në fuqi nga mesi i vitit 2006.

Për atë se lustracioni u iniciua për motive ditore politike të pushtetit, flet edhe e dhëna se procesi – i cili duhej të zgjaste deri në vitin 2019, që do të thotë dhjetë vjet – pas reagimeve të faktorit ndërkombëtar, për herë të parë aktgjykim kundër vendimit të Komisionit për Lustracion të Gjykatës për të Drejtat e Njeriut në Strasburg, sugjerimet e Komisionit të Venecias, raportet e Komisionit Evropian dhe të Departamentit të Shtetit të SHBA, si dhe Raporti i Pribe – në mënyrë të shpejtë u ndërpre me miratimin e Ligjit për ndërprerjen e vlefshmërisë së Ligjit për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje deri te dokumentet dhe publikimin e bashkëpunimit me organet

e sigurisë shtetërore. Me këtë Ligj, i cili u bë i plotfuqishëm, në fillim të muajit shtator të vitit 2015, Komisionit për Verifikimin e Fakteve iu hoq mandati të ngre procedura të reja, por vetëm ta ndjekë implementimin e vendimeve të miratuara.

Së katërti, për atë se procesi u pranua sinqerisht, dhe me këtë edhe masovisht nga publiku, nga ish-bartësit dhe nga bartësit aktual të funksioneve publike, flet e dhëna se deklarata (në afat prej një muaji, nga 9 maji deri më 9 qershor të vitit 2010), sipas informacioneve të mediave publike kanë paraqitur disa mijëra njerëz. Në mënyrë që paraqitja e deklaratave të jetë më e madhe, për ata të cilët nuk kanë paraqitur deklaratë se nuk janë bashkëpunëtorë të shërbimeve sekrete, ndërsa në procedurat që i zhvillon Komisioni për Verifikimin e Fakteve konstatohet se kanë qenë, u parashikua dënimi i lartë në para prej 1000 euro!

Nga ana tjetër, kjo u shfrytëzua nga makineria propagandistike e pushtetit që të krijohet një ambient se Maqedonia është vend i kodoshëve. Një rol të rëndësishëm, në krijimin e ambientit politik për satanizimin e ithtarëve të opozitës, për kritikët e pushtetit dhe oponentët, kishte loja e pushtetit në letrën e anti-komunizmit dhe mohimit ose abstraktimit të arritjeve nga perioda e LNÇ-së, nga Lufta Antifashiste dhe shteti socialist, e që në maksimum i rriti pritshmëritë e publikut, kështu që lustracioni u bë një aheng i llojit të vet për një pjesë të madhe të qytetarëve të cilët edhe pse të uritur për bukë, me ditë tëra e “përlypnin dhe ripërlypnin” çdo rast të ri pompoz të publikuar në të gjitha mediat. Megjithatë, që në start, me transformimin dhe deformimin e procesit të lustracionit në kontrapunin e tij mund të supozohej se rezultatet nuk do të jenë në nivelin e pritshmërive dhe në kuadër të idesë fillestare.

Edhe pse deklarohet se rreth 36.000 dosje, aq sa supozohet se janë mbajtur nga shërbimet sekrete, si bashkëpunëtorë do të konstatohen më së paku 3.000 persona. Gjatë kohës së punës së Komisionit për Verifikimin e Fakteve janë kontrolluar më shumë se 30.000 persona. Komisioni, në njërin nga raportet e tij, prezantoi disa të dhëna në lidhje me personat e kontrolluar, por ato të dhëna jo vetëm që nuk janë definitive për mandatin e plotë, por nuk janë as bindëse dhe as reale. Deri në janar të vitit 2014, pretendohet se janë kontrolluar rreth 30.000 deklarata, prej të cilave 13.000 sipas Ligjit të parë dhe ndryshimeve të tij (për tre vjet), ndërsa 17.000 sipas Ligjit të dytë (për një vit e gjysmë). Për tetëmbëdhjetë muajt e fundit të punës së Komisionit nuk ka të dhëna sa deklarata janë kontrolluar! Nga këto shifra të mëdha të deklaratave të kontrolluara të personave, u hapën 203 raste, ndërsa si bashkëpunëtorë nga Komisioni u konstatuan rreth 180 persona, prej të cilëve më shumë se gjysma janë persona të ndjerë, ndërsa një e treta e të lustruarve janë urdhërdhënës, funksionarë të lartë dhe të punësuar në shërbimet ose në MPB! Edhe pse epilogu i lustracionit mund të nënkuptohet me fjalën e urtë popullore – “u mbars mali polli një mi”, megjithatë ky proces i instrumentalizuar politik i shkaktoi dëme dhe pasoja të mëdha shoqërisë maqedonase të cilat vështirë do të mund të sanohen dhe të gjejnë zgjidhje të shpejtë e të plotë.

Së pesti, në periudhën e zhvillimit të procesit të lustracionit u rrit fuqia e partisë në pushtet VMRO-DPMNE. Kjo fuqi u bë e pakufizuar dhe e pakontrolluar. Klika në pushtet

posedonte pushtet absolut, meqë i fitoi të gjitha institucionet. Së shpejti organikisht u gërshetua shteti me partinë. Interesi partiak dominonte mbi interesin e shtetit dhe të qytetarëve. Pushteti u bë autoritar, meqë çdo gjë në shtet dhe në parti udhëhiqej dhe planifikohej nga lideri/Kryeministri, ndërsa si rezultat i kësaj institucionet, në përgjithësi edhe institucionet kompetente për këtë fushë – u partizan plotësisht: Komisioni për Verifikimin e Fakteve (përveç në vitet e para, punoi pa anëtarët e propozuar të opozitës, të cilët për shkak të qasjes selektive gjatë punës dhe jokushtetutshmërisë së procedurave u tërhoqën, ndërsa kryetari në vend të një mandati prej gjashtë muajve, me pëlqim të heshtur të partisë në pushtet, në mënyrë të paligjshme ishte në krye të këtij institucioni vite me radhë, sikur të kishte mandat të “përjetshëm”) Gjykata Administrative, Gjykata e Lartë Administrative dhe Gjykata Kushtetuese.

Në këtë kontekst vëmendja duhet të fokusohet edhe mbi një vakum juridik, përkatësisht mangësi, i cili nga Kuvendi si ligjvënës, nga Komisioni për Lustracion, nga partitë dhe nga publiku profesionistë fare nuk u observua. Pushteti e ndërpreu procesin e lustracionit meqë ka vlerësuar se ai e ka kryer me sukses funksionin për të cilin është ngritur (për shkak të vënies së shenjës së barazisë midis shtetit dhe partisë, me sa duket mendohet se e ka plotësuar misionin politik në funksion të partisë në pushtet). U lustruan ata që u lustruan, por mbeti pezul çështja dhe problemi me mijëra njerëz të cilët paraqitën deklarata, të cilët nuk u lustruan, kurse nga Komisioni nuk morën përgjigje se nuk kanë qenë bashkëpunëtorë të shërbimeve. Komisioni duhet të përgjigjet se si është e mundur mijëra njerëz për vetëm një muaj ta plotësojnë obligimin e tyre dhe të paraqesin deklarata se nuk kanë qenë bashkëpunëtorë të shërbimeve sekrete, ndërsa nga ana tjetër, Komisioni për gjashtë - shtatë vjet të mos e përmbush detyrimin e vet t'u përgjigjet me shkrim atyre që kanë dhënë deklarata, ndërsa për të cilët nuk janë gjetur prova – se nuk kanë qenë bashkëpunëtorë të shërbimeve. Dikush nga pushteti ndoshta e ka për synim mijëra njerëz t'i mbaj peng dhe këtë ta keqpërdor për instrumentalizim politik, për dallim prej tyre, një gazetar proqeveritar me influencë – propagandist nga media më e preferuar e pushtetit, vetëm për disa ditë personalisht nga ministrja e atëhershme e policisë mori vërtetim se nuk ka qenë bashkëpunëtor i shërbimeve (në çka pak njerëz besuan). Serioziteti i problemit imponon që kjo mangësi dhe vakum juridik të zgjidhet sa më shpejtë.

Së gjashti, kur bëhet fjalë për lustracionin duhet të theksohen dy çështje të rëndësishme të cilat gjatë procedurave u neglizhuan. Së këtejmi, gjatë miratimit të vendimeve, Komisioni për Verifikimin e Fakteve ka vepruar mekanikisht ndaj provave të shërbimeve sekrete dhe të njëjtat i ka pranuar si të “mirëqena” dhe i kanë trajtuar si fakte të pakontestueshme dhe që nuk mund të hidhen poshtë, edhe pse në shumicën e rasteve bëhet fjalë për shënime shkruara në mënyrë subjektive nga operativët në të cilat shpeshherë ka pasur ligësi, revanshizëm, injorancë deri në atë shkallë sa që nuk është kuptuar se çka ka dashur të thotë; shënime vetëm sa për të treguar se diçka është punuar dhe se janë plotësuar urdhrat e eporëve. Në vlerësimet e përgjegjësive, është abstrahuar distanca kohore, përkatësisht ambienti i atëhershëm i sigurisë, politik, shoqëror dhe çdo ambient tjetër, ndërsa janë miratuar vendime përmes perceptimit aktual të demokracisë, pushte-

tit, sundimit të së drejtës dhe ngjashëm (kjo theksohet vetëm që të kihet në konsideratë, dhe jo si arsyetim të abuzimeve të shërbimeve dhe bashkëpunëtorëve të tyre).

Të paevitueshëm janë edhe standardet e dyfishta dhe selektiviteti i institucioneve të cilat e mbështesin pushtetin aktual (Komisioni për Verifikimin e Fakteve, DSK, MPB, Gjykata Penale, Gjykata Administrative, Gjykata e Lartë Administrative, Gjykata Kushtetuese...), të cilat prova të ngjashme, por tejet të sofistikuara dhe më autentike – siç janë bisedat e përgjuara të mbi 20.000 qytetarëve, ministrave, politikanëve, opozicionerëve, gazetarëve, diplomatëve, të cilat si bomba i publikonte opozita – gjykatat e ndaluan përdorimin e tyre në procedurat e prokurorive dhe të gjykatave si indikacione valide, vetëm për shkak të faktit që janë regjistruar nga pushteti, por që janë siguruar në mënyrë të paligjshme. Gjithashtu, Gjykata Administrative në vend që të merret me konstatimin e cenimit të së drejtës materiale, përkatësisht të të drejtave të njeriut merrej me çështje procedurale. Lustracioni në vend që të zhvillohet në procedura civile – administrative, ai mesa duket zhvillohej në procedura penale, ndërsa vendimet e personave që e zhvillonin lustracionin nga propaganda e pushtetit trajtoheshin dhe plasoheshin sikur të ishin veprat më të rënda penale.

Së teti, në vend të asaj që me procesin e lustracionit të përfaqësohet, mbështetet dhe mbrohet interesi publik, i njëjti shfrytëzohej dhe ishte në funksion të mbrojtjes së interesave të pushtetit. Kur analizohet procesi në tërësi, duhet të konstatohet se në asnjë rast individual nuk është apostrofuuar ndonjë person konkret dhe mënyrën se si personi i lustruar i ka shkelur të drejtat e njeriut. Edhe pse nga procesi i lustracionit duhej të rezultonin propozime për rehabilitimin e personave të cilët kanë vuajtur pasoja nga veprimi i bashkëpunëtorëve të lustruar të shërbimeve, një gjë e këtillë nuk ndodhi. Ndonëse rehabilitimi, përkatësisht satisfaksioni për njerëzit të cilët kanë vuajtur pasoja nga bashkëpunëtorët dhe nga shërbimet duhej të rezultojnë në pajtim të brendshëm në vend, madje as këtë pritshmëri procesi i lustracionit nuk e përmbushi.

Në vend që të realizohen përfitime me interes më të gjerë shoqëror, lustracioni u shfrytëzua nga partia në pushtet VMRO-DPMNE për pazarllëqe të mëdha politike brenda koalicionit qeveritar dhe për shantazhe ndaj partnerit të koalicionit BDI, meqë që në fillim u paraqitën dosje të cilat flisnin për bashkëpunimin e funksionarëve të lartë të kësaj partie me shërbimet sekrete të ish-Federatës në sistemin e kaluar. Këto dosje, të cilat nga persona të panjohur “u hodhën” në oborret e funksionarëve të partisë rivale, Komisioni nuk i shqyrtonte me arsyetimin se kontroll mbi faktet/provat mund të kryhet vetëm në bazë të dokumenteve origjinale dhe jo të fotokopjeve. Dokumentet/dosjet origjinale vetëm pro formë u kërkuar nga Republika e Serbisë, e cila i trashëgoi arkivat e shërbimeve sekrete të sigurisë të ish-RSFJ dhe me kaq përfundoi.

Së nënti, trajtimi i procesit të lustracionit, përkatësisht intrumentalizimi i tij i vrazhdë, vetëm për interesa politike ditore të partisë në pushtet VMRO-DPMNE, që nënkuptonte lustracion pa prova të vlefshme dhe pa përmbushjen e kushteve ligjore, me qëllimin kryesor njoftosjen e kundërshtarëve dhe oponentëve politikë, u shkaktoi dëme të mëdha edhe shërbimeve aktuale të sigurisë. Me fjalë të tjera, u rrënuan rrjetet tanimë të krijuara

të bashkëpunëtorëve të shërbimeve të sigurisë, ndërsa nga ana tjetër të gjithë ata të cilët kanë pasur për qëllim të bashkëpunojnë me shërbimet në interes të sigurisë së shtetit janë penduar – të mos e bëjnë këtë që të mos shpallen për kodoshë dhe armiq!

Diçka e ngjashme ndodhi me ardhjen në pushtet të VMRO-DPMNE në vitin 1998, kur për motive politike dhe si gjest ndaj partnerit të koalicionit të bllokut shqiptar – PDSH, u zbulua dhe u rrënuar rrjeti i bashkëpunëtorëve të shërbimeve të sigurisë, kështu që nuk mund të parashikohej dhe të parandalohesh viti i konfliktit 2001-shi me të gjitha pasojat që i barti me vete konflikti i armatosur për vet qytetarët dhe shtetin e Republikës së Maqedonisë.

Së dhjeti, lustracioni si proces në Maqedoni mund të analizohet dhe trajtohet edhe përmes një dimensionit shumë më të gjerë. Pushteti, përveç që e zbatoi lustracionin ndaj personave të cilët kinse kanë bashkëpunuar me shërbimet sekrete, veç tjerash, u shkaktonte dëm personave të tjerë dhe si rezultat i kësaj kanë pasur dobi materiale dhe janë avancuar në hierarkinë shtetërore dhe publike dhe në këtë mënyrë zbatoi një lustracion të mirëfilltë dhe të thellë politiko-ideologjik shoqëror. Lustracioni kishte të bëjë për një periudhë të caktuar kohore, me periudhën dhe ngjarjet në të cilat është krijuar dhe ndërtuar shteti i parë maqedonas (LNÇ dhe Lufta Antifashiste dhe socializmi) që gjithë këtë ta rrumbullakojë me periudhën kohore të pavarësisë së Republikës së Maqedonisë (viti 1991), dhe deri në ardhjen në pushtet të garniturës aktuale të VMRO-DPMNE në vitin 2006. Prej atëherë e deri më sot, plot dhjetë vjet në pushtet bënë diskontinuitete radikale në të gjitha fushat e jetës shoqërore, me çdo gjë të mirë dhe të keqe që ka ekzistuar dhe funksionuar deri atëherë: rilexohet dhe shkruhet histori e re, rishikohen dhe krijohen vlera të reja, insistohet në kinse kategori morale demokristiane, krijohet matricë e re kulturore në kuptimin më të gjerë të fjalës, problematizohet në vend që të kultivohet identiteti kombëtar sllav, i cili është etabluar ndërkombëtarisht, ndërsa me gërmimin thellë në histori kërkohet një identitet i ri antik, i lashtë maqedonas dhe me këtë hapen konflikte me fqinjët...

Kur e gjithë kjo do të rrumbullakohet, të përgjithësohet dhe racionalizohet, mund të konstatohet se nga ideja fillestare: lustracioni të jetë i dobishëm për shoqërinë u transformua në një proces kundërproduktiv dhe të dëmshëm shoqëror pa efekte pozitive (u zbatua vetëm për ish-funksionarë, në vend që të zbatohet për funksionarët aktual dhe ata të ardhshmit, në mënyrë selektive për oponentët ideologjik – politikë, së këtejmi duke u shndërruar në anti-komunizëm dhe revanshizëm politik, rigjid, jokritikë dhe të paargumentuar).

Sipas mendimeve të një pjese bukur të mirë të analistëve kompetentë të kësaj fushe, procesi i lustracionit në Republikën e Maqedonisë, që në start, në fazën e zanafillës u ngarkua me gabime parimore dhe bazike dhe me kontroversa të cilat në vija të shkurtra mund të nënkuptohen në disa elemente kryesore: filloi me vonesë, u vendos gabimisht, bredhi lart e poshtë, u fut në drejtim të gabuar, zgjati shumë dhe u shndërrua në të kundërtën e tij, ndërsa kur pushteti e pa se i sjell më shumë dëme sesa dobi, papritmas dhe në mënyrë të shpejtë e ndërpreu!

Për shkak të këtij mossuksesi, përkatësisht debakli, në publik hapen tema dhe dilema të reja dhe gjithnjë e më shpesh shtrohet pyetja: cila do të jetë përgjegjësia e bartësve të transformacionit dhe deformacionit të procesit, përkatësisht, a thua për shkak të pasojave të dëmshme nga procesi aktual, nuk maturohet nevoja që të hapet një proces i ri i cili do ta trajtonte lustracionin e lustratorëve?

Në vend të pastrimit – ndotje, në vend të ndriçimit - eklipsim

Procesi i cili duhej ta nënkuptoj ndriçimin, pastrimin, pendimin, nxjerrjen e mësimave dhe pajtimin – tek qytetarët i njohur si lustracion, ndërsa në kuptimin më vulgar të fjalës të cilën e përdor publiku, ndërsa nga pushteti i trajtuar si “lustracion i kodoshëve”, edhe pse me qëllime të mira, për shkak të vonësës njëzetvjeçare nga ndryshimi i sistemit njëpartiak në shumëpartiak – u tregua si një barrë e madhe për një shoqëri ekstremisht të ndarë me demokraci të brishtë, me sundim jo të plotë të së drejtës dhe shtetit ligjor, me traditë të vogël të kultivimit dhe respektimit të të drejtave dhe lirive të njeriut. Procesi i vendosur në këtë mënyrë akoma më shumë e ndau shoqërinë dhe indin kombëtar dhe u shndërrua në të kundërtën e saj, në kontrapunkt dhe në gjuajtje të shtrigave. Deri te kjo erdhi për shkak të mungesës së vullnetit politik tek pushteti për një proces të mirëfilltë të suksesshëm, ashtu siç ishte paramenduar si ide dhe i strukturuar nga iniciatori dhe propozuesi Stojan Andov dhe nga versioni i tij i parë ligjor.

Për shkak të disa ndryshimeve dhe plotësimeve të versionit të parë të Ligjit nga shumica parlamentare, e që u bë pa konsensusin e opozitës, procesi u transformua, ndërsa ideja e tij kryesore dhe funksioni i paramenduar fillimisht si dhe qëllimet plotësisht u ndryshuan dhe deformuan. Kuptimi i procesit u humb plotësisht kryesisht për shkak të instrumentalizimit të tij politik nga ana e anëtarëve me kapacitet të ulët të Komisionit për Verifikimin e Fakteve dhe u bë mekanizëm efikas i sistemit të sundimit të VMRO-DPMNE.

Në debatet e rralla në temën e lustracionit në shoqërinë maqedonase, pa marrë parasysh nëse bëhet fjalë për diskutim në Kuvend gjatë miratimit të ligjeve në këtë fushë, në Gjykatën Kushtetuese gjatë kontestimit të kushtetutshmërisë së tyre ose në kuadër të projekteve të sektorit joqeveritar, ku bëjnë pjesë dy sesionet në kuadër të projektit të Institutit për të Drejtat e Njeriut, të mbështetur nga Ambasada e Mbretërisë së Holandës në temë: “Të drejtat e njeriut në procesin e lustracionit” – menjëherë në plan të parë imponohen *dimensionet politike dhe implikimet e procesit*. Politizimi radikal i procesit është shkak kryesor për mungesën e efekteve pozitive.

Pushteti, përmes instrumentalizimit të këtij procesi, krijoi një lodër për mashtrimin e publikut dhe për defokusimin e vëmendjes së tij nga problemet e vërteta dhe të mëdha në shoqërinë maqedonase. Në këtë mënyrë, bashkëpunëtorët e policisë sekrete, nga periodat e hershme të sistemit të mëparshëm një partiak, pjesa më e madhe e tyre qëmoti ka ndërruar jetë ose janë në pleqëri të thellë, u bënë më të rëndësishëm nga një e treta e popullsisë së varfër aktuale nga popullata e përgjithshme e vendit dhe nga përqindja më e madhe e papunësisë në Evropë, u bënë më interesant nga gjendjet ka-

tastrofike në ekonomi, nga largimi jashtë vendit të më shumë se gjysmë milioni banor të Maqedonisë, kryesisht qytetarë të rinj, të arsimuar dhe profesionistë, u bënë më të rëndësishëm nga shoqëria e përçarë, nga humbja e pozicionit të liderit dhe rreshtimi i vendit në bishtin e integriteteve euroatlantike në rajon, nga premtimet e pa përmbushura elektorale për një jetë më të mirë dhe më të sigurt të qytetarëve.

Meqë shumica e lustratorëve pro-qeveritar, në krye me lustratorin e parë të Komisionit për Verifikimin e Fakteve, me mandat të paligjshëm të vazhduar disaveçar – konstatoi se funksionarët e lartë të pushtetit aktual janë “të pastër” – vendosi t’i “përgjak” ata të cilët nuk janë në pushtet. E gjithë vëmendja, për motive politike dhe në funksion të pushtetit aktual, u fokusua mbi ata të cilët kanë qëndrime kritike ndaj pushtetit, dosjet e të cilëve përmes teknologjisë së sofistikuar mund të “zgjerohen dhe mbindërtohen” për “kontrata në vepër për bashkëpunim me shërbimet”, me “101 përralla të vazhdueshme” me “mandatpagesa për detyrat e kryera me sukses” dhe me interpretime të ndryshme “kreative” të ligjit në mënyrë që të “plotësohen” kushtet për kodoshllëk, ndërsa njerëzit moralisht dhe publikisht të vendosen në shtyllën e turpfit!

Rezymeja e efekteve të procesit të lustracionit, përkatësisht të bashkëpunimit, pas kalimit të mandatit të parë pesëvjeçar të Komisionit është dëshpërues dhe vetvetiu flet për vetveten, meqë u vu shenjë barazie me fjalën e urtë: “u mbars mali lindi një mi”, përkatësisht iu vu shenjë barazie me politikën ditore! Edhe pse baza juridike e lustracionit e bartë emërtimin Ligj për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik, me ndryshimet dhe plotësimet dhe veçanërisht me Ligjin e ri – në mënyrë esenciale u zhvendos thelbi burimor, substanca e procesit, kohëzgjatja e shtrirjes kohore dhe përfshirja e personave të cilët paraqitën por edhe ata të cilët nuk paraqitën deklaratat (personat e lustruar të ndjerë). Edhe pse emërtimi i Ligjit kryesisht mbeti i njëjtë (vetëm pak u “zgjerua dhe mbindërtua”), ndërsa çdo gjë tjetër u ndryshua dhe u shtrembërua. Thelbi i procesit dhe funksioni në masë të madhe u ndryshuan, duke u zgjeruar dhe duke u shtrirë sipas nevojave dhe urdhrave të pushtetit dhe veçanërisht për shkak të “kreativitetit” të paparë të kryetarit dhe shumicës së anëtarëve të Komisionit. Këtë e konfirmojnë të dhënat nga Komisioni për Verifikimin e Fakteve.

Me fjalë të tjera, gjatë kohës së mandatit të parë (pesëvjeçar), nga 13.000 deklaratat/dosjet të përpunuara/kontrolluara (edhe nja njëzetmijë presin të kontrollohen), Komisioni 131 persona i shpalli për bashkëpunëtorë të shërbimeve sekrete. Prej tyre 113 kanë qenë ish-funksionar (një numër më i vogël kanë qenë bashkëpunëtorë, ndërsa pjesa më e madhe urdhërdhënës), 11 prej tyre aktualisht funksionar (të eshalonëve më të ulët, kryesisht anëtarë të këshillave komunal) dhe 7 kandidatë për funksionarë! Befasia më e madhe – 40 nga të lustruarit janë të ndjerë, që do të thotë publikisht të njollësor pa paraqitur deklaratë, pa pasur mundësi ta pranojnë aktvendimin dhe pa mundësi ankimi!

Me mandatin e dytë, i cili u ndërpre papritmas dhe i cili zgjati shumë shkurt, Komisioni për Verifikimin e Fakteve e rrumbullakoi punën e vet në përafërsisht 15.000 deklarata të përpunuara/kontrolluara tek institucionet me të cilat bashkëpunon: Drejtoria për Siguri dhe Kundërzbulim, MPB, Shërbimi Ushtarak për Siguri dhe Kundërzbulim,

Agjencia për Zbulim dhe Arkivi Shtetëror ku ruhen dosjet të cilat në të kaluarën i kanë mbajtur shërbimet e sigurisë. Deklarata të papërpunuara/të pakontrolluara, përkatësisht deklarata për të cilat parashtruesit kanë marrë përgjigje nëse janë kontrolluar dhe kush është epilogu, mbeten me mijëra. Në gjithë mandatin e tij, Komisioni ka miratuar aktvendime për atë se 203 persona kanë qenë bashkëpunëtorë të shërbimeve. Prej tyre me aktvendim përfundimtar janë lustruar 68, për 23 persona nga gjykata kompetente aktvendimi është anuluar, persona të ndjerë, ndërsa janë lustruar 78 persona. Sipas kësaj, nga gjithsej 15.000 deklarata të përpunuara/kontrolluara, aktvendime se kanë qenë bashkëpunëtorë u janë lëshuar 146 personave, për 23 persona janë anuluar aktvendimet, ndërsa për 34 persona procedurat janë ndërprerë ose janë në procedurë e sipër në Gjykatat Administrative, disa prej të cilave janë në Gjykatën e Strasburgut.

Sipas kësaj, nëse në Maqedoni më pak se një për qind e personave që kanë paraqitur deklarata në njëfarë mënyre kanë pasur pika të përbashkëta me shërbimet (jo vetëm si bashkëpunëtorë por edhe si viktimë, por edhe si urdhërdhënës të punësuar në shërbimet), mbi 90 për qind e personave të lustruar janë ish-funksionarë, thuaja se gjysma e tyre janë të ndjerë, një e treta janë urdhërdhënës (të cilët nuk u përfshin me idenë e procesit, por sipas një analogjie të çuditshme të Komisionit në mënyrë të paligjshme u lustruan), ndërsa vetëm nja njëzet persona kanë qenë funksionarë aktual dhe disa pretendent për funksione (edhe njëri edhe grupi tjetër nga nivelet më të ulëta të funksionarëve), atëherë këto shifra dhe fakte janë provat më bindëse se lustracioni nuk e arriti qëllimin dhe nuk e kreu funksionin. Nga ana tjetër, me fakte u dëshmuar se në Maqedoni kodoshllëku nuk ka qenë pjesë veçanërisht e theksuar e kodit të karakterit të njerëzve, me çka u hodh poshtë edhe ajo tezë të cilën e avokonte dhe propagandonte pushteti në luftën kundër oponentëve.

Veçanërisht morbid, jonjerëzor, juridikisht pa mbështetje dhe pa praktikë të ngjashme në botë është raporti i pushtetit ndaj personave të cilët kanë ndërruar jetë, përkatësisht lustrimi i tyre përmes Komisionit skajshëm të partizuar dhe të instrumentalizuar për verifikimin e fakteve. Në deklaratat zyrtare të përfaqësuesve të Komisionit në këtë temë prezantohej qëndrimi se “nuk është e rëndësishme nëse të lustruarit janë të gjallë ose të ndjerë”, por është me rëndësi se ata i kanë cenuar të drejtat e njeriut dhe prandaj duhet të lustrohen dhe publiku ta kuptojë sjelljen e tyre jomorale dhe jonjerëzore! Komisioni, përveç motiveve dhe revanshizmit politik, në këtë kontekst nuk është i interesuar që këta persona nuk kanë paraqitur deklaratë e as që kanë qëllim të bëhen funksionarë, as që kanë mundësi të mbrohen dhe të dëshmojnë, ndërsa për shumicën e tyre nuk është provuar se kanë qenë bashkëpunëtorë të shërbimeve!

Sipas kësaj, nga debatet edhe ashtu në numër të vogël që janë zhvilluar lidhur me lustracionin, edhe përkrah makinerisë së madhe propaganduese të cilën pushteti e shfrytëzonte për informimin e publikut dhe për njollosjen e personave të cilët pa gjykim publikisht u dënuan, me fakte dhe argumente reale mund të konstatohet se ajo që në këtë vend vite të tëra “përfolej” për kinse ndriçim dhe pastrim, nuk ka kurrfarë pike të përbashkët me qëllimin e përcaktuar në emërtimin e Ligjit fillestar mbi të cilin u mbështet procesi – përcaktimi i kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik. Së këtejmi, parashtrohet pyetja: pushteti në Maqedoni a e deshi lustracionin në kuptimin

e mirëfilltë të fjalës, të idesë dhe të qëllimit ose e kishte për motiv që këtë proces ta keqpërdor si instrument të sistemit të qeverisjes – për ta zbavitur popullin në llogari të fateve të shumë njerëzve, kryesisht të kundërshtarëve dhe oponentëve të tij.

Nëse merren parasysh faktet të cilat flasin se lustracioni nuk e plotësoi funksionin e pastrimit të shoqërisë, si parakusht për pajtimin dhe bashkimin e saj të brendshëm, atëherë zbulohet motivi i vërtetë i pushtetit për vazhdimin e ndarjeve të cilat i mundësonte ky proces joproduktiv. Sipas kësaj, lustracioni vite të tëra shfrytëzohej si mekanizëm efikas për ruajtjen e tensioneve të larta shoqërore, mes tjerash, edhe me sforcimin e ndarjeve tenzike në Maqedoni midis (siç preferojnë të quhen vet ata) partive të VMRO-DPMNE, si parti që e trasojnë rrugën e re të së kaluarës, të tashmes dhe të ardhmes maqedonase, dhe tradhtarëve – opozitës, “komunjarët”, oponentët “sorosoidët”, dhe të gjithë të tjerët dhe të ndryshmit – ambient i përkryer për gjuajtje në mjegull të partisë në pushtet dhe për fitore në të gjitha zgjedhjet.

Dhjetë vitet e qeverisjes së VMRO-DPMNE treguan se çdo gjë – duke filluar nga pluralizmi radikal, përmes klientelizmit masiv dhe përmasave të papara të korrupsionit, deri në fushatën e vazhdueshme – i është nënshtruar qëllimit kryesor: partia të jetë e gatshme për fitore në të gjitha zgjedhjet dhe në çdo kohë! Në këtë kontekst duhet të perceptohet edhe procesi i lustracionit, i cili shfrytëzohet si motiv për fushatë negative, për gjuhën e urrejtjes, për njollosjen e rivalëve politikë të opozitës, për njollosjen e oponentëve dhe të intelektualëve të pavarur, që do të thotë të gjithë atyre të cilët kanë madje edhe gjasa minimale ta rrezikojnë pushtetin në zgjedhje. Përvoja dëshmoi se pikanteritë dhe rastet e lustracionit, sipas një rregulli, janë intensifikuar në periudhat para zgjedhjeve dhe në momentet kur vëmendja e publikut është dashur të defokusohet nga probleme dhe afera të rëndësishme me të cilat është ballafaquar pushteti dhe partia në pushtet.

Arsyetimi i qasjes së këtyre është i thjeshtë dhe të njëjtin e përmban kodi mendor i partisë dhe klika e saj personale. VMRO-DPMNE, pushtetin dhe qeverisjen në përgjithësi i konsideron dhe trajton si akt të njëanshëm (i dhuruar nga zoti në mënyrë speciale për ata) në të cilin fituesi, me vet faktin që e ka fituar verdiktin e shumicës së nevojshme të qytetarëve në zgjedhjet parlamentare (në vitin 2006, 2008, 2011, 2014, madje mezi me një të katërtën ose një të pestën e votuesve të regjistruar – është subjekti kryesor i cili në mënyrë të pakontestueshme do të vendos për çdo gjë në këtë shtet, ndërsa të gjithë të tjerët – opozita, ata që nuk kanë votuar, madje edhe ata të cilët votuan dhe ia besuan verdiktin partisë fituese – pas zgjedhjeve janë vetëm objekt i cili duhet pa kurrfarë kundërshtimi t’i pranoj të gjitha rregullat dhe politikat që i krijon dhe zbaton pushteti, pa marrë parasysh se për një gjë të këtyre nuk e ka fituar mandatin. Nëse nuk silltet sipas këtyre rregullave, atëherë do të jetë i represionuar, përçmuar, diskriminuar, i neglizhuar, i kontrolluar dhe, përfundimisht i lustruar...

Cenimi i të drejtave të njeriut rezultoi me trauma njerëzore

Instituti për të Drejtat e Njeriut në kuadër të Projektit: “Mbrotjtja e të drejtave të njeriut në procesin e lustracionit” organizoi dy debate. Debati i parë u mbajt me temë: “Të

drejtat e njeriut në procesin e lustracionit”, në të cilin u përfshinë disa fusha tematike – (1) Korniza ligjore e procesit të lustracionit në Maqedoni, me vështrim mbi disa lëndë nga kjo fushë në Gjykatën Evropiane për të Drejtat e Njeriut në Strasburg, (2) Standardet evropiane dhe studimi komparativ i rasteve të gjykatave kushtetuese në lidhje me lustracionin në vendet post-komuniste, (3) Aspektet politike të procesit të lustracionit në Maqedoni dhe (4) Debat në të cilin morën pjesë dhjetëra persona të lustruar të cilët i prezantuan “storjet e tyre dramatike të lustracionit” dhe perceptimin e tyre ndaj procesit të lustracionit në Republikën e Maqedonisë. Debat i dytë iu përkushtua temës: “Pasoja juridike nga procesi i lustracionit”, në të cilin u elaboruan – (1) Qasja kushtetuese-juridike dhe (2) Qasja administrative-juridike e procesit të lustracionit dhe (3) Pasoja nga procesi i lustracionit mbi personat e lustruar.

Përveç debateve dhe diskutimeve, Instituti për të Drejtat e Njeriut, me qëllim që në mënyrë sa më autentike t’i prezantojë dimensionet njerëzore të problemit të lustracionit, implikacionet dhe pasqyrimin e statusit “bashkëpunëtor i lustruar i shërbimeve sekrete” mbi të drejtat e tij njerëzore, mbi marrëdhëniet familjare, mbi reputacionin dhe nderin në mjedisin jetësor dhe profesional, mbi shëndetin dhe përgjithësisht mbi ekzistencën, zhvilloi intervista me dhjetëra persona të lustruar (profesorë, gazetarë, avokatë...), e që është një e dhjeta e personave gjithsej të lustruar (nja njëqind), pa personat e ndjerë. Kur informatave nga këto intervista do t’u shtohen prononcimet e drejtpërdrejta të dhjetëra personave të lustruar në debatin e parë, bashkë me informatat e fituara nga prononcimet në media dhe përmes kontakteve të drejtpërdrejta me persona të tjerë të lustruar, mund të formohet një pasqyrë reale relevante për karakterin, tiparet dhe implikacionet e procesit të lustracionit në Maqedoni.

Në intervistat e Institutit për të Drejtat e Njeriut me personat e lustruar u parashtuan tetëmbëdhjetë pyetje: (1) A mendoni se kishte nevojë të miratohet Ligji për Lustracion; (2) Sipas Jush a është përmbushur qëllimi nga miratimi i këtij Ligji; (3) A mendoni se gjatë miratimit të këtij Ligji ka prapavijë politike; (4) A mendoni se jeni lustruar/viktimitë e lustracionit për motive politike; (5) Në kohën e miratimit të aktvendimit për lustracion a keni qenë bartës i funksionit publik; (6) Nëse keni qenë bartës të funksionit a u shkarkuat nga funksioni; (7) Nëse nuk keni ushtruar funksion publik aktvendimi i miratuar a ka pasur ndikim mbi punën Tuaj; (8) A keni pasur Ju personalisht presione nga më të ndryshmet gjatë procedurës së lustracionit; (9) Anëtarët e familjes Tuaj a janë ballafaquar me presione si pasojë e lustrimit Tuaj; (10) Gjatë procedurës a u nxorën prova dhe provat e njëjta a ishin autentike; (11) A i përdorët të gjitha mjetet juridike; (12) Nëse nuk i keni përdorur të gjitha mjetet juridike - pse; (13) A mendoni se keni pasur procedurë të ndershme para Komisionit për Lustracion; (14) A mendoni se Komisioni është i pavarur dhe i paanshëm gjatë zhvillimit të procedurave; (15) A mendoni se gjatë procedurës u janë rrezikuar disa të drejta dhe nëse po, cilat; (16) A mendoni se keni pasur procedurë të ndershme para gjykatës, nëse është zhvilluar procedurë gjyqësore; (17) A mendoni se u është cenuar e drejta e privatësisë sipas Ligji për mbrojtjen e të dhënave personale me publikimin e të dhënave Tuaja personale (numri i amzës, adresa e banimit dhe ngjashëm); (18) A mendoni se është etike të lustrohen persona të ndjerë dhe cili është qëllimi i fundit i këtij procesi.

Gjysma e të intervistuarve të lustruar, në parim nuk kanë asgjë kundër miratimit të Ligjit për Lustracion, megjithatë, të gjithë kanë vërejtje identike: po – por të mos ndryshojë versioni i parë, po – por jo i këfillë, po – nga këndvështrimi politik, por jo edhe nga ai juridik. Ata të cilët mendojnë se nuk kishte nevojë për miratimin e Ligjit, përkatësisht për procesin e lustracionit, prononcohen: jo – meqë miratimi me vonesë solli më shumë probleme në planin e sigurisë dhe traumave personale, jo – që në fillim u bë e qartë se lustracioni do të shndërrohet në gjueti të shtrigave. Në lidhje me pyetjen nëse Ligji, përkatësisht procesi i lustracionit e plotësoi qëllimin, thuaja se kemi një vlerësim identik në të gjitha përgjigjet – jo, megjithatë me perceptime të ndryshme: jo – meqë u bë mekanizëm i pushtetit për revanshizëm kundër oponentëve, na turpëroi para publikut botëror, u shfrytëzua për qërim hesape personale politike me oponentët, u arrit efekti i kundërt, u keqpërdor për qërim hesape politike në një shoqëri skajshëm të antagonizuar. Njëra nga përgjigjet është si vijon: Kush ishte qëllimi – qëllimi i vërtetë ishte të diskreditohen ata të cilët në mënyrë të qartë dhe të zëshme e kritikonin pushtetin e VMRO-DPMNE.

Bindja e të intervistuarve se procesi i lustracionit me ndryshimet e dispozitave ligjore sipas shijes së partisë në pushtet u transformua në proces politik për satanizimin e oponentëve politik dhe atyre me qëndrime kritike ndaj pushtetit, aq më shumë vjen në shprehje në përgjigjet e pyetjeve se a ka prapavijë politike në miratimin e Ligjit për lustracion. Edhe pse disa prej tyre janë të mendimit se ndoshta në versionin e parë nuk ka pasur prapavijë politike, me kalimin e kohës, me versionin e fundit të Ligjit, të miratuar sipas termit të VMRO-DPMNE dhe sipas mënyrës së implementimit të tij nga ana e Komisionit, prapavija politike u bë e evidente, meqë procesi u shfrytëzua për hakmarrje politike dhe për diskualifikimin e njerëzve të etiketuar nga regjimi si oponentë dhe kritikë të rrezikshëm. Konfirmim për prapavijën politike është edhe ndërprerja ekspres e procesit pasi që i njëjti filloi të ketë pasoja negative ndaj pushteti dhe tek publiku vendor, tek faktori ndërkombëtar dhe veçanërisht tek publiku ekspert ndërkombëtar. Të lustruarit janë më decid dhe më unanim në përgjigjen e pyetjes – A mendoni se jeni lustruar për motive politike. Të gjithë kanë dhënë përgjigje pohuese – po, përveç njërit i cili mendon se është lustruar për shkak të zilisë nga kolegët në servis publik medial, në të cilin ka punuar.

Thuaja se asnjëri nga personat e lustruar në momentin e lustrimit nuk ka qenë në funksion publik, thuaja se të gjithë kanë qenë pensionistë ose kanë ushtruar profesione jashtë sferës publike, dhe prandaj asnjëri prej tyre për shkak të lustracionit nuk është shkarkuar. Megjithatë, disa prej tyre, të cilët nuk kanë qenë në funksione publike dhe pensionistë, kanë vuajtur pasoja gjatë kryerjes së detyrës së tyre profesionale. Sa u përket presioneve mbi personat dhe familjet e tyre gjatë procedurës së lustracionit, situatat janë të ndryshme, disa prej tyre thonë se kanë pasur presione edhe ata edhe familjet e tyre, veçanërisht i theksojnë presionet dhe sulmet në mediat pro-qeveritare, ndërsa të tjerë pohojnë se nuk kanë pasur presione të kësaj natyre. Disa nuk kanë pasur presione, meqë fare nuk e kanë ditur se kundër tyre zhvillohet procedurë e lustracionit, ndërsa në një rast presioni për shkarkimin e personit është bërë ndaj dekanit të institucionit të arsimit të lartë.

Identike janë përgjigjet thuaja se të të gjithëve sa i përket pyetjes se a u kanë preztuar prova dhe të njëjtat a kanë qenë autentike sa i përket lustracionit të tyre. As nuk kanë parë e as nuk ka pasur prova, e as nuk kanë qenë autentike, madje edhe nëse u janë nxjerr disa prova, të njëjtat kanë qenë të seleksionuara, përkatësisht nuk kanë mundur ta konfirmojnë autenticitetin e tyre, meqë atëherë me të njëjtat janë ballafaquar për herë të parë. Thuaja se të gjithë personat e intervistuar e kanë shfrytëzuar mjetin juridik, megjithatë pakënaqësia është e përgjithshme nga puna dhe joefikasiteti i Gjykatës Administrative dhe Gjykatës së Lartë Administrative. Vetëm njëri prej tyre nuk e ka shfrytëzuar mjetin juridik, meqë ka konsideruar se është i pafajshëm dhe nuk ndjen nevojë të mbrohet. Të gjithë, deri në një, janë të qëndrimit se nuk kanë pasur procedurë të ndershme para Komisionit për Lustracion, ndërsa secili ka vlerësimet veta për Komisionin: Nuk kisha shanse t'i shpjegoj punët; Komisioni është i politizuar, ndërsa vendimet i ka të dyshimta; Komisioni ishte jolegal, shkaktoi shumë dëme; nuk isha në diskutimin publik të Komisionit, nuk kisha këqyrje në aktin për të cilin u lustrava; nga viktimitë e SHSSH më shndërruan në bashkëpunëtor, kryetari i Komisionit e ka fshehur përgjigjen e DSK se nuk kam qenë bashkëpunëtor.

Sipas të lustruarve, Komisioni nuk ka qenë as i pavarur dhe as i paanshëm, por ka qenë: mekanizëm partiak i pushtetit; nuk ka pasur objektivitet gjatë miratimit të vendimeve; ai është ekspedicion ndëshkues i VMRO-DPMNE; është formuar me prapavijë dhe me urdhër partiak t'i qërojë hesapet me ish-kuadrot të cilët kanë ushtruar funksione të larta; diskriminues dhe politikisht i instrumentalizuar; bisedat e përgjuara treguan se ka pranuar direktiva për lustrim nga funksionarë të lartë të pushtetit.

Në lidhje me pyetjen se a janë të mendimit se u janë rrezikuar disa të drejta, përgjigjet janë në linjën se u janë rrezikuar shumë të drejta, ndërsa disa të cilët nuk janë të mendimit se u janë rrezikuar të drejtat theksojnë se problem të madh u ka paraqitur keqtrajtimi nga ana e mediave. Në lidhje me pyetjen nëse u është cenuar privatësia me shpalljen publike të të dhënave personale (numri i amzës, adresa...), të gjithë janë të mendimit se u janë cenuar. Sa i përket lustrimit të personave të ndjerë, të gjithë deri në një mendojnë se kjo është joetike, johumane, e kundërligjshme, jomorale, me qëllim të vetëm t'i njollosin kundërshtarët dhe oponentët politikë.

Modeli maqedonas i lustracionit “mban erë” të revanshizmit politik

Procesi i lustracionit i tregoi të gjitha dobësitë e funksionimit të shtetit juridik në Republikën e Maqedonisë, perceptimin e qeverisjes nga ana e pushtetit aktual dhe pasojat nga e gjithë kjo mbi gjendjet dhe proceset shoqërore. Lustracioni u shfrytëzua për thellimin e sforcuar të ndarjeve edhe ashtu të mëdha ideologjike – politike dhe ndarjeve të tjera në shoqërinë maqedonase prej të cilave përfitime kishte vetëm pushteti. Me ndihmën e institucioneve të partizuar dhe me resurset e tjera shoqërore dhe shtetërore – me populizmin, propagandën, paratë dhe shufrën e gomës, elita në pushtet kishte mundësi të qeverisë me lehtësi, të korruptojë, të frikësojë, por edhe t'i satanizojë,

njollosë dhe marginalizojë rivalët dhe oponentët politikë dhe në këtë mënyrë të fitojë në të gjitha llojet e zgjedhjeve.

Kur në mënyrë më serioze shqyrtohet dhe analizohet i gjithë procesi i zhvillimit të modelit maqedonas të lustracionit, veçanërisht kur thellohem në detaje në rastet e veçanta të personave të lustruar dhe në “storjet” e tyre, dalin në sipërfaqe shumë pikanteri, palogjikshmëri, padrejtësi, selektivitet, shkelje të ligjeve, cenim të të drejtave të njeriut dhe ligësi të tjera, vetëm që të manifestohet fuqia e pushtetit dhe se ai realizon çdo gjë që do të premtojë. Ndërkaq, njëri prej premtimeve ishte lustracioni i “kodoshëve” nga sistemi i kaluar dhe nga sistemi aktual. Përmes këtyre rasteve vijmë deri te karakteri dhe natyra e lustracionit maqedonas. Ndërsa njëra nga karakteristikat e pushtetit në Maqedoni ishte taktika – interesi shoqëror për pastrim, ndriçim, pendim dhe pajtim, e që ishte motivi kryesor për lustracionin (si edhe në shumë fusha të tjera), partia në pushtet ta kidnapojë siç e kidnapoi shtetin dhe institucionet – dhe ta shndërron në mekanizëm për realizimin e interesave partiake (shembull flagrant për shenjen e barazisë midis partisë dhe shtetit) – për revanshizëm, keqtrajtimit dhe traumatizim të rivalëve dhe oponentëve politikë.

Pa arsyetime të veçanta, mund të regjistrohen dhe theksohen disa informacione më të rëndësishme të cilat rezultojnë nga procesi i lustracionit në Maqedoni, të përgjithësuara nga rastet individuale, pa u përmendur emra konkret.

Procesi i lustracionit filloi në mënyrë shokuese që të krijohet përshtypje e veçantë tek publiku me lustracionin e kryetarit të Gjykatës Kushtetuese, në kohën e të cilit u kontestua kushtetutshmëria e Ligjit të parë për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik, ndërsa më vonë edhe të Ligjit për ndryshimin dhe plotësimin e Ligjit për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik. Me vendimin e parë të lustracionit synohej të dëshmohej se kur mund të lustron kryetari i Gjykatës Kushtetuese, atëherë mund të lustron secili funksionar aktual dhe ish-funksionar! Ky rast, aq sa ishte lustracioni i një personi, shumë më shumë ishte një mesazh serioz dhe paralajmërim për të gjithë oponentët, veçanërisht për ata nga institucionet të cilat i vinin në dukje paligjshmëritë e pushtetit dhe u bënin obstrukcion projekteve të tij të paligjshme dhe kriminale.

Pas këtij rasti, procesi i lustracionit, sipas termit të pushtetit, mund të fitonte në shpejtësi, masivitet dhe në rëndësi. Seleksionimi i personave të cilët lustroneshin u bë njëra nga shenjat emblematike të procesit. Lustracioni bëhej me “dedikim” dhe sipas nevojave ditore politike kur pushteti dëshironte të adresonte ndonjë mesazh kërcënues deri te publiku dhe deri te oponentët politikë – ideologjikë, përkatësisht kur dëshironte ta fokusonte vëmendjen e publikut nga disa probleme dhe afera të mëdha me të cilat përballej.

Pa përmbushjen e disa kushteve dhe pa prova lustroneshin njerëz të cilët me veprimin e tyre janë integruar në themelet e shtetit maqedonas në periudha të ndryshme dhe fusha të ndryshme të politikës, ekonomisë, kulturës, arsimit, shëndetësisë, sistemit

të sigurisë. Disa njerëz u lustruan meqë kanë marrë pjesë si prokurorë dhe gjyqtarë në procese kundër personave të cilët pushteti aktual i konsideron si martirë të sistemit të kaluar, edhe pse ata në atë sistem kanë qenë në funksione të larta, komunistë dhe kanë pasur në dispozicion fuqi të madhe. Ka raste të njerëzve të cilët janë lustruar për motive revanshiste, meqë pasardhësit e tyre janë oponentë të nomenklaturës në pushtet dhe me fakte i vinin në dukje paligjshmëritë e akteve normative të lustracionit. Disa u lustruan mjaft shpejtë meqë do të paraqiteshin si ekspertë ose si përfaqësues të organizatave joqeveritare të cilat hapnin iniciativa para Gjykatës Kushtetuese për vlerësimin e kushtetutshmërisë të Ligjit për lustracion. Ekziston edhe një rast i akademikut i cili u lustrua nxitimthi meqë publikisht u pozicionua në mbrojtje të shkrimtarit – njërit nga themeluesit e literaturës maqedonase, i cili përveç kësaj, u lustrua edhe pse ishte i ndjerë.

Disa u lustruan meqë si bartës të funksioneve më të larta në shërbimet e sigurisë kanë dhënë urdhra për ndjekjen e funksionarëve të partisë e cila tani është në pushtet, meqë kanë bashkëpunuar me shërbime të huaja të sigurisë me motive subversive kundër shtetit. Pa përjashtim janë lustruar të gjithë sekretarët republikan të punëve të brendshme, si dhe funksionarë të lartë të sigurisë nga vitet e fundit të periudhës së socializmit, si dhe të gjithë ministrat e punëve të brendshme nga pavarësia e Maqedonisë si shtet, deri në ardhjen e VMRO-DPMNE për herë të parë në pushtet në vitin 1998. Seleksionimin gjatë lustracionit e konfirmon fakti se nuk është lustruar asnjë ministër i punëve të brendshme ose funksionarë i lartë i sigurisë nga partia në pushtet.

Ekzistojnë shembuj të personave të lustruar për shkak të konstruksioneve të operativeve në shërbimet e sigurisë nga sistemi i kaluar, qoftë për mosdurim dhe hakmarrje personale, qoftë për shkak të ligësisë njerëzore ose thënë thjeshtë, të sajohet diçka për dikë vetëm që të plotësohet puna dhe detyra e pranuar. Është lustruar një person i cili nga funksioni në të cilin është gjendur, kinse i ka penguar biznes interesat e turbullt të një funksionari të lartë nga pushteti kështu që disa nga Komisioni kanë marrë urdhër personi në fjalë të lustruhet, e që dëgjohet në njërin nga regjistrimet e bisedave të përgjuara të publikuara në “bombat” e opozitës.

Njëri nga lustracionet më karakteristik ka të bëjë me personin të cilin e kanë ndjekur shërbimet, që do të thotë se ka qenë viktimë, por për shkak të aktivitetit të tij në sektorin joqeveritar si demaskues i paligjshmërive dhe veprimeve kriminale të pushtetit, si “sorosoid” Komisioni e “pagëzon” në bashkëpunëtor, e lustron, ndërsa mediat pro-qeveritare publikisht e vendosin në shtyllën e turpit dhe e satanizojnë si armikun më të madh të shtetit. Dëshmia e shërbimeve të sigurisë se personi i lustruar nuk është bashkëpunëtor është fshehur nga Komisioni. Rasti më pikant i lustracionit është ai kur ka prova për një person, ndërsa është lustruar një person tjetër, për fatin e keq të tij me emër dhe mbiemër të njëjtë. Edhe pse nga ana e Gjykatës Administrative në mënyrë të qartë është konstatuar se të dy personat kanë datëlindje të ndryshme, adresa dhe vendbanime të ndryshme, ndërsa personi i lustruar ka dëshmuar se në periudhën e cekur nuk ka qenë në shtetin e huaj “ku ka punuar” për shërbimet, Komisioni i mbeti lojal vendimit të lustracionit, kështu që tani, për këtë rast pritet të deklarohet Gjykata për të Drejtat e Njeriut në Strasburg.

Megjithatë, lustracionet e qindra personave të ndjerë janë më morbidet, më antiligjoret, më të padrejtat, më jomoralet dhe më jonjerëzoret. Për dallim nga të gjallët, edhe pse edhe atyre në mënyrë të padrejtë u janë cenuar të drejtat themelore njerëzore – të ndjerit as që kanë paraqitur deklarata, as që u janë nxjerrë prova, as që kanë mundur të mbrohen dhe as të ankohen. Me aktin e lustracionit – në të vërtetë faji, përkatësisht lustracioni – në mënyrë skajshëm të padrejtë, “avokatët e djallit” (siç i trajtojnë anëtarët e Komisionit) – si “trashëgimi” – ua bartën si barrë të rëndë ta mbajnë familjet dhe pasardhësit e tyre.

Kur analizohet procesi i lustracionit, njëri nga komponentët më të rëndësishëm i cili duhet të akceptohet është implikimi i tij, pasojat e rënda njerëzore – psikike, shëndetësore, profesionale, ekzistenciale, si dhe mbi reputacionin dhe nderin – dikujt më shumë dhe dikujt më pak, që ua shkaktoi statusi “kodosh i lustruar” atyre personave dhe familjeve të tyre. Momentet më tronditëse ndodhën kur në debatin e sesionit të Institutit për të Drejtat e Njeriut në temë: “Lustracioni”, një numër i madh i personave të lustruar i prezantuan perceptimet e tyre ndaj procesit, veçanërisht duke e theksuar dimensionin njerëzor dhe etik dhe pasojat serioze mbi shëndetin e tyre dhe shëndetin e anëtarëve të familjeve të tyre, mbi reputacionin, obligimet profesionale mbi mjedisin jetësor dhe të punës dhe veçanërisht mbi trajtimin më të gjerë shoqëror. U bë fjalë për traumat të cilat ata vet dhe më të afërmit e tyre i kanë përjetuar kur në ekranet televizive, si rrufe nga qielli i pastër dëgjonin se janë lustruar. Përveç traumës psikike, ka pasur edhe tronditje shëndetësore, goditje cerebrale, disa nuk kanë dal në rrugë dhe nuk kanë komunikuar me botën e jashtme, nuk i kanë kryer obligimet profesionale dhe të punës, veçanërisht është përjetuar vështirë satanizimi në mediat e kontrolluara dhe të instrumentalizuara nga pushteti. Më i dhimbshëm ka qenë fakti se janë lustruar pa prova dhe pa bazë ligjore, pa të drejtë për mbrojtje, ndërsa vetëm për shkak të faktit që kanë qenë oponentë politikë të pushtetit, përkatësisht struktura dhe individë nga pushteti kanë menduar se ata punojnë kundër tyre.

Edhe pse këta njerëz pohojnë se njëfarë satisfaksioni u paraqet vetëdijesimi i opinionit më të gjerë publik për atë se lustracioni u shndërrua në mekanizëm të pushtetit për t’i satanizuar dhe njollosur kundërshtarët dhe oponentët politik – ideologjik, megjithatë këto njolla të zeza dhe trauma do t’i bartin derisa të jenë gjallë, ndërsa do të vazhdojnë t’i bartin dhe ndjejnë edhe pasardhësit e tyre. Së këtejmi, një pjesë e të lustruarve, si dhe një pjesë e shoqërisë e cila i kuptoi shpejtë motivet politike dhe instrumentalizimin e lustracionit, si mekanizëm të pushtetit, me kalimin e kohës lustracioni filloi të ketë një dimension dhe qasje cinike – humoristike, si shenjë të pafuqisë se nuk mund ta ndërprejnë këtë padrejtësi, por edhe si shenjë të mërisë dhe mospranimit. Publiku kritik, i cili është gjithnjë e më i madh në numër i cili e kuptoi sistemin e qeverisjes së VMRO-DPMNE, lustracionin e trajton përmes dy konstatimeve: nëse nuk je i lustruar nga ky pushtet dhe pushteti i këtitillë, atëherë do të thotë se nuk je i vlefshëm dhe i rëndësishëm në shoqëri, përkatësisht nëse je i lustruar ky fakt duhet të interpretohet se je i rëndësishëm në shoqëri dhe se ke qenë barrierë serioze për pushtetin gjatë qeverisjes autoritare dhe kriminale. Madje, edhe gjatë kësaj talljeje me procesin e lustracionit, ashtu siç e zbaton

pushteti, u paraqitën opinionistë të njohur me artikuj të tyre të cilët kërkonin publikisht të lustronin, madje tregonin edhe atë se pse duhet të lustronin!

Gjatë analizës së procesit të lustracionit në Maqedoni, vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet Komisionit për Verifikimin e Fakteve, i cili nga përbërja fillestare, deri në heqjen e mandatit thuaja se mbeti me anëtarët e njëjtë. Kah fundi i mandatit të parë, nga Komisioni u larguan dy anëtarë të propozuar nga opozita. Në fillim të mandatit të dytë nuk u rizgjodh njëri nga anëtarët i cili vazhdimisht i vinte në dukje paligjshmëritë e Komisionit dhe të kryetarit të tij gjatë procedurave dhe vendimeve, kështu që mund të thuhet se në fund, anëtarët e Komisionit misionin e tyre e përfunduan si një organ uniformë i cili miratonte vendime të njëzëshme të krijuara diku tjetër, kryesisht në kabinetet e funksionarëve më të lartë të pushtetit. Edhe pse në politikat e partnerëve qeveritarë të koalicionit kishte disa dallime, përfaqësuesit e tyre në Komisionin për Lustracion çdoherë arrinin konsensus për vendimet që i miratonin.

Sa i përket Komisionit për Verifikimin e Fakteve mund të konstatojmë disa elemente të cilat e karakterizojnë punën e tij. Për atë se ishte nën ndikimin e drejtpërdrejtë të partisë në pushtet dhe partnerit të saj të koalicionit, për atë se kryesisht i lustronte personat në marrëveshje me partinë në pushtet, e që pastaj shfrytëzohej për satanizimin e opozitarëve dhe atyre me qëndrime kritike dhe për frikësimin e oponentëve. Për atë se sillej si gjykatë penale në vend që të sillej si komision nga fusha administrative, dhe si përfundim dhe më e rëndësishmja, në vend që t'i zbulojë me prova ata të cilët i kanë cenuar të drejtat e njeriut, i cenonte të drejtat e njeriut të personave paraprakisht të caktuar që pastaj makineria e propagandës së paguar mediatike ta spinojë lustracionin e kundërshtarëve dhe oponentëve politikë për qëllime ditore - politike.

Në këtë kontekst duhet të potencohet se Komisioni kishte kryetar i cili "plotësisht iu ngjiti për zemrë" elitës në pushtet, dhe kështu në vend që të udhëheq në një periudhë kohore prej gjashtë muajve, siç është parashikuar me ligj, në mënyrë të paligjshme disa vjet ishte kryetar, ndërsa me zgjedhjen e përbërjes së vjetër – të re të Komisionit për edhe një mandat, përsëri u zgjodh për kryetar, kështu që në këtë funksion ishte deri në miratimin e Ligjit për përfundimin e procesit të lustracionit.

Kur bëhet fjalë për lustracionin në Republikën e Maqedonisë, duhet të konstatohet se ai tek qytetarët çdoherë asocon në politikë, ndërsa procesi i lustracionit nga shumica e qytetarëve perceptohet si proces politik me përmbajtje dhe motiv ditor – politik. Në mënyrë që disa çështje, lidhur me modelin dhe praktikën maqedonase të lustracionit, të bëhen më të qarta dhe më të kuptueshme duhet të vihen në dukje disa gjendje dhe elemente të cilat e karakterizojnë fazën fillestare të procesit të lustracionit.

Gjatë nismës së idesë së lustracionit nga ana e ish-kryetarit të Kuvendit dhe kryetarit të atëhershëm të PLD, Stojan Andov, të gjitha partitë parlamentare nga pushteti dhe opozita i dhanë mbështetje konsesuale propozimit. Edhe pse nga LSDM opozitare ishte bërë vërejtja parimore se procesi i lustracionit do të ishte më efektiv dhe do të kishte efikasitet më të madh nëse fillonte fill pas pavarësimit të shtetit, Ligji me ndryshime

të vogla, sa i përket versionit të parë, u miratua me konsensus të të gjitha partive. Nga miratimi i Ligjit për përcaktimin e kushtit plotësues për ushtrimin e funksionit publik, dhe deri në fillimin e procesit të lustracionit kaloi një periudhë e gjatë kohore. Në koalicionin qeveritar VMRO-DPMNE - BDI u shfaqën mëdyshje dhe frikë nga efektet kundërproduktive, meqë pjesa më e madhe e kandidatëve për funksione të larta në pushtetin qendror dhe në atë lokal, të cilët duhej të kontrolloheshin nga anëtarët e Komisionit, ishin nga radhët e tyre, ndërsa për një numër të caktuar botërisht dihej se kanë bashkëpunim të gjatë me shërbimet sekrete.

Si rrjedhojë e kësaj, kaloi një periudhë e gjatë kohore e zvarritjes së krijimit të premisave kadrovike, normative, materiale, hapësinore, financiare dhe një sërë të premisave të tjera për fillimin e procesit. Veç tjerash, edhe Komisioni në fillimin e punës së vet ishte i kujdesshëm dhe e respektonte Ligjin dhe Kushtetutën. Në atë kohë, madje edhe tek faktori ndërkombëtar u paraqitën dyshime se pushteti a ka vullnet politik ta implementojë këtë proces, kështu që kishte presione për fillimin e procesit të cilët ishin më të shprehur në Progres Raportet e vendit – kandidat për anëtarësim në BE, meqë Ligji për Lustracion që do të thotë procesi i lustracionit e kishte flamurin evropian dhe doemos duhej të realizohej.

Një kthesë e llojit të vet në këtë proces ndodhi kur u miratua vendimi që të lustronin kryetari i atëhershëm i Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë. Me këtë rast, pushteti dërgoi mesazhe deri te publiku, deri te opozita, deri te kritikët dhe deri te oponentët se kur mund të lustronin kryetari i Gjykatës Kushtetuese atëherë mund të lustronin çdo qytetar tjerë, përkatësisht të sanksionohet në baza të tjera nëse e kritikon ose ia pengon rrugën pushtetit. Kur e pa se efektet u ndjenë dhe se ky rast i frikësoi qytetarët, pushteti e kuptoi se lustracioni mund të përdoret si mekanizëm efikas për frikësim, njollasje dhe përmes propagandës së instrumentalizuar deri në eliminimin nga skena politike të oponentëve dhe kundërshtarëve ideor politik. Ky mekanizëm për qërim hesapësh me oponentët politikë përmes cenimit të më të shenjtës – të drejtat dhe liritë themelore të njeriut, u përdor disa vjet, derisa koalicioni në pushtet filloi ta ndjejë se "loja është lexuar", edhe nga publiku vendor edhe nga faktori ndërkombëtar, dhe se mekanizmi efikas, deri në atë kohë, bëhet kundërproduktiv. Prandaj në mënyrë ekspres u ndërpre procesi i lustracionit.

Vlerësime të këqija nga Komisioni i Venecias dhe nga Pribe

Faktori ndërkombëtar, i cili e monitoronte zhvillimin e të gjitha proceseve shoqërore në Republikën e Maqedonisë në bazë të faktit që vendi kishte status zyrtar të vendit-kandidat për fillimin e negociatave për inkuadrim në Bashkimin Evropian, një kohë të gjatë kryesisht i përkushtonte vëmendje se a zbatohen supozimet dhe detyrat formale dhe normative të parashtruara nga Komisioni Evropian, përkatësisht se a miratohen ligjet dhe aktet tjera normative në fushën e sundimit të së drejtës dhe shtetit ligjor, në fushën e lirive dhe të drejtave të njeriut, në ekonominë e tregut dhe ngjashëm. Me

vonesë të madhe, autoritetet dhe funksionarët e BE, si dhe vendet e caktuara anëtare të komunitetit ndërkombëtar e kuptuan qasjen dhe lojën e pushtetit në Maqedoni – t’i plotësojë detyrimet në atë mënyrë që do t’i miratojë ligjet e nevojshme dhe amendimet e tyre – megjithatë, të mos i implementojë në praktikë, përkatësisht t’i shtrembërojë dhe instrumentalizojë për nevojat e veta ditore - politike.

Madje, duhet të theksohet se edhe gjatë miratimit të kornizës ligjore kishte mangësi dhe keqpërdorime të mëdha – miratimi i numrit më të madh të ligjeve me procedurë të shkurtuar dhe pa debate, jo vetëm pa konsensus me opozitën, por me mospranimin të asnjë propozimi ose amendamenti nga opozita, nga publiku ekspert dhe sektori civil. Kur faktori ndërkombëtar i kuptoi këto taktizime të pushtetit në Maqedoni, e ndezi zilen e alarmit dhe e ndryshoi strategjinë: në vend që vëmendja të fokusohet vetëm mbi detyrimin e miratimit të ligjeve reformiste, vëmendjen e fokusoi edhe mbi mënyrën, shkallën dhe suksesin e zbatimit të tyre.

Qasja e këtillë u zbatua edhe sa i përket procesit të lustracionit. Faktori ndërkombëtar në mënyrë më reale dhe më të thellë filloi t’i analizojë situatat dhe t’i vë në dukje problemet, mangësitë dhe abuzimet pasi që e kuptoi se reagimet e opozitës, të kampusit intelektual, ekspertë dhe civil janë të arsyeshme, të cilët tanimë një kohë të gjatë alarmonin për abuzimet e procesit të lustracionit sa i përket shkeljes së parimeve themelore të së drejtës dhe veçanërisht të të drejtave të njeriut për satanizimin e kundërshtarëve dhe oponentëve politikë. Faktori ndërkombëtar e kuptoi se bëhet fjalë për politikën e elitës në pushtet e cila përpiqet përmes instrumenteve të numërta në të gjitha fushat ta ruaj pushtetin dhe të vazhdojë t’i realizojë interesat e veta të ngushta personale dhe partiake.

Edhe përkrah faktit të pamohueshëm se faktori ndërkombëtar, përmes institucioneve të veta dhe përmes vendeve-anëtare me influencë, në të gjitha raportet dhe rekomandimet e veta, vazhdimisht i vinte në dukje deformimet dhe keqpërdorimet e procesit të lustracionit përmes shkeljes së parimeve ligjore, normave dhe të një numri të madh të të drejtave dhe lirive të njeriut, të individëve dhe familjeve të tyre, megjithatë në dy tentativa në mënyrë më serioze iu qasën lustracionit.

Herën e parë, në fund të vitit 2012 përmes Komisionit Evropian për Demokraci Përmes së Drejtës, më i njohur si Komisioni i Venecias dhe në qershor të vitit 2015 në Listën e Prioriteteve të Reformave Urgjente për Republikën e Maqedonisë nga Komisioni Evropian. Këto dy dokumente janë të rëndësishëm edhe sa i përket përmbajtjes së tyre por edhe sa i përket konstatimeve dhe rekomandimeve të tyre të qarta dhe precize. Ato, për këtë pjesë të analizës, janë shumë domethënëse, meqë në mënyrë të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë e vënë në dukje ndërhyrjen e politikës dhe abuzimet e procesit të lustracionit për interesa ditore-politike të partisë në pushtet.

Në opinionin e tyre, ekspertët e Komisionit të Venecias konsiderojnë se në konceptin e lustracionit ekzistojnë elemente sipas të cilëve mund të vlerësohet se a ka motive politike, ideologjike dhe partiake, meqë sipas strukturës organizative, ai paraqet një

tentativë për stigmatizimin dhe diskriminimin e kundërshtarëve dhe oponentëve politikë dhe të personave me qëndrime kritike ndaj pushtetit. Konkluzionet në fund të opinionit të Komisionit të Venecias janë rëndësishme ndaj incizimit i mirëfilltë i praktikës maqedonase të lustracionit, ndërkaq e gjitha kjo është shpjeguar me një gjuhë të kultivuar dhe të kuptueshme, madje edhe për personat më pak të informuar me këtë problematikë. Pjesa më e madhe e publikut dhe veçanërisht publiku profesionistë, përveç shumicës së gjyqtarëve kushtetues, nuk i kuptonin anëtarët e Komisionit dhe pushtetin në Maqedoni ose nëse i kuptonin nuk i respektonin dhe nuk i pranuan dhe implementuan këto konkluzione.

Për shkak të ndryshimit të përbërjes kadrovike, me të cilin u krijua një shumicë e njerëzve në relacione të afërta me pushtetin aktual, Gjykata Kushtetuese u vu në dijeni, sa i përket opinionit të Komisionit të Venecias, megjithatë nga sugjerimet nuk pranoi asgjë. Me shumicën e votave të gjyqtarëve konstatoi se nuk do të ngrihet procedurë për vlefshmërinë e kushtetutshmërisë së neneve të kontestuara (të versionit të tretë dhe të fundit) të Ligjit për përcaktimin e kriterit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje deri te dokumentet dhe publikimin e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore. Së këtejmi, në konkluzionin e Gjykatës Kushtetuese thuhet se: “sipas Gjykatës, Ligji i kontestuar nuk përmban dispozita me të cilat cenohen dhe kufizohen liritë dhe të drejtat themelore të qytetarëve, por i njëjti bazohet pikërisht mbi sundimin e të drejtës, sigurinë juridike dhe mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të qytetarëve”.

Megjithatë, në Gjykatë ka edhe gjyqtarë të cilët nuk u nënshtrohen ndikimeve politike-partiake dhe në plan të parë e kanë Kushtetutën dhe sundimin e së drejtës, gjë e cila mund të shihet nga mendimi i veçuar i gjyqtarës Natasha Gaber-Damjanovska. Në kontekst të analizës, interesante janë dy konstatimet e saj sipas të cilëve e vë në dukje lustracionin si proces i cili lëvizë në pragun e pikave prekëse të së drejtës dhe politikës, dhe sugjeron në qëndrimin e Këshillit të Evropës për atë se në çka nuk duhet të shndërrohet lustracioni.

“Duke e pasur parasysh se lustracioni është mjet politik unik i cili përdoret shumë rrallë edhe atëherë kur sistemi juridik aktual i një shteti nuk mund të intervenojë, Këshilli i Evropës bën përpjekje serioze, nga aspekti i parimeve bashkëkohore juridike, në mënyrë eksplicite të specifikohen kufijtë e pranueshëm të cilët procesi i lustracionit nuk guxon t’i prek. Duke e pasur parasysh atë se ky përcaktim normativ sipas natyrës së vet lëvizë në pragun e pikave prekëse të së drejtës dhe politikës dhe meqë duhet të mbahet llogari gjatë realizimit të këtij procesi në rregullimet e reja kushtetuese të mos cenohen të drejtat e garantuara të njeriut, në këto dokumente janë përcaktuar me vëmendje kufijtë ligjor të shtrirjes së procesit të lustracionit, që do të thotë lustracioni të zbatohet me kufizime në mënyrë precize dhe aty ku është e nevojshme”. Në këtë kontekst, Natasha Gaber-Damjanovska, duke e njohur shumë mirë praktikën maqedonase, insiston në atë se “nuk guxon të neglizhohet fakti se Këshilli i Evropës në mënyrë eksplicite thekson se procesi i lustracionit nuk guxon të shndërrohet në hakmarrje politike dhe qërim hesapësh të një opsioni aktual politik me opsionin tjetër. Gjithsesi se, ligjet nacionale të cilët nuk do të kenë sukses që ta arrijnë këtë balancë delikat, rrezikojnë të mos e arrijnë pranueshmërinë e gjerë shoqërore të vet procesit, si dhe i njëjti ta humbas legjitimitetin”.

Në praktikën e modelit maqedonas të lustracionit, për shkak të mungesës së vetëdijshme të këtij balanci delikat midis politikës dhe të drejtës, kryesisht për shkak të nevojave politike ditore të politikës dhe partisë në pushtet, nuk u arrit balanci i nevojshëm. Së këtejmi, u keqpërdor procesi i lustracionit për nevoja politike ditore, ndërsa procesi e humbi legjitimitetin dhe u shndërrua, siç e prisnin njohësit e mirë të situatave në vend – në gjueti të shtrigave, satanizim të rivalëve dhe oponentëve politikë dhe në lustracion për të tjerët, në vend që të ishte për ata të cilët me të vërtetë kanë qenë bashkëpunëtorë të shërbimeve sekrete, ndërkaq për të njëjtën kanë pasur përfitime të caktuara materiale dhe financiare dhe janë avancuar në funksionet e tyre duke arritur në pozita të larta dhe duke pasur fuqi në nomenklaturën aktuale qeveritare.

Herën e dytë, por edhe me efekt të madh, komuniteti ndërkombëtar, në qershor të vitit 2015, në mënyrë të drejtpërdrejtë ndërhyri në procesin e lustracionit, pas marrëveshjeve të arritura në Përzhino, me publikimin e Listës së Prioriteteve të Reformave Urgjente për Republikën e Maqedonisë nga Komisioni Evropian. Pasi që Grupi Respektabil i Ekspertëve të drejtorit të pensionuar të KE, Rajnhard Pribe, bëri një skenim të mirëfilltë të thellë të situatave në Maqedoni nga i cili, mes tjerash, rezultoi Lista e Prioriteteve të Reformave Urgjente për Republikën e Maqedonisë nga ana e Komisionit Evropian, si dhe rekomandimet e Grupit të Ekspertëve të Lartë për çështjet sistematike të sundimit të së drejtës që kanë të bëjnë me ndjekjen e komunikimeve. Në pjesën e Listës së Prioriteteve të Reformave Urgjente u formulua një paragraf i shkurtër, megjithatë shumë përmbajtësor dhe eksplicit i cili ka të bëjë me procesin e lustracionit. Ai shkaktoi tërmet të mirëfilltë politik tek struktura në pushtet e që për efekt e kishte vendimin e miratuar ekspres për ndërprerjen e procesit të lustracionit i cili ishte paramenduar të zgjasë edhe disa vjet.

Komisioni i Evropës, si prioritet urgjent në këtë fushë u angazhua dhe imponoi: "Të adresohen mangësitë serioze dhe të revidohet/revokohet Ligji për lustracion dhe zbatimi i të njëjtit (veçanërisht duke e pasur parasysh opinion amicus të Komisionit të Venecias) lidhur me kufizimet kohore, mbrojtjen nga motivet politike, ideologjike ose partiake të cilat përdoren si baza për lustracionin; përjashtim të personave nga pozitat private ose gjysmë private dhe mbrojtje më të madhe të identitetit të subjekteve deri në miratimin e vendimit përfundimtar".

Ky ishte sinjali dhe paralajmërimi i fundit, ndërsa Qeveria e kuptoi se lustracioni fillon t'u paraqes barrë të rëndë dhe se u sjell më shumë pikë negative sesa dobi. Atëherë, nxitimthi, thuaja se brenda natës, u miratua Ligji për ndërprerjen e vlefshmërisë së Ligjit për përcaktimin e kushtit për kufizimin e ushtrimit të funksionit publik, qasje në dokumentet dhe publikimin e bashkëpunimit me organet e sigurisë shtetërore. Me këtë ligj, i cili hyri në fuqi në shtator të vitit 2015, Komisionit për Verifikimin e Fakteve iu hoq mandati të hap procedura të reja, dhe në këtë mënyrë përfundoi procesi i lustracionit, edhe pse pushteti me këtë Ligj të padefinuar deri në fund i la hapësirë vetvetes t'i përfundojë punët e pista në këtë fushë dhe t'i mbaj peng njerëzit procedurat e të cilave para Gjykatës Administrative akoma nuk kanë marrë epilog. Megjithatë, të gjitha këto janë përpjekje të fundit të sistemit të qeverisjes që ta përfundojë atë që e nisi e që u tregua si e pasuksesshme dhe kundërproduktive.

Ndodhi lustracioni i këtyrë dhe asnjëherë të mos përsëritet!

Në fund, kur nxirret nota përfundimtare e aspekteve politike të procesit të lustracionit në Maqedoni, mund të thuhet se ky proces, për disa shkaqe, ishte i gjykuar të dështojë. Filloi me vonesë, thuaja se dy dekada pas pavarësimit të Republikës së Maqedonisë dhe pas ndryshimit të sistemi njëpartiak me demokracinë pluraliste parlamentare. Nuk ndodhi në mënyrë spontane si katarsë e sistemit, por u sajua dhe u pranua para se të planifikohet mirë dhe të dakordësohet. Për implementimin e tij nuk kishte ndonjë vullnet të veçantë politikë nga partia në pushtet, meqë me transferimin e shumë kuadrove nga ish-partia e vetme në socializëm dhe nga partitë rivale opozitare kur erdhi në pushtet, ishte më se e qartë se ajo do të kishte pasoja të mëdha dhe nga radhët e saj do të kishte shumë persona të lustruar. Nga ana tjetër, partia më e madhe opozitare, meqë s'kishte alternativë tjetër, e pranoi në mënyrë që të mos akuzohet se u bën obstrukcione proceseve demokratike me qëllim që të shpëtojë një pjesë të kuadrove më të moshuar të saj nga lustracioni.

Kur do të bëhet një rezyme dhe të krahasohet ideja dhe qëllimet e procesit të lustracionit, i cili në zanafillën e tij e përmbante pastrimin, ndriçimin, pendimin, rehabilitimin dhe pajtimin, me efektet e arritura, që në shikim të parë është evidente se lustracioni nuk i përmbushi efektet e pritshme por përkundrazi, gjeneroi probleme dhe ndarje të reja. Në vend të pastrimit çoi në ndotje më të madhe ideologjike politike, në vend të ndriçimit deri në eklipsim, në vend të pajtimit në armiqësi dhe përçarje më të madhe në një shoqëri ekstremisht të ndarë. Duhet të konstatohet se politika në pushtet plotësisht e shpërfilli dhe e keqpërdori për qëllime ditore-politike, e instrumentalizoi dhe e riorientoi në drejtim të gabuar lustracionin si ide me qëllime të mira. Madje, është i njohur rregulli se të gjitha punët e këqija fillojnë ose ndodhin pas proklamimit të qëllimeve të mira.

Së këtejmi, politika (partitë në pushtet, mazhoranca në Kuvend, institucionet e partizuara, megafonët e paguar medial...) duhet t'i bartë pasojat dhe t'i shturë dhe sqarojë të gjitha punët, duke filluar një proces të përgjegjshëm politikë dhe morale për procesin e lustracionit të zbatuar në mënyrë katastrofike. Ndërkaq, veçanërisht për anëtarët e Komisionit për Verifikimin e Fakteve, Gjykatës Administrative dhe Gjykatës së Lartë Administrative personat e shërbimeve sekrete dhe të Arkivit Shtetëror, nëse ka dyshime të bazuara se disa individë me punën e tyre të kundërligjshme dhe jomorale për motive politike, personave të pafajshëm ua kanë cenuar të drejtat e njeriut – të ngritet edhe përgjegjësi penale. Sipas kësaj, në Maqedoni ndoshta duhet të fillojë një proces i ri me moton: lustracion mbi lustratorët, pa prapavijë, pa revanshizëm dhe abuzime politike, si mundësi për pastrimin dhe pajtimin shoqëror! Për procesin famëkeq të lustracionit, mund të thuhet vetëm kjo: ndodhi dhe asnjëherë të mos përsëritet!

V. PROCESI I LUSTRACIONIT NË VENDET E RAJONIT DHE NË VENDET E EVROPËS QENDRORE DHE LINDORE

Në vendet e rajonit, përveç në Maqedoni e cila edhe pse me vonesë të madhe por në mënyrë më gjithëpërfshirëse e zbatoi procesin e lustracionit kishte tentativa që të zbatohet lustracioni dhe u miratuan ligje për lustracionin si në Shqipëri dhe Bullgari. Në Serbi gjithashtu u miratua ligj por pa kurrfarë zbatimi, ligji pushoi të vlejë pa u zbatuar asnjëherë në mënyrë efektive. Në vendet e tjera, si për shembull, në Kroaci, Bosnjë e Hercegovinë dhe Mal të Zi nuk u miratuan ligje për lustracion edhe pse ekzistonin debate për mënyrat e zbatimit të proceseve të lustracionit, ndërsa në disa shtete tjera, si për shembull në Kroaci debati për lustracion ende është i pranishëm në diskursin politik. Edhe pse në Bosnjë e Hercegovinë ndodhën proceset e rishikimit të detajuar për grupe të caktuara profesionale (policë, si dhe gjyqtarë dhe prokurorë), këto procese u rregulluan me procedura të posaçme të përcaktuara nga ana e institucioneve ndërkombëtare (Misioni i KB në vend dhe Zyra e Përfaqësuesit të Lartë).

Por, në vendet e rajonit, madje edhe në rastet kur janë miratuar ligje përkatëse për lustracion, organet publike nuk arritën t'i zbatojnë. Legjislacioni mbi qasjen publike deri në dosjet dhe zbatimi i tij, thjesht ishin të pakënaqshëm dhe joadekuat.

Në Serbi, ligji për lustracion u miratua në datën 30 maj të vitit 2003, me emërtimin "Ligji për përgjegjësi për cenimin e të drejtave të njeriut". Ligji për lustracion në Shqipëri, i cili u referohej vetëm avokatëve privatë (më vonë i shpallur si jokushtetues) mbetet një rast unik në vendet e Ballkanit Perëndimor si pjesë e legjislacionit që ndau një grup profesional për lustracion. Edhe pse ligjet e lustracionit në Shqipëri dhe në Serbi tregojnë ngjashmëri të caktuara formale dhe procedurale, megjithatë ato dallohen nga aspekti i dispozitave më të rëndësishme edhe sa i përket asaj se në Shqipëri ligji pjesërisht u zbatua, për dallim nga Serbia ku nuk u zbatua fare. Deri më tani, procesi i lustracionit në Shqipëri dhe Bullgari përmban një sërë ngjashmëri, veçanërisht në zbatimin tij të pjesshëm dhe në atë që ngjashëm, sikurse edhe procesi i lustrimit maqedonas, mënyra e shfrytëzimit të ligjit fillimisht ishte për manipulim politik.

Pasqyrë komparative e procesit të lustracionit në Shqipëri dhe Bullgari

Shqipëria dhe Bullgaria janë dy vende të cilat kanë histori të ndryshme dhe rrugë të ndryshme të zhvillimit të demokracisë. Edhe krahas faktit se vendet kanë pasur lloje të ndryshme të regjimeve komuniste dhe se Bullgaria është anëtare e BE nga viti 2007, ndërsa Shqipëria sapo është bërë vend kandidat për anëtarësim në BE, megjithatë proceset e lustracionit janë të ngjashme në të dy vendet, të cilat kanë miratuar disa

ligje për lustracion dhe njëkohësisht në publik akoma ekziston dëshira që kryerësit e epokës komuniste të dënohen. Dy vendet u ballafaquan me procese të ngjashme të lustracionit, me miratimin e ligjeve të cilat nuk u zbatuan tërësisht dhe me shfrytëzimin e ligjit të njëjtë, kryesisht për manipulime politike. Më shumë se dy dekada pas rënies së komunizmit të dy vendet përjetuan mospasë të modelit të lustracionit, ku drejtësia e tranzicionit edhe më tej mbetet problem i pazgjidhur.

Me shfrytëzimin e qasjes komparative, kjo pjesë e analizës përpiqet të prezantojë një pasqyrë analitike të kornizës ligjore të ligjeve për lustracion në Shqipëri dhe Bullgari. Gjithashtu, ofron arsyetim për zbatimin praktik dhe për efektet reale të ligjit për lustracion në këto vende, duke i shfrytëzuar raportet dhe vendimet kombëtare dhe ndërkombëtare të gjykatave kushtetuese. Pjesa komparative përfshin analizën e opinionëve dhe rekomandimeve të dhëna të Komisionit të Venecias në lidhje me ligjin për lustracion në Shqipëri (të cilët janë të ngjashëm me konkluzionet të cilat komisioni i njëjtë i jep për Maqedoninë) dhe opinionet dhe rekomandimet e Komitetit të Helsinkit të Bullgarisë lidhur me ligjin për lustracion në këtë vend.

Gjatë viteve të 1990-ta, ndodhën disa dhjetëra procedura penale të cilat rezultuan me shqiptimin e aktgjyqimeve dhe burgimin e shumë njerëzve të cilët parapakisht kanë qenë në pozita të rëndësishme në Partinë Punëtore (përfshirë edhe Ramiz Alinë, udhëheqësin e fundit të Partisë Komuniste dhe Presidentin e parë të Shqipërisë postkomuniste).

Ligji i parë për lustracion në Shqipëri, i cili i referohej vetëm avokatëve privat, u miratua në fillim të vitit 1993, dhe u shpall për jokushtetues nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë gjatë vitit të njëjtë.⁴⁴ Personat, të cilët duhej të ishin përfshirë me zbatimin e këtij Ligji ishin personat të cilëve shteti u kishte lëshuar ose është dashur t'u lëshonte licenca për ushtrimin e veprimtarisë së avokatisë.

Në fillim të zbatimit të këtij Ligji, licencat e 47 avokatëve u ishin marrë nga ana e komisionit special nën udhëheqjen e Ministrit të Drejtësisë, megjithatë licencat iu kthyen menjëherë pasi Gjykata Kushtetuese e Shqipërisë ligjin e shpalli jokushtetues. Dispozitat e Ligjit për ndryshime dhe plotësime të Ligjit për avokati asnjëherë nuk u zbatuan në mënyrë efektive. Kategoritë të cilat sipas atij ligji ishin diskualifikuar për të ushtruar profesionin e avokatisë ishin si vijojnë: a) ish-nëpunës në Sigurimin Shtetëror të Shqipërisë dhe bashkëpunëtorët e tyre; b) ish-anëtarë të komiteteve të Partisë së Punës së Shqipërisë (Partia Komuniste) dhe aparati i tyre në nivel qendror, rajonal dhe në nivel të qarkut (ministra, zëvendësministra, drejtorë të drejtorive dhe kryetarë, zëvendës-kryetarë dhe sekretarë të komiteteve ekzekutive në fushat dhe rajonet); c) ish-të punësuar në burgje dhe në kampe në të cilat janë ekzekutuar dënimet; ç) persona të cilët kanë kryer Fakultetin Juridik në bazë të arsimit të mesëm të partisë dhe ish-shefa të shërbimeve kadorvike në të gjitha nivelet; d) persona të cilët kanë marrë pjesë si hetues, prokurorë ose si gjyqtarë në procedura speciale ose në procedura të kurditura

⁴⁴ Emërtimi i Ligjit: "Për krijimin e Komisionit për rivlerësimin e lejeve për ushtrimin e avokatisë dhe për një ndryshim në ligjin, i datës 18.12.1991 dhe "Për avokatinë në Republikën e Shqipërisë"

politike, si dhe persona të cilët kanë ushtruar funksione të larta udhëheqëse në organet qendrore të drejtësisë; dh) persona të cilët kanë aplikuar forcë fizike ose psikologjike gjatë hetimeve ose gjatë kohës së procedurave të tjera, si dhe ata të cilët kanë marrë pjesë në vrasjet kufitare.

Ligji i dytë i miratuar në vjeshtë të vitit 1995, ishte një ligj më gjithëpërfshirës. Ai u ndryshua dhe plotësua disa herë, ndërsa edhe u modifikua me vendim të Gjykatës Kushtetuese. Kështu, i ndryshuar dhe plotësuar, ai ishte në fuqi deri më 31 dhjetor të vitit 2001, kur i skadoi vlefshmëria (me përjashtim të një neni).⁴⁵ Personat mbi të cilët duhej të zbatohesh ky ligj ka të bëjë me pozicionet si vijojnë: Presidenti i Republikës, personat e zgjedhur nga Parlamenti, si dhe ata të emëruar nga Presidenti; anëtarët e Qeverisë, sekretarët shtetërorë, zëvendësit e tyre, drejtorët e përgjithshëm dhe drejtorët e drejtorive të shërbimeve shtetërore, si dhe ata të nivelit të njëjtë në struktura të ndryshme shtetërore; personat që punojnë në Kabinetin e Presidentit, në administratën parlamentare dhe në administratën e Këshillit të Ministrave, në ministri dhe në institucionet e tjera qendrore, në Gjykatën Kushtetuese dhe në Gjykatën e Kasacionit (nga viti 1998) të emërtuar si Gjykatë e Lartë; në Kontrollin e Lartë të Shtetit, në Zyrën e Kryeprokurorit, dhe në nivelet më të ulëta të përmendur në pikën 2, nëse udhëheqësi i zyrës vendos se është në interes të mbrojtjes së shtetit; Guvernatori, Zëvendës Guvernatori dhe drejtorët e Bankës Popullore të Shqipërisë; Oficerët e Forcave të Armatosura të Nivelit të Lartë (gjeneral dhe kolonel) dhe komandantët e njësive të pavarura; prefektët, të punësuarit në shërbimin informativ shtetëror (pas vitit 1998 të emëruar si Shërbimi Informativ Kombëtar, Shërbimi Informativ Ushtarak dhe në Shërbimin Informativ për Rendin Publik; Personeli i Gardës Republikane; shefat e komisariateve, shefat e stacioneve të policisë; të punësuarit në policinë kriminalistike, si edhe në sfera tjera të veçanta; gjyqtarë, ndihmës gjyqtarë, prokurorë dhe pjesëtarë të policisë gjyqësore; Personeli në përfaqësitë diplomatike konsullore; personat të cilët janë drejtorë dhe redaktorë në Radiotelevizionin Shtetëror dhe në Agjencinë Shtetërore të Gazetarëve; personat që kanë funksione udhëheqëse në asociacione ekonomike, institucione financiare shtetërore, institucione sigurimi dhe në bankat shtetërore. Rektorët dhe drejtorët e universiteteve dhe në institucionet e arsimit të lartë.

Ashtu siç u miratua, Ligji fillimisht i përfshiu gazetarët dhe të punësuarit në pozicione të larta në gazetatat me tirazh të madh, megjithatë, kjo u shfuqizua me vendimin e Gjykatës Kushtetuese. Veç kësaj, fillimisht Ligji i përfshiu edhe deputetët e Parlamentit, megjithatë, ky ndalim u shfuqizua në vitin 1997, ndërsa krahas prefektëve Ligji fillimisht përfshinte edhe një pjesë të punonjësve të tjerë në pushtetin lokal, por me ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit në vitin 1996, prefektët mbetën.

Duhet të theksohet se ligji i tretë u miratua pak para Ligjit nr. 2, i cili përmbante dispozitë në lidhje me lustracionin. Bëhet fjalë për Ligjin nr. 8001 nga 22 shtatori i vitit 1995 të emërtuar si "Ligj për gjenocid dhe krime kundër njerëzimit të kryera në Shqi-

përi gjatë kohës së regjimit komunist për motive politike, ideologjike dhe religjioze".⁴⁶ Ky Ligj e ngarkoi Prokurorinë të bëjë hetime për veprat e këtylla penale konform Ligjit aktual të atëhershëm për procedurë penale, madje bëri një deklaram të përgjithshëm se kategori të caktuara të personave nuk mund të zgjidhen për pozicione të caktuara deri më 31 dhjetor të vitit 2001. Pastaj, Ligji e ngarkoi Këshillin e Ministrave të përpilojë aktin ligjor dhe të aprovojë akte nënligjore më së voni deri më 15 dhjetor të vitit 1995. Pastaj u miratua Ligji nr. 2 më 11 nëntor të vitit 1995, duke e vendosur bazën për zbatimin e dispozitës së përgjithshme të Ligjit nr. 8001. Është me rëndësi të theksohet se për procesin e lustracionit në Shqipëri dosjet e shërbimeve sekrete shqiptare asnjëherë nuk ishin të aksesshme për publikun. Ligji nr. 2 të cilin paraprkasht e theksuam ia vuri në dispozicion dosjet Komisionit shtatë anëtarësh i cili u themelua me këtë Ligj, ndërsa në nenin 13 përcaktoi se është veprë penale që të dhënat e këtylla të përdoren publikisht, ose të fshihen, shkatërrohen, falsifikohen ose në mënyrë tjetër të manipulohen dokumentet të cilët i përmbajnë dosjet, ose publikisht rrejshëm të akuzohet cilido qoftë individ. Neni 16 i Ligjit nr. 2, neni i vetëm i cili mbeti në fuqi deri më 31 dhjetor të vitit 2001, përcaktonte se dosjet tanimë janë mbyllur deri në vitin 2025, ndërsa për ruajtjen e tyre u ngarkua Shërbimi Informativ Kombëtar (trashëgimtar i Sigurisë Shtetërore), Ministria e Punëve të Brendshme (tani e njohur si Ministria e Rendit Publik) dhe Drejtoria e Përgjithshme e Arkivit Shtetëror.

Ligji u miratua në vitin 2008 edhe përkrah protestave të opozitës. Masat e këtij Ligji, përcaktonte që përmes formimit të komisionit të posaçëm të largohen të gjithë ata të cilët kanë ndjekur arsim profesional për gjyqtarë, prokurorë dhe për punonjës të tjerë administrativë, të emëruar në kohën e komunizmit. Rezultatet e Komisionit u publikuan në internet. Për këtë reagoi Shoqata Profesionale e Gjyqtarëve dhe Prokurorëve, duke theksuar se masa në shumë aspekte është jokushtetuese. Ky Ligj pati shumë kritika, në mesin e të cilave insistohet një ligj i këtillë të zbatohet vetëm përmes një konsensusi të gjerë politik. Zbatimi i Ligjit për lustracion pastaj u shfuqizua nga Gjykata Kushtetuese. Kritikët e ligjit theksuan se procedura nuk është transparente meqë hetimet do t'i bëjë një komision i posaçëm i formuar nga Qeveria ndërsa sa u përket rezultateve të publikuara në internet personat në fjalë nuk kishin mundësi t'i kontestojnë ato të dhëna.

Gjykata Kushtetuese e Shqipërisë kërkoi opinion nga Komisioni i Venecias, ndërkaq sipas opinionit Ligji për lustracion në Shqipëri nuk ishte i përcaktuar në bazë të standardeve të Këshillit të Evropës për zbatimin e drejtësisë së tranzicionit.⁴⁷ Thelbi i këtyre standardeve, ngjashëm si opinioni për procesin e lustracionit në Maqedoni, janë përmbledhur në katër kriteret kyç të cilat kanë të bëjnë me procedurat e lustracionit, si vijojnë:

- Faji doemos duhet të provohet në çdo rast individual;
- E drejta e mbrojtjes, prezumimi i pafajësisë dhe e drejta e ankesës deri te gjykata doemos duhet të garantohet;

46 Emërtimi zyrtar i Ligjit: ("Për gjenocidin dhe krimet kundër njerëzimit kryer në Shqipëri gjatë sundimit komunist për motive politike, ideologjike dhe fetare").

47 The Venice Commission amicus curiae opinion of the Albanian lustration, 2009. I aksesshëm në: <http://www.venice.coe.int/>

45 Emërtimi zyrtar i Ligjit: "Për Kontrollin e Figurës së Zyrtarëve dhe Personave të Tjerë që Lidhen me Mbrojtjen e Shtetit Demokratik." nga data 30 nëntor 1995

- Duhet të respektohen aspektet dhe qëllimet e ndryshme të lustracionit lidhur me mbrojtjen e demokracisë së krijuar të re;

- Lustracioni doemos duhet të ketë kufizime strikte të kohës dhe periudhës së hyrjes në fuqi të tij.

Komisioni i Venecias e analizoi Ligjin për lustracion të Shqipërisë sa u përket katër çështjeve kryesore: a) shtrirjen kohore të zbatimit të tij; b) aspektin personal të zbatimit; c) garancitë procedurale për personat ndaj të cilëve zbatohen masat e lustracionit; ç) shpallja e emrave të personave të cilët konsiderohen për bashkëpunëtorë me regjimet totalitare.⁴⁸

Meqë qëllimi i lustracionit është të pengohen njerëzit me vlera anti-demokratike të jenë në funksione të larta, mundësia për ndryshime pozitive të qëndrimit dhe sjelljes të një personi nuk duhet nënçmuar, prandaj, me zbatimin e masave të lustracionit për vepra të cilat datojnë nga 21 deri në 68 vjet (ose madje edhe 31-78 vjet nga koha kur Ligji për lustracion do të skadojë) mund të arsyetohen vetëm në bazë të shkeljeve më të rënda të kryera, veçanërisht shkelje të përsëritura masive të të drejtave themelore të njeriut, të cilat po ashtu do të rezultojnë me dënim të konsiderueshëm me burgim sipas Ligjit penal. Ligjet për lustracion në Shqipëri nuk konsiderohen për reforma serioze, meqë i përfshijnë gazetarët, historianët dhe qytetarët e thjeshtë të cilët do të gjendeshin në dosarët e “Sigurimit”, ndërkaq, mes tjerash, Ligji parashikon vlefshmëri përtej kohës, përkatësisht të gjithë dosarët të mbyllën deri në vitin 2025.⁴⁹

Procesi i lustracionit në Bullgari

Bullgaria është anëtare e Bashkimit Evropian nga viti 2007, megjithatë, ky vend akoma lufton me konsolidimin demokratik. Inkuadrimi në BE, në masë të madhe, u prezantua si kthesë në përmirësimin e zhvillimit socio-ekonomik, në nxitjen e prosperitetit dhe demokracisë. Ligji i cili u miratua në fillimin e viteve të 90-ta, i cili ka të bëjë me procesin e lustracionit ishte mjaft kompleks dhe pjesërisht i implementuar. Në vitin 2000 Kuvendi e miratoi Ligjin me të cilin në mënyrë simbolike e gjykoi regjimin komunist si ilegal, dhe e emërtoi Partinë Komuniste si Organizatë Kriminale. Në muajin dhjetor të vitit 2006, në prag të integritetit të Bullgarisë në Bashkimin Evropian, Parlamenti i Bullgarisë e miratoi Ligjin për qasje deri te arkivat të ish-policisë politike i cili votoi që të gjitha dosarët e informatorëve, të cilët deri në ato momente janë në funksione publike, duhet të jenë të aksesshëm për publikun.

Iniciativa për de-komunizimin e Bullgarisë u parashtrua pas zgjedhjeve dhe pas fitores së Lidhjes së Forcave Demokratike në tetor të vitit 1991.⁵⁰ Parlamenti Kombëtar

48 Opinioni i Komisionit të Venecias (amicus curiae opinion) sa i përket procesit të lustracionit në Shqipëri, 2009. I aksesshëm në: <http://www.venice.coe.int/>

49 Bertelsmann Stiftung, BTI 2010 — Albania Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2009.

50 Lidhja e Forcave Demokratike është koalicion i partive dhe lëvizjeve anti-komuniste. Qeveria e parë jokomuniste e Bullgarisë u udhëhoq nga Dimitar Popov, i zgjedhur në muajin dhjetor të vitit 1990.

Bullgar hartoi dhe përfshiu dispozita të lustracionit në dy ligje të cilët në fund u miratuan, ndërsa njëkohësisht menjëherë u paraqitën në Gjykatën Kushtetuese për revizion.⁵¹ Në të dy rastet, Gjykata vendosi se dispozitat e lustracionit janë jokushtetuese.

Ligji për tejkalimin e pasojave të komunizmit u propozua nga deputetët e Lidhjes së Forcave Demokratike më 10 shkurt të vitit, 1992, ndërkaq propozim-ligji e ndalon punën e funksionarëve publikë për pesë vjet për kategori të caktuara të personave të cilët kanë pasur pozicione udhëheqëse nga 9 shtatori i vitit 1944 deri më 1 janar të vitit 1990. Propozim-ligji përcaktoi formimin e komisionit të posaçëm parlamentar i cili do të zgjidhet nga Parlamenti i cili duhet të përcaktojë cilëve persona duhet t’u ndalohet ushtrimi i funksionit publik. Në vitin 1992 “Ligji për dekomunizimin e Qeverisë” përsëri u propozua nga deputetët e Lidhjes së Forcave Demokratike. Me këtë propozim-ligj u zgjerua lista e funksionarëve të nivelit më të ulët të Partisë Komuniste, siç janë: sekretarët e organizatave lokale të Partisë Komuniste, nëpunës të cilët kanë qenë anëtarë të “nomenklaturës” të komitetit qendror ose komiteteve rajonale në kalimet kufitare, si dhe bashkëpunëtorët e shërbimeve të mëparshme të Sigurimit Shtetëror. Dy akte të tjera për lustracion u paraqitën për shqyrtim në Kuvend gjatë vitit 1992 si vijon: “Ligji për nëpunësit shtetëror” i cili po ashtu ndaloi disa kategori të caktuara të personave të ushtrojnë funksione publike, “Ligji për demokratizim” u miratua më 9 shtator të vitit 1992, duke mos i respektuar vendimet e Gjykatës Kushtetuese se dy dispozitat e lustracionit nga Ligji janë jokushtetuese. Parlamenti, pastaj inkorporoi dispozita të lustracionit edhe në dy ligje, edhe atë në dispozitat kalimtare dhe përfundimtare të Ligjit për banka dhe kredi (“Ligjit për bankat”), si dhe në plotësimin e Ligjit për sigurim pensional (“Ligji për pensionim”). Më 4 mars të vitit 1992 Parlamenti kombëtar, i miratoi dispozitat Kalimtare dhe përfundimtare të Ligjit për bankat.⁵² Kufizimi i këtij Ligji duhej të jetë në fuqi në kohëzgjatje prej pesë vitesh. Deri në dhjetor të vitit 1992, u miratua edhe Ligji për përfshirjen e përkohshme të kushtit plotësues për anëtarët e organeve ekzekutive të organizatave shkencore (i njohur si “Ligji i Panevit”).

Ndaj këtyre teksteve ligjore reagoi Komiteti Bullgar i Helsinkit, i cili bëri një deklaram formal në lidhje me ligjet problematik me të cilët ndalohet ushtrimi i funksionit publik. Me këtë dokument të politikave publike Komiteti i Helsinkit i bëri thirrje Qeverisë bullgare të jetë e kujdesshme sa u përket vendimeve, që kanë të bëjnë me përshtatshmërinë për ushtrimin e funksionit publik, dhe të njëjtat të bazohen në kualifikimet individuale të kandidatëve, barra e provës t’i takojë shtetit se personi në mënyrë aktive dhe të vetëdijshme ka marrë pjesë në veprime kriminale, korruptive dhe represive ose në praktika të shoqatës njëkohësisht duke siguruar gjykim të ndershëm para gjykatës së paanshme dhe të drejtën e ankesës para gjykatave të rregullta. Në këtë dokument theksohet se përgjegjësia për abuzimet e të kaluarës duhet të mbetet synim i Qeverisë

51 Këto pozicione, mes tjerash, i përfshijnë anëtarët e “Politbyrosë” të Komitetit Qendror të Partisë Komuniste të Bullgarisë, Kryeministrin dhe Zëvendëskryeministrin, Sekretarin e parë dhe sekretarët e qarqeve dhe komisionet rajonale të pikave të kalimit kufitare, udhëheqësit e Këshillit Qendror të Sindikatave Bullgare, sekretarin e parë dhe sekretarët e Komitetit Qendror të Lidhjes së Rinisë Komuniste të Dimitrovit.

52 Dispozita kalimtare të Ligjit për banka dhe kredi, “Gazeta zyrtare” (Issue 25, 1992).

e cila do t'i respektojë dhe promovojë të drejtat e njeriut.⁵³

Deputetët e Kuvendit Kombëtar paraqitën kërkesë për shpalljen e jokushtetutshmërisë së nenit 9 nga Dispozitat kalimtare dhe përfundimtare të Ligjit për bankat dhe kreditë. Pohimi ka të bëjë me atë se Ligji është në kundërshtim me Kushtetutën dhe dokumentet ndërkombëtare të ratifikuara nga Bullgaria.⁵⁴ Më vonë, i ashtuquajtur "Ligji i Panevit" u kontestua në Gjykatën Kushtetuese nga 102 deputetë të Kuvendit.⁵⁵ Në vitin 1993, megjithatë, Gjykata Kushtetuese mori vendim në të cilin thuhet se "Ligji i Panevit" nuk e shkel Kushtetutën bullgare ose cilindo qoftë dokument ndërkombëtar, meqë ato nuk e kufizojnë të drejtën e shtetit që të inkorporojë kërkesa plotësuese profesionale.⁵⁶ Me këtë vendim, me sa duket, Gjykata është në konflikt të drejtpërdrejtë me aktgjykimin të cilin e miratoi në lidhje me Ligjin për bankat.⁵⁷

Nëse në mënyrë komparative i shqyrtojmë proceset e lustracionit në Shqipëri dhe Bullgari mund të konstatojmë se që të dyja vendet kanë miratuar disa ligje për lustracion, megjithatë zbatimi i tyre është mjaft jokonsistent dhe i brishtë. Përveç kësaj, ligjet për lustracion në këto vende nuk ishin parakusht për implementimin e demokracisë dhe për ndërtimin e të drejtës së tranzicionit, por në vend të kësaj kryesisht u përdorën për qërim hesapesh politike të elitave. Në të dyja rastet, qeveritë aktuale të cilat tentuan ta zbatonin lustracionin ishin më shumë të interesuara për t'i zbatuar ligjet në mënyrë selektive, me qëllim që t'i largojnë nga funksionet oponentët e tyre sesa të pajtohen me të kaluarën komuniste, në mënyrë gjithëpërfshirëse dhe objektive. Në Shqipëri dhe Bullgari, procesi i lustracionit akoma është i pranishëm në debatet publike që janë pasojë të zbatimit të pasuksesshëm dhe manipulimit i cili u bë në të dyja vendet. Shembulli i Shqipërisë i Ligjit për lustracion i cili i përfshinë vetëm avokatët privatë për shkak të fokusit të ngushtë është i ngjashëm me "Ligjin e Panevit" në Bullgari, i fokusuar ndaj anëtarëve të komunitetit akademik. Dallimi i vetëm konsiston me atë që Ligji i cili ka të bëjë me avokatët u shpall për jokushtetues për dallim nga "Ligji i Panevit" në Bullgari.

Padyshim, situata në Shqipëri është shumë specifike. Regjimi komunist shqiptar ishte njëri nga regjimet më të vrazhdë në tërë Evropën Qendrore dhe Lindore. Megjithatë, proceset e lustracionit në Shqipëri dhe Bullgari mund të krahasohen me mekanizmat e zgjedhur dhe kornizën kohore për zbatimin e tyre. Është evidente se largimet me

motive politike të të gjithë atyre të cilët kanë pasur çfarëdo qoftë lidhje me regjimin paraprak nuk dallojnë nga praktikat totalitare të së kaluarës. Megjithatë, përpjekjet për zbatimin e pastrimit, të ashtuquajturve ish-komunistë nga jeta publike në të dy vendet ishin minimale, së paku sa i përket procesit të lustrimit në Çekinë e mëparshme ose Republikën Demokratike Gjermane të mëparshme.

Proceset e lustracionit në vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore

Ndryshimet demokratike të cilat pasuan pas rënies së regjimit komunist në Evropën Qendrore dhe Lindore, kah fundi i viteve 1980 dhe fillimi i viteve 1990 rezultuan me një numër të madh të ndryshimeve në konceptin e përgjithshëm shoqëror, politik dhe ekonomik-social të rregullimit shtetëror në vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore, të cilat në përgjithësi ishin pjesë e Bashkimit Sovjetik. Demokratizimi i shoqërisë së këtyre shteteve, të cilat më shumë se katër dekada u zhvilluan në frymën e ideologjisë dhe parimeve komuniste u ballafaquan me numër të madh të sfidave, duke filluar me ndryshimin e sistemit njëpartiak në sistem politik shumëpartiak, nga komanda drejt inkorporimit të parimit të sundimit të së drejtës dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut si postulate fundamentale të sistemit të ri juridik demokratik.

Pas ndryshimit të establishmenteve politike, nga komuniste në demokratike dhe fillimit të reformave ekonomike si çështje me rëndësi të veçantë, e që ishte pjesë e agjendës së pushteteve politike të sapo emëruar ose zgjedhur, u ballafaquan me pyetjen se çka do të ndodhë me personat të cilët kanë qenë në shërbim të regjimit represiv dhe kush në emër të ideologjisë komuniste ka kontribuar në rrezikimin e pabazë të të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, të qytetarëve të caktuar. Nevoja për sanksionimin përkatës të këtyre personave, pastaj nevoja për dëmshpërblimin e drejtë të viktimave të regjimit komunist, por para së gjithash edhe për shkak të nevojës së përgjithshme për fitimin e legjitimitetit të pushteteve dhe institucioneve të reja demokratike, u miratuan të ashtuquajturit ligje për lustracion dhe u iniciuan proceset e lustracionit në vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore. Në disa vende, këto procese legjislativë dhe administrative u iniciuan menjëherë pas ndërrimit të establishmenteve komuniste, ndërsa në disa vende tjera edhe pas dy dekadave. Po ashtu, u implementuan edhe qasje dhe metoda të ndryshme për zbatimin e procesit të lustracionit, të cilat rezultuan edhe me përvoja të ndryshme pozitive dhe negative. Kështu, për shembull, ligjet e lustracionit dhe procedurat kryesisht u bazuan në konceptin e shkarkimit, ekspozimit publik dhe pranimit të personave të cilët gjenden në funksione publike dhe për të cilët janë konstatuar prova të pamohueshme materiale se kanë kryer cenim të të drejtave të njeriut në emër të ideologjisë komuniste, apo vetëm për shkak të përfitimeve personale materiale dhe jomateriale.

Lustracioni, si metodë u pranua gjerësisht nga ana e vendeve postkomuniste të Evropës Lindore dhe Qendrore në përpjekjet e tyre për përcaktimin e përgjegjësisë së personave të cilët ushtrojnë funksion publik, ndërsa në të kaluarën kanë kontribuar

53 Human Rights Watch, "Eligibility for Public Office of those Associated with Abusive Regimes," HRW Policy Paper, 1991

54 Veçanërisht neni 2, paragrafi 2 dhe neni 25 nga Konventa Ndërkombëtare e të Drejtave Civile dhe Politike prej vitit 1966, si dhe Konventa numër 111 nga viti 1958.

55 Anëtarët e Parlamentit theksojnë se ligji e shkel të drejtën e garantuar kushtetuese për mbrojtjen e barabartë The members of parliament argued that the law violated the constitutional right to equal protection (Neni 6(2)), e drejta e mendimit, dhe për të njëjtën të mos ndiqet ose dënohet (Neni 38), lirshëm ta zgjedh profesionin ose punën (Neni 48(3)), e drejta e autonomisë akademike lidhur me arsimin e lartë (Neni 53(4)), dhe e drejta e punës e mbrojtur me ligj.

56 Për shembull, gjykata në këtë vendim thekson: "Me inkorporimin e kushteve plotësuese për anëtarët e këshillave administrativë të organizatave shkencore dhe të Komisionit të Lartë për Certifikim, të drejtat e qytetarëve të garantuara me dokumentet e cekura ndërkombëtare nuk shkelen."

57 Raportet konfirmojnë se ligji "ka çuar deri në ndërrimin e disa mijëra akademikëve në funksione të larta, të cilët dikur kanë qenë të lidhur me sistemin komunist". Kjell Engelbrekt, "Bulgaria's Communists: Coming or Going?" RFE/RL Research Report, Vol. 2, No. 21, May 21, 1993, p. 40.

për karakterin represiv të regjimit komunist, si dhe për cenimin e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut. Ligjet dhe proceset e lustracionit në të vërtetë u shfrytëzuan edhe për zbatimin e reformave demokratike në administratën shtetërore, përjashtimin e personave të cilët nuk kanë integritet të mjaftueshëm profesional, instalimin e sistemit përkatës të përgjegjësisë, si dhe rritjen e besimit të qytetarëve në institucionet e shtetit.

Duke e marrë parasysh numrin e vendeve të Evropës Lindore dhe Qendrore, limitimin sa i përket vëllimit të kësaj analize, si dhe përvojat e caktuara të cilat u shfrytëzuan në Republikën e Maqedonisë gjatë procesit të lustracionit, në tekstin e mëposhtëm, autorët e kësaj analize, si përvoja më adekuate komparative më larg rajonit, i prezantuan përvojat e Republikës Çeke dhe Republikës së Hungarisë. Këto dy shtete u përkasin grupit të shteteve të cilat relativisht shpejtë, pas procesit të ndërrimit të regjimit komunist, miratuan akte të caktuara normative të cilat kishin të bënin me procesin e lustracionit. Në Çekosllovakia, për herë të parë Ligji për lustracion u miratua në vitin 1991 dhe i njëjti kishte të bëjë me shkarkimin e personave të cilët ishin në pozicione të rëndësishme publike, ndërkaq në sistemin politik paraparak kanë qenë kuadro në pozicione të larta të partisë komuniste, në shërbimet sekrete policore dhe bashkëpunëtorë të tyre. Pas desolucionit të Çekosllovakisë, ligji për lustracion në Republikën e Çekisë u amendua dhe kishte vlefshmëri të papërcaktuar. Në Republikën e Hungarisë, Ligji për lustracion është miratuar në vitin 1994 dhe kryesisht kishte të bëjë me përcaktimin e së vërtetës përmes komisioneve të caktuara, në atë mënyrë që përmes shpalljes publike janë ekspozuar personat të cilët ushtrojnë funksione publike dhe të cilët në të kaluarën kanë qenë bashkëpunëtorë të regjimit komunist. Në pjesën në vijim, në mënyrë të detajuar do të trajtohen përgjigjet e pranuar përmes intervistave të realizuara për procesin e lustracionit në Republikën Çeke dhe Republikën e Hungarisë.

Analiza e intervistave për procesin e lustracionit në Republikën Çeke dhe Republikën e Hungarisë.

Për nevojat e kësaj analize u realizuan dhjetë intervista me profesorë dhe ekspertë të Republikës Çeke dhe Republikës së Hungarisë. Intervistat u zbatuan në përputhje me parimet e përgjithshme metodologjike dhe pyetjet e përgatitura parapakisht lidhur me procesin e lustracionit në këto dy shtete. Intervistat u realizuan me profesorë dhe ekspertë, interesi akademik dhe hulumtues i të cilëve drejtpërsëdrejti lidhet me lustracionin si fenomen politik, juridik dhe shoqëror. Gjithashtu, intervistat u realizuan në përputhje të plotë me parimet e anonimitetit dhe etikës akademike, sa i përket përdorimit të përgjigjeve dhe informatave të pranuar. Intervistat u unifikuan dhe sistematizuan në atë mënyrë që për të dy shtetet ishin identike dhe të përbëra me nga tetë (8) pyetje të cilat u parashtruan dhe përgjigjën në gjuhën angleze. Intervistat u realizuan personalisht në periudhën kohore nga data 01 Nëntor 2015 deri më 01 Mars 2016.

Intervista përbëhej nga 8 pyetje të hapura dhe nga një pyetje me më shumë përgjigje të ofruara (nga të cilat mund të zgjidhej një nga përgjigjet e ofruara). Pyetjet në vijim ishin pjesë të intervistës:

1. A mendoni se kishte nevojë për miratimin e Ligjit për lustracion në shtetin Tuaj?
2. Cili ishte arsyeimi kryesor ose qëllimi për lustracionin në shtetin Tuaj:
 - Shkaqet e sigurisë
 - Drejtësia
 - Ballafaqimi me të kaluarën
 - Të tjera _____
3. Cilat ishin pasojat e ligjit për lustracion?
4. Në cilat funksione publike u zbatua lustracioni?
5. Sipas mendimit Tuaj cilat janë pasojat pozitive dhe cilat negative të Ligjit për lustracion?
6. A u formua trupi special për ballafaqimin me rastet e lustracionit në vend?
 - Nëse PO, cilat procedura u zbatuan?
7. A mendoni se ligjet e lustracionit në vendet postkomuniste janë në përputhje me parimet bazike të mbrojtjes së të drejtave të njeriut?
8. A keni komente tjera në lidhje me procesin e lustracionit në vendet postkomuniste?

Intervistat janë grupuar dhe analizuar sipas shteteve të cilave u referohen. Për procesin e lustracionit në Republikën e Çekisë janë zbatuar 4 intervista, ndërsa për procesin e lustracionit në Hungari 6 intervista. Në pjesën në vijim të analizës, fillimisht do të prezantohen dhe analizohen intervistat me profesorë dhe ekspertë të Republikës Çeke.

• Republika e Çekisë

Në pyetjen e parë: "A mendoni se kishte nevojë për miratimin e Ligjit për lustracion në shtetin Tuaj?", të gjithë personat e intervistuar dhanë përgjigje pohuese, e që paraqet indikator se së paku një pjesë e publikut akademik konsideron se lustracioni në shoqërinë çeke, pas regjimit disa dekadësh komunist, ka qenë i nevojshëm të zbatohet.

1. Në pyetjen: "Cili ishte arsyeimi kryesor ose qëllimi për lustracionin në shtetin Tuaj:
 - Shkaqet e sigurisë
 - Drejtësia
 - Ballafaqimi me të kaluarën
 - Të tjera _____"

Tre nga personat e intervistuar u përgjigjën se qëllimi është drejtësia, ndërsa një se është ballafaqimi me të kaluarën. Kjo mund të interpretohet në kontest të asaj se lustracioni ka qenë i nevojshëm për shkak të nevojës për drejtësi kalimtare dhe për shkak të përcaktimit të përgjegjësive të personave të cilët pa bazë i kishin cenuar të drejtat themelore të njeriut.

Si përgjigje në pyetjen e tretë: “Cilat ishin pasojat e ligjit për lustracion?”, u vunë në dukje shifra të caktuara të zakonshme të rasteve të lustracionit, të cilat janë iniciuar apo sa persona kanë qenë objekt të lustracionit. Sipas përgjigjeve, përafërsisht rreth 200 000 kërkesa janë pranuar nga Komisioni parlamentar, ndërsa rreth 420 000 persona kanë qenë objekt të lustracionit. Shifrat kanë variacion prej +/- 15%, varësisht nga personi i intervistuar, e që mund të merret si indikatorë se këto shifra janë publikisht të njohura dhe interesante për publikun akademikë dhe ekspertë në Republikën e Çekisë. Po ashtu, në të gjitha përgjigjet potencohet se si rezultat i procesit të lustracionit një numër i madh i personave të cilët kanë ushtruar ndonjë funksion publik janë larguar nga i njëjti.

Në lidhje me pyetjen: “Në cilat funksione publike u zbatua lustracioni?”, si përgjigje më të shpeshtë hasen përgjigjet si vijojnë: ish-sekretarët e partisë komuniste, sekretarët shtetërorë, oficerët e policisë sekrete dhe një pjesë e rrjetit të agjentëve, bashkëpunëtorëve dhe informatorëve.

Përgjigjet më të shpeshta të pyetjes së pestë: “Sipas mendimit Tuaj cilat janë pasojat pozitive dhe cilat negative të Ligjit për lustracion?”, janë si vijojnë:

Se pasojat nga Ligji për lustracion janë të dyanshme, njëkohësisht edhe pozitive edhe negative. Pozitive është se Republika e Çekisë tanimë i ka dënua personat të cilët kanë qenë në pozicione të larta në shërbimet e sigurisë së shtetit, por edhe si dukuri negative paraqiten rastet e lustracionit kur lustracioni keqpërdoret për shkak të qërim hesapeve të caktuara politike dhe personale.

Në pyetjen: “A u formua trupi special për ballafaqimin me rastet e lustracionit në vend?”, të gjitha përgjigjet referojnë se nuk ishte formuar institucioni i veçantë, komisioni apo ndonjë trup tjetër për ballafaqimin me rastet e lustracionit.

Pyetja e shtatë: “Nëse PO, çfarë procedura janë zbatuar?”, në rastin e intervistave me profesorë dhe ekspertë Republika Çeke nuk ka përgjigje.

Sipas përgjigjeve të pyetjes së tetë të intervistës: “A mendoni se ligjet e lustracionit në vendet postkomuniste janë në përputhje me parimet bazike të mbrojtjes së të drejtave të njeriut?”, të gjitha përgjigjet vënë në dukje se janë të pranishme shkeljet në forma të ndryshme të të drejtave të njeriut në shumë ose në të gjitha vendet postkomuniste si një lloj rregulle të pashkruar.

Në pyetjen e fundit: “A keni komente tjera në lidhje me procesin e lustracionit në vendet postkomuniste?”, nuk ka përgjigje në asnjë nga intervistat e zbatuara në lidhje me procesin e lustracionit në Republikën Çeke.

• Hungaria

Sa u përket përgjigjeve të intervistave me profesorë dhe ekspertë të Republikës së Hungarisë, u fituan këto të dhëna.

Në pyetjen: “A mendoni se kishte nevojë për miratimin e Ligjit për lustracion në shtetin Tuaj?” të gjithë personat e intervistuar kanë dhënë përgjigje pohuese, por hasen edhe komente se fillimisht aktet ligjore të miratuara në fillim të vitit 1990 me të vërtetë kanë qenë të nevojshme, por amendimet e ligjeve dhe procedurave ekzistuese të lustracionit në esencë nuk kanë qenë plotësisht të arsyeshme dhe juridikisht të qëndrueshme. Kjo, në njëfarë mënyre, vë në pah se lustracioni është më efektiv nëse menjëherë aplikohet pas ndryshimit të stabilizimeve politike dhe në momentet kur arkivat shtetërore nuk janë keqpërdorur ose në shkallë të caktuar kanë pësuar ndryshime të caktuara në përmbledhjet e dokumentacionit të tyre.

1. Pyetja e dytë: “Cili ishte arsyetimi kryesor ose qëllimi për lustracionin në shtetin Tuaj:
 - Shkaqet e sigurisë
 - Drejtësia
 - Ballafaqimi me të kaluarën
 - Të tjera _____”

Ngjashëm si edhe në shembullin me intervistat e realizuara me profesorë dhe ekspertë të Republikës Çeke, të gjithë personat e intervistuar janë përgjigjur se lustracioni, para së gjithash është i arsyeshëm për shkak të nevojës për drejtësi, si dhe për shkak të nevojës për ballafaqimin me të kaluarën. Domethënë, edhe në rastin e Republikës së Hungarisë lustracioni arsyetohet dhe zbatohet gjithnjë me qëllim që të mundësohet një lloj i caktuar i drejtësisë kalimtare dhe përcaktimit të përgjegjësive të personave të cilët kanë kontribuar për karakterin e pabazë represiv të qeverisë komuniste në Republikën e Hungarisë.

Në pyetjen: “Cilat ishin pasojat e ligjit për lustracion?”, personat e intervistuar kanë vënë në pah se pasojat e ligjeve të lustracionit në masë të madhe janë negative, sepse ndonëse të njëjtit janë miratuar, në praktikë janë zbatuar me mangësi të shumta. Gjithashtu, në dy intervista është cekur se ligjet e lustracionit në Republikën e Hungarisë relativisht gjatë nuk kanë pasur të bëjnë me shërbimet e fshehta shtetërore-partiake dhe me rrjetet e agjenturave të të njëjtëve, e që ka rezultuar me zbatim të dobët të proceseve të kontrollit të involvimit të këtyre strukturave në cenimin e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut në emër të ideologjisë komuniste.

Në lidhje me pyetjen: “Në cilat funksione publike u zbatua lustracioni?”, si përgjigje më të shpeshta hasen këto: ish-sekretarët e partisë komuniste, sekretarët shtetërorë, oficerët e policisë sekrete dhe një pjesë e rrjetit të agjentëve, bashkëpunëtorëve dhe

informatoreve. Gjithashtu, nga përgjigjet mund të vihet re se disa herë ligjet e lustracionit dhe amendamentet e tyre e kanë zgjeruar rrethin e personave të cilët kanë qenë objekt të procedurës dhe kontrollit të detyrueshëm të lustracionit.

Në pyetjen: “Sipas mendimit Tuaj cilat janë pasojat pozitive dhe cilat negative të Ligjit për lustracion?”, personat e intervistuar më së shpeshti janë përgjigjur se: edhe pse ishin miratuar ligjet e lustracionit, ndërkaq në vitet në vijim u miratuan më shumë amendamente dhe plotësime të tyre, megjithatë është vërejtur se ka inkoherenca të caktuara. Si inkoherenca, më së shpeshti përmenden rastet kur persona të caktuar, të cilët kanë ushtruar funksione publike edhe pse publikisht është prezantuar bashkëpunimi dhe ndihma e tyre ndaj regjimit komunist, megjithatë të njëjtit nuk e kanë larguar apo nuk janë shkarkuar nga funksioni publik të cilin e ushtrojnë. Gjithashtu, moszbatimi i ligjeve të lustracionit dhe amendamenteve të tyre në nivelet më të ulëta të nëpunësve shtetërorë, të cilët edhe pse kanë pasur autorizime të kufizuara, megjithatë kanë kontribuar në raste të caktuara për shkelje flagrante të të drejtave dhe lirive të njeriut, nuk i janë ekspozuar në mënyrë përkatëse procesit dhe kontrollit të lustracionit. Përveç kësaj, nga përgjigjet vërehet se si anë pozitive e lustracionit në Republikën e Hungarisë është ajo se në një shkallë të caktuar ka kontribuar për vendosjen dhe funksionimin e shëndoshë të sistemit të ri demokratik shoqëror dhe politik.

Në pyetjen e gjashtë të intervistës: “A u formua trupi special për ballafaqimin me rastet e lustracionit në vend?”, të gjithë personat dhanë përgjigje pohuese se në Republikën e Hungarisë është formuar trupi special për ballafaqimin me rastet e lustracionit.

Në pyetjen e radhës: “Nëse PO, cilat procedura u zbatuan?”, si përgjigje më të shpeshta janë krijimi i paneleve speciale me nga tre gjyqtarë, të cilët kanë pasur kompetencë t’i analizojnë dokumentet e dosjeve sekretet të policisë. Detyrë kryesore e këtyre paneleve ka qenë konstatimi i lidhshmërisë së personave të cilët ushtrojnë funksione publike me aktivitete të caktuara, të cilat janë në kundërshtim të drejtpërdrejtë me të drejtat themelore të njeriut. Nëse janë konstatuar prova të caktuara materiale për lidhshmëri, atëherë paneli fillimisht e njofton personin i cili është objekt i lustracionit dhe kontrollit, ndërsa në rastin nëse personi nuk largohet nga funksioni, atëherë të gjitha informacionet janë shpallur publikisht. Po ashtu, është formuar edhe komisioni i posaçëm.

Gjithashtu, në përgjigje ceket se ndryshimet e ligjit për lustracion nga viti 1996 është inkorporuar e ashtuquajtura “Zyra historike”, e cila ka qenë kompetente për të gjitha dokumentet e shërbimeve sekrete policore nga periudha e regjimit komunist dhe për aksesin e tyre deri te personat të cilët në këto dokumente kanë qenë objekt të trajtimit dhe interesit.

Si rezultat i skandalit nga viti 2002 në të cilin Kryeministri i atëhershëm i Republikës së Hungarisë u etiketua se gjatë kohës së regjimit komunist kishte punuar si nëpunës me pozicion të lartë në Ministrinë hungareze për Punë të Brendshme, duke kryer detyra të natyrës së kundërzbulimit, u formua Komisioni për zbatimin e hetimeve në të cilat do të konstatohen faktet dhe rrethanat për pjesëmarrjen e personave të cilët kanë

pasur funksion politik dhe administrativ në Republikën e Hungarisë pas reformave demokratike, në aktivitetet e shërbimeve sekrete gjatë kohës së regjimit komunist. Krahas këtij Komisioni ishte formuar edhe Komisioni i posaçëm për konstatimin e fakteve dhe rrethanave rreth aktiviteteve të mëparshme në shërbimin sekret të Kryeministrit (të atëhershëm) të Hungarisë.

Në lidhje me pyetjen e tetë të intervistës: “A mendoni se ligjet e lustracionit në vendet postkomuniste janë në përputhje me parimet bazike të mbrojtjes së të drejtave të njeriut?”, janë dhënë përgjigje të cilat e vënë në duke atë se ndonëse lustracioni si proces është iniciuar për shkak të përcaktimit të shkeljeve sistematike të të drejtave të njeriut gjatë kohës së regjimit komunist, megjithatë kryeministrat e Hungarisë dhe vendet e tjera postkomuniste tregojnë se, për fat të keq, janë të pranishme cenimet e të drejtave themelore të njeriut edhe gjatë zbatimit të vet lustracionit. Kështu, për shembull, në Hungari shkelja e këtillë e të drejtave të njeriut para së gjithash ka të bëjë me implementimin e dobët të ligjeve të lustracionit. Në përgjigjet potencohet se kjo, në masë të caktuar, është edhe në korrelacion me interesat joparimore të partive politike, të cilat për shkak të interesave të ndryshme nuk kanë kontribuar për zbatimin e plotë të procesit të lustracionit.

Në pyetjen: “A keni komente tjera në lidhje me procesin e lustracionit në vendet postkomuniste?”, asnjëri nga personat e intervistuar nuk ka bërë komente dhe vërejtje plotësuese lidhur me procesin e lustracionit.

Procesi i lustracionit në Republikën Çeke ishte njëri nga më gjithëpërfshirësit në Evropë dhe njëkohësisht u zbatua menjëherë pas rënies së sistemit komunist. Për këtë shkak në mbarë shoqërinë ky proces karakterizohet me atë se tanimë është zgjidhur dhe se është më pak ose më shumë i suksesshëm. Për dallim nga Hungaria, ku ligje të caktuara pësuan ndryshime dhe abrogime dhe ku procesi i lustracionit përsëri fillonte të paraqitej në diskursin politik edhe pas dy dekadash nga ndryshimi i regjimit komunist.

KONKLUZION

Ligjet të cilat kanë të bëjnë me procesin e lustracionit nuk e përmbushën qëllimin e idesë që procesi i demokracisë të mundësohet në drejtim të pastrimit të sistemit.

Ligjet për lustracion, në vend që të jenë instrument për ndriçimin e fakteve, sa u përket atyre personave të cilët me bashkëpunimin e tyre me organet e sigurisë i kanë rrezikuar të drejtat dhe liritë e njeriut dhe instrument për përforcimin e të drejtave të njeriut, u shndërruan në instrument të qërimin të hesapeve me oponentët politikë dhe ideologjikë, e që është në kundërshtim me Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe Kushtetutën e RM.

Procesi i lustracionit vlerësohet si atak ndaj sundimit të së drejtës edhe nga këndvështrimi human, i privatësisë, si dhe nga segmenti moral dhe etik.

Nuk janë adresuar në mënyrë adekuate mangësitë që kanë të bëjnë me ligjet dhe pasojat të cilat i shkaktoi zbatimi i tyre. Ligji, me të cilin pretendohet se shfuqizohet Ligji për lustracion, në të vërtetë vetëm e kufizoi në aspektin kohor. I njëjti do të zbatohet deri në vitin 2017 dhe do të vazhdojë të shkaktojë pasoja të padëshirueshme.

Aktet e organeve, të cilat e trajtojnë çështjen e lustracionit, nuk përcaktojnë shkelje të të drejtave dhe lirive të njeriut të viktimave eventuale të kryera nga personat të cilët u lustruan. Nuk u vlerësuar sugjerimet e vendimeve të Gjykatës Kushtetuese të RM, megjithatë, në mënyrë që të shmangët ekzekutimi i këtillë i vendimeve, u miratua ligj i ri pas ndryshimit të përbërjes kadrovike të Gjykatës Kushtetuese të RM në lidhje me përbërjen paraprake e cila ligjin e vlerësoi si jokushtetues. Miratimi i Ligjit tanimë të shfuqizuar edhe pse me një numër të madh të mangësive dhe mosrespektim të opinionit të Komisionit të Venecias, përbërja e re e Gjykatës Kushtetuese nuk ngriti procedurë për vlerësimin e kushtetutshmërisë së tij, me përjashtim të disa opinionëve të veçuara.

Shfuqizimi i Ligjit nuk i evitoi mangësitë, përkundrazi shkaktoi gjendje të paqarta, gjendje konfuzioni dhe mosevitimi të pasojave të revanshizmit politik, i cili çoi deri te pasojat e pamoralshme, joetike dhe jonjerëzore.

Me shfuqizimin e këtillë të Ligjit mbeten të hapura dhe të pazgjidhura çështjet, si për shembull, çka do të ndodhë me procedurat e papërfunduara deri në afatin e ekzistimit të kompetencave të Komisionit dhe njëherësh edhe me vet Ligjin. Aktet normative ekzistuese nuk japin mundësi për zgjidhjen e situatës por përkundrazi kanë vakum juridik që krijojnë situata të pazgjidhshme.

Nëse e analizojmë lustracionin në aspektin e efikasitetit të tij, atëherë përfshirja konkrete në shkeljen e të drejtave të njeriut është kriteri kryesor që të mund të flasim për lustracionin e ndonjë individi si pjesëmarrës në shkeljen e të drejtave të njeriut, megjithatë një pjesë e madhe e aktvendimeve të Komisionit nuk përmbajnë të dhëna dhe prova për shkelje të kryera të të drejtave të njeriut.

Njëherësh, në kundërshtim me Ligjin për të dhënat personale, Komisioni për Verifikimin e Fakteve i publikon të dhënat personale të personave të lustruar.

REKOMANDIME

- Duke e pasur parasysh analizën dhe konkluzionet rezultojn se është e nevojshme të bëhet revizion i procesit të lustracionit në mënyrë që të evitohen pasojat e padëshirueshme të cilat i shkakton ky proces dhe të detektohet përgjegjësia e personave dhe organeve nga puna e të cilëve rezultojnë pasojat e padëshirueshme;
- Miratimi i zgjidhjeve të reja ligjore për shfuqizimin e lustracionit dhe shmangien e mangësive;
- Inkorporimi i mjetit juridik i cili do ta mundësojë revidimin e procedurave tanimë të përfunduara, me qëllim të shmangies të elementeve negative të cilat sugjerohen (procedura të përfunduara para gjykatave administrative dhe para Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut) për shkak se mjetet aktuale juridike e vënë në pikëpyetje mundësinë e përsëritjes eventuale të procedurës;
- Në procedurë përkatëse të sanohen pasojat negative dhe t'u jepet mundësi viktimave të procesit të parregullt dhe të keqpërdorur të lustracionit ta realizojnë kompensimin për padrejtësinë dhe dëmin e shkaktuar, ndërsa shteti përmes zbatimit të parimit të përgjegjësisë objektive t'i dëmshpërblejë viktimat.